

ISSN 1993-0240

Випуск 1
січень – березень
2017 рік

Науковий
журнал

ВІСНИК

***Тернопільського національного
економічного університету***

Тернопіль
ТНЕУ
2017

Засновник і видавець: Тернопільський національний економічний університет

ВІСНИК
Тернопільського національного
економічного університету

Науковий журнал
Заснований у травні 1996 р.
Виходить чотири рази на рік

The HERALD
of Ternopil National
Economic University
The Scientific Magazine
Founded on May 1996

Випуск 1(83)
січень – березень
2017

Затверджено рішенням Вченої
ради THEU, протокол № 7
від 22 лютого 2017 р.

Issue 1(83)
January – March
2017

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання
(Бюлетень ВАК України. – 1998. – № 2. – С. 44, Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 11. – С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від 09.03.2016 р. № 241

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 12265-1149пр від 1 лютого 2007 р.

Головний редактор

Задорожний Зеновій, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора:

Мельник Алла, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Дерій Василь, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Хорунжак Надія, д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Редакційна колегія:

Броль Річард, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет, Польща

Дудар Тарас, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Желюк Тетяна, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Ішина Ірина, д. е. н., проф., Фінансовий університет при Уряді Російської Федерації, Росія

Кириленко Ольга, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Козюк Віктор, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Крисоватий Андрій, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Крупка Ярослав, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Луців Богдан, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Ляшенко Оксана, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Савельєв Євген, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Сковронська Агнешка, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет, Польща

Сохацька Олена, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Тарнавська Наталія, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Тонкова Станка, д. е. н., проф., Університет національного і світового господарства, Болгарія

Янчук Лех, доктор, Люблінський Католицький університет Івана Павла II, Польща

Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат,
цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього
випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.

Електронний варіант журналу в Інтернеті:

<http://www.library.tane.edu.ua>

<http://www.nbu.gov.ua>

ISSN 1993-0240

© THEU, 2017

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Тарас ДУДАР, Володимир ДУДАР

Удосконалення економічної політики та механізмів державного регулювання аграрного сектора в контексті зміцнення його конкурентних позицій 7

Ганна КАРМЕЛЮК, Світлана ПЛАСКОНЬ, Галина СЕНІВ

Математичне моделювання впливу зовнішнього боргу України на рівень життя населення 21

Алла МЕЛЬНИК

Сучасні виклики регіонального розвитку: загрози економічній безпеці 39

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Юрій КЛАПКІВ

Розвиток організаційно-правового та ідейного формування інституцій, що надають страхові послуги 52

Богдан АДАМИК, Андрій СКІРКА

Аналіз ресурсного потенціалу банківської системи у період кризи 63

Василь ДЕМ'ЯНИШИН, Зоряна ЛОБОДИНА

Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави 77

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Сергій ЗАХАРЧЕНКО

Оцінювання конкурентоспроможності України та її регіонів за індикаторами міжнародної торгівлі (в контексті методології IMD-Lausanne) 89

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ярина МАЙОВЕЦЬ

Моделі інноваційного розвитку аграрного підприємництва: історичний досвід і сучасність 100

ОБЛІК І АУДИТ

Людмила КРУЧАК, Володимир МУРАВСЬКИЙ

Автоматизація обліку дебіторської заборгованості на основі інтегрованої бази даних контрагентів 109

Зеновій ЗАДОРЖНИЙ

Електронна комерція в Україні: дискусійні аспекти
нормативно-правового регулювання 119

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Оксана ШИМАНСЬКА

Еліно́р Остро́м: доведення ефективності колективного управління 127

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

“Організація співробітництва територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи”. Рекомендації Регіонального круглого столу, проведеного в рамках XI Регіональних та муніципальних читань 140

Наші автори 145

Annotation 147

До відома авторів “Вісника ТНЕУ” 154

CONTENTS

NATIONAL AND REGIONAL ECONOMY

Taras DUDAR, Volodymyr DUDAR

Improvement of economic policy and state regulatory mechanisms in the agricultural sector in the context of strengthening its competitive positions 7

Hanna KARMELIUK, Svitlana PLASKON, Halyna SENIV

Mathematical modeling of influence of Ukraine's external debt on standards of living 21

Alla MELNYK

Current challenges for regional development: threats to economic security 39

FINANCE AND CREDIT

Yurii KLAPKIV

The development of organizational, legal and ideological formation of the institutions providing insurance services 52

Bohdan ADAMYK, Andrii SKIRKA

Analysis of resource capacity of the banking system in times of crisis 63

Vasyl' DEMIANYSHYN, Zoriana LOBODINA

Conceptual framework for the budgeting mechanism of the state's social and economic development 77

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Serhii ZAKHARCHENKO

Assessment of competitiveness in Ukraine and its regions measured by indicators of international trade (based on the methodology of IMD, Lausanne) 89

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Yaryna MAIOVETS

Innovative development models for agricultural entrepreneurship: historical experience and the present state 100

ACCOUNTING AND AUDIT

Liudmyla KRUCHAK, Volodymyr MURAVSKYI

Automation of receivables accounting based on an integrated database
of counterparties 109

Zenoviy ZADOROZHNYI

Electronic commerce in Ukraine: controversial aspects of legal
and regulatory framework 119

A RETROSPECTIVE VIEW ON GLOBAL ECONOMIC THOUGHT

Oksana SHYMANSKA

Elinor Ostrom: proving the effectiveness of collective action in management 127

SCIENTIFIC LIFE

“Organization of cooperation of local communities within the administrative
and territorial reform” of the Recommendations Regional round table following
the 11th Regional and municipal readings (village Baikivtsi, 6 December 2016) 140

Our authors 145

Annotation 147

Useful Information for the authors 154

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.43 (477)

Тарас ДУДАР, Володимир ДУДАР

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ

Розкрито основні складові державного регулювання аграрного сектора економіки в умовах ринкових трансформацій економіки України, які пов'язані з удосконаленням економічної політики для зміцнення конкурентних позицій сільських товаровиробників на ринку агропродовольчої продукції. Економічний інтерес господарювання в аграрній сфері значною мірою залежить від зовнішніх факторів, які в ринкових умовах докорінно змінили порядок формування доходів у сільськогосподарських товаровиробників в залежності від конкурентоспроможності продукції для одержання дохідності, достатньої для забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві і вирішення соціальних проблем на селі.

Здійснено порівняльний аналіз темпів зростання валової продукції сільського господарства з темпами зростання сукупної фінансової державної підтримки галузі, який показав, що за останні дванадцять років темпи зростання виробництва валової продукції випереджають темпи обсягів сукупної підтримки сільського господарства України. Сукупна фінансова підтримка держави характеризується значним діапазоном коливань і спостерігається тенденція до поступового зниження її обсягів.

Встановлено, що результатом проведення Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. стало значне недовиконання прогнозованих показників розвитку аграрного сектору. Діюча система фінансування сільського господарства в останні роки не принесла очікуваних фінансових та соціальних результатів, тому зроблено висновок, що існує нагальна потреба зміни принципових підходів щодо їх розробки та реалізації.

Стверджується, що ринкові механізми ще не є самодостатніми і потребують організованих дій як учасників ринку, так і держави.

Зроблено висновок, що основними напрямками державної фінансової підтримки сільського господарства мають стати: підтримка товарного виробництва та підвищення конкурентоспроможності галузі; підтримка дрібних товаровиробників, сімейних ферм та кооперативних об'єднань; охорона земель та раціональне використання сільськогосподарських угідь; встановлення цін підтримки на окремі види

© Тарас Дудар, Володимир Дудар, 2017.

сільськогосподарської продукції; розвиток ринкової інфраструктури; підтримка місцевих ініціатив розвитку сільських територій та якості життя на селі.

Ключові слова: державне регулювання, аграрний сектор, економічна політика, сільський товаровиробник, конкурентні позиції, дохідність, державна фінансова підтримка, агропродовольчий ринок.

Q 130

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку агропромислового виробництва важливою складовою ефективного функціонування сільського господарства і збалансованості агропродовольчого ринку слугує ринкове саморегулювання, яке проявляється через вплив ринкового механізму, взаємодії попиту і пропозиції, цінової конкуренції на обсяги виробництва і продажу продукції та рівень їх споживання. Водночас, ринкове саморегулювання обов'язково повинно доповнюватися елементами державного регулювання та методами їх раціонального поєднання, адже з фінансового боку сільське господарство не є самодостатньою галуззю, оскільки воно не в змозі протистояти монополістам як першої, так і третьої сфер АПК, а потребує суттєвої державної підтримки.

В Україні вже давно настав час перейти від погляду на державну підтримку сільського господарства як підтримку лише цього сектору національної економіки, адже належна підтримка, по суті, повинна стати підтримкою всього суспільства у контексті забезпечення сталого соціально-економічного розвитку аграрного виробництва країни.

Аналіз останніх досліджень. Актуальним проблемам, пов'язаним з державним регулюванням і підтримкою аграрного сектора, формуванням послідовної та цілеспрямованої політики аграрних реформ, забезпеченням дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період присвячені наукові праці багатьох вчених-економістів. Найбільш відомими є роботи О. Бородіної [6], П. Гайдуцького [14], А. Діброви [16], А. Єремєєвої [20], Т. Зінчук [18], С. Кваші [19], М. Коденської [20], І. Корбути [21], Т. Осташко [4], О. Попової [22], В. Рябоконе [23], П. Саблука [1], Р. Тринька [9], Л. Тулуш [10] та інших авторів. Однак цілісних наукових розробок щодо вирішення цих важливих проблем в Україні поки що немає і в результаті залишається невирішеною значна кількість питань, пов'язаних з державним регулюванням і удосконаленням економічної політики для зміцнення конкурентних позицій сільських товаровиробників на ринку агропродовольчої продукції.

Мета дослідження. На основі аналізу ринкових перетворень в аграрному секторі економіки України обґрунтувати напрями удосконалення економічної політики щодо зміцнення конкурентних позицій сільських товаровиробників на ринку агропродовольчої продукції та модернізації механізмів державного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Економічний інтерес господарювання в аграрній сфері значною мірою залежить від зовнішніх факторів, які в ринкових умовах докорінно змінили порядок формування доходів у сільськогосподарських товаровиробників. Основною вимогою часу стала необхідність виробляти конкурентоспроможний товар, який можна продати і одержати оптимальний прибуток, достатній для розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва.

Окрім економічної сторони, дохідність сільськогосподарських товаровиробників

характеризується і потужним соціальним аспектом. Гірші, порівняно з міськими, соціальні умови при неможливості їх поліпшення можуть бути компенсовані лише вищими доходами. Відсутність належних доходів для розширеного відтворення галузі робить її безперспективною для зайнятих у ній. З-за відсутності дійового мотиваційного механізму, не маючи відповідних матеріальних стимулів, працівники сільського господарства змінюють місце основної роботи, що веде до кадрового голоду в українських селах, їх занепаду і зuboжіння населення.

На думку академіка НААН України П. Саблука, "... вирішальну роль в одержанні суб'єктами господарювання доходів відіграють створювані державою умови економічної діяльності. Передусім це утвердження національної ідеї" [1, с. 15].

На сучасному етапі трансформаційних процесів в економіці України посилився інтерес до державного регулювання аграрного сектора, що є явищем закономірним, оскільки практика переконала, що не можна в ринковій економіці покладатися тільки на ринкові механізми.

Відомі фахівці, які займаються цією проблематикою, вважають, що "... держава завжди виконувала класичні економічні функції. Вона законодавчо запроваджувала "загальні правила гри", тобто систему нормативних актів, які регулюють діяльність суб'єктів ринку" [2, с. 6].

Сільське господарство фінансово підтримують в усьому світі, адже від його розвитку залежить не лише продовольча безпека держави і стабільність роботи харчової промисловості, але й збереження добробуту сільських мешканців і якість життя багатьох жителів міст [3]. Нагромаджений досвід розвинутих країн світу, система агробізнесу яких тривалий час формувалася під впливом держави, переконливо засвідчує, що в умовах ринкової економіки стабільність агропродовольчого ринку, життєдіяльність сільськогосподарських підприємств, ефективність аграрного виробництва і відносна стабільність соціальної сфери в сільській місцевості значно зумовлені саме державним регулюванням. В цих країнах державне регулювання стало невід'ємною органічною складовою ринкової економіки.

Разом з тим, головна функція регулюючого впливу держави полягає у врегулюванні внутрішніх і зовнішніх протиріч, що нерідко виникають через існуючі неув'язки, які властиві ринку. Несвоєчасне реагування на негативні явища призводять до перевиробництва аграрної продукції, порушення рівноваги між попитом і пропозицією тощо.

Держава через організаційно-економічні важелі почала впливати на процес саморегуляції попиту і пропозиції в інтересах сільських товаровиробників і суспільства в цілому. Очевидно, що ринок як основний регулятор виробництва сам стає суб'єктом регулювання з метою досягнення соціального прогресу. Це переконливо засвідчує, що державне регулювання економіки і ринкове саморегулювання вдало поєднується, хоча загалом втручання у ринкові механізми не завжди є бажаним явищем. Крім того, в умовах досконалої економіко-правової бази ці два регулятори взаємодоповнюють один одного, забезпечують належний рівень виробництва і споживання, іншими словами, державне регулювання економіки повинно бути адекватним ступеню розвитку в країні конкурентного та антимонopolного середовища. Це означає, що чим менше створено умов для конкуренції і чим монополізованіше виробництво, тим більше держава повинна втручатися в економіку, і навпаки.

В дореформений період аграрного сектора в Україні його державна підтримка була спрямована переважно на будівництво тваринницьких приміщень і комплексів, проведення меліоративних робіт, зведення дитячих садків і житла, на розвиток соціальної сфери на селі. Державна "підтримка" сільського господарства здійснювалася наступним чином: через різке зниження всіх закупівельних цін, порівняно до оптових, створювалася хронічна заборгованість сільського господарства державі, а приблизно через кожні 3–5 років, коли заборгованість досягала певної критичної межі, вона списувалася. Під тиском таких циклів більшість сільськогосподарських підприємств залишалися вкрай пасивними, що спричинило стагнацію сільського господарства [4, с. 205]. Проте заходи підтримки сільського господарства були невідчутними і в результаті не забезпечували належного приросту виробництва аграрної продукції (особливо тваринницького походження), який би покривав зростаючий платоспроможний попит населення.

В наступні роки, впродовж перехідного періоду до ринкової системи господарювання, обсяги державної підтримки аграрного сектора в Україні з кожним роком скорочувалися, в основному через нестачу бюджетних коштів. Тому нині ведення і запровадження національної аграрної політики і дійових політичних інструментів мають потребу наблизитися до моделей підтримки аграрного сектора у країнах ЄС.

Заходи протекціоністської аграрної політики в Україні передбачають поліпшення умов для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій. В цьому контексті Т. Зінчук виділяє два основні вектори у політиці національного аграрного протекціонізму [5, с. 321].

Перший – внутрішній, який пов'язаний переважно з питаннями ефективного розвитку національної аграрної економіки. Цей вектор є найбільш значущим, оскільки наша держава має статус країни з ринковою економікою, тому механізми здійснення державного протекціонізму повинні відповідати рівню високорозвинутих країн світу і не перешкоджати розвиткові конкуренції на світовому ринку.

Другий – зовнішній, який передбачає перехід до єдиних норм і правил торговельно-економічних відносин з країнами світової спільноти.

Внутрішні заходи протекціоністської підтримки забезпечуються у формі прямої (бюджетні асигнування, бюджетне кредитування, цінова підтримка, державні закупівлі) та непрямої (податкові пільги товаровиробникам, розвиток інфраструктури агоринку, послуги з управління, прискорена амортизація) державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства України.

В умовах розвитку ринкових відносин агропродовольчий ринок, як і його важливий складовий елемент – сільське господарство, піддаються негативному впливу різних чинників нестабільності: природних, економічних, соціальних та ін.

Серйозною і невирішеною проблемою для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників є обмеженість фінансових ресурсів за відсутності необхідних власних коштів та труднощів доступу до позичкових та залучених фінансових ресурсів. В такій ситуації важливого значення набуває державна фінансова підтримка, яка передбачає бюджетне фінансування загальнодержавних і регіональних програм розвитку сільського господарства. Програми розвитку галузі розробляються з метою реалізації державної політики щодо регулювання розвитку аграрного сектора, концентрації фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу

країни, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян для розв'язання найважливіших проблем аграріїв [5].

О. Бородіна стверджує, "... процеси формування і функціонування агропродовольчого ринку поки що позбавлені належного регулюючого впливу зі сторони держави. Між реформованими відносинами власності та стихійними, без будь-яких правил відносинами на продовольчих ринках виникли протиріччя, що заблокували мотиваційний механізм ринкової економіки" [6, с. 207].

Важливими програмними документами щодо подальшого розвитку сільського господарства в Україні є Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р., Концепція Державної програми сталого сільського розвитку України до 2025 р. та Комплексна Стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015–2020 рр.

Варто зауважити, що доволі вагомим завданням покладалися, також на Програму розвитку українського села на період до 2015 р., яка була прийнята в 2007 р. Головною метою Державної цільової програми розвитку аграрного сектора на період до 2015 р. було забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому агропродовольчих ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності і духовності [7]. Виконання завдань цієї Програми передбачалось у три етапи (табл. 1).

Таблиця 1

Показники виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.

Напрями державної підтримки	Виділено всього коштів на 2008–2015 рр., млн. грн.	Фінансування I та II етапів Програми (2008–2011 рр.)		
		За планом	Фактично профінансовано	% виконання плану
Забезпечення розвитку соціальної сфери та сільських територій	15742,7	11046,6	1589,3	14,4
Забезпечення розвитку аграрного ринку	49698,2	26215,9	20006,0	79,3
Фінансове забезпечення аграрного ринку	14011,6	7531,6	4395,3	58,4
Удосконалення та реформування системи управління в аграрному секторі	17519,7	6927,8	4429,6	64,1
Професійна освіта	18373,7	8366,1	9389,4	112,2
Аграрна наука	5308,3	5308,3	2147,0	86,0
Забезпечення розвитку дорадництва	96,3	44,8	7,0	15,6
Усього за рахунок Державного бюджету	120750,5	59627,8	40374,9	68,2
Разом	128164,1	62627,8	41963,6	67,0

Джерело. Розраховано за даними [7; 8].

Аналіз виконання соціальних показників показує, що жоден не був виконаний, з 19 основних видів сільськогосподарської продукції прогнозних показників щодо обсягів виробництва досягнуто лише за восьма позиціями, а запланованого обсягу виробництва валової продукції сільського господарства – на 92% [8, с. 27].

Основною причиною неповного виконання Державної цільової програми розвитку українського села є недостатній рівень її фінансування. Так, зокрема лише на 112,2% до плану профінансовано заходи, пов'язані з професійною освітою. Показники рівнів фінансового забезпечення таких напрямів державної підтримки як забезпечення розвитку аграрного ринку, аграрна наука, удосконалення та реформування системи управління в аграрному секторі знаходились в межах 64,1–86,0%. Вкрай низьким було фінансування заходів щодо забезпечення розвитку соціальної сфери та сільських територій – лише 14,4% від запланованого рівня [8, с. 15].

Важливою складовою формування сприятливого економічного середовища для функціонування сільськогосподарських підприємств є спеціальні податкові режими та пільгові механізми оподаткування. Починаючи з 2010 р. непряма підтримка за рахунок застосування спеціальних режимів оподаткування займає понад 90% у загальних обсягах державної фінансової підтримки, а починаючи з 2012 р. – понад 95% [10, с. 581].

Ця ситуація пояснюється низьким рівнем прямого бюджетного фінансування розвитку сільського господарства в рамках цільових бюджетних програм підтримки в останні роки.

Загалом в 2005–2014 рр. спостерігалось поступове зниження державної фінансової підтримки вітчизняного сільського господарства (рис. 1).

Слід зауважити, що існує і має практичне застосування значна кількість підходів до оцінки рівня державної підтримки сільського господарства. Досить поширеним є аналіз і порівняння обсягу і форм підтримки вітчизняної галузі сільського господарства з аналогічною в інших країнах світу на основі використання доступної оцінки за методологією Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [3].

Саме такий методологічний підхід буде використано при проведенні порівняльної оцінки динаміки темпів змін показників сукупної підтримки сільського господарства України, ЄС і США за 2005–2014 рр.

Як свідчать дані рис. 1, розміри щорічних сукупних надходжень державної підтримки в аграрний сектор зросли з 2642,0 млн. дол. США в 2005 р. до 3648,4 млн. дол. США у 2010 р. Проте в наступні 2011–2014 рр. спостерігалось значне зниження рівня державної підтримки.

Водночас обсяги виробництва валової продукції сільського господарства за досліджуваний період зросли з 179,6 млрд. грн. в 2005 р. до 251,4 млрд. грн. в 2014 р. (або на 40%).

За методологією Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), діапазон коливань значень частки сукупної підтримки сільського господарства у валовому внутрішньому продукті у 2005–2014 рр. для України становив (-2,23–3,07%), тоді як у ЄС цей показник знаходився в межах 0,71–1,08%, а у США – 0,46–0,55% (табл. 2).

Загалом, середньорічний показник частки сукупної підтримки сільського господарства у валовому внутрішньому продукті за останні десять років становив в Україні – 1,0%, в ЄС – 0,90%, а в США – 0,50%. Проте темпи змін річної сукупної підтримки сільського господарства, в останні роки у порівнянні до середньорічного показника за 2011 р., 2013 р., 2014 р. в Україні мали різку тенденцію до спаду, а в країнах ЄС і в США щорічно були стабільними.

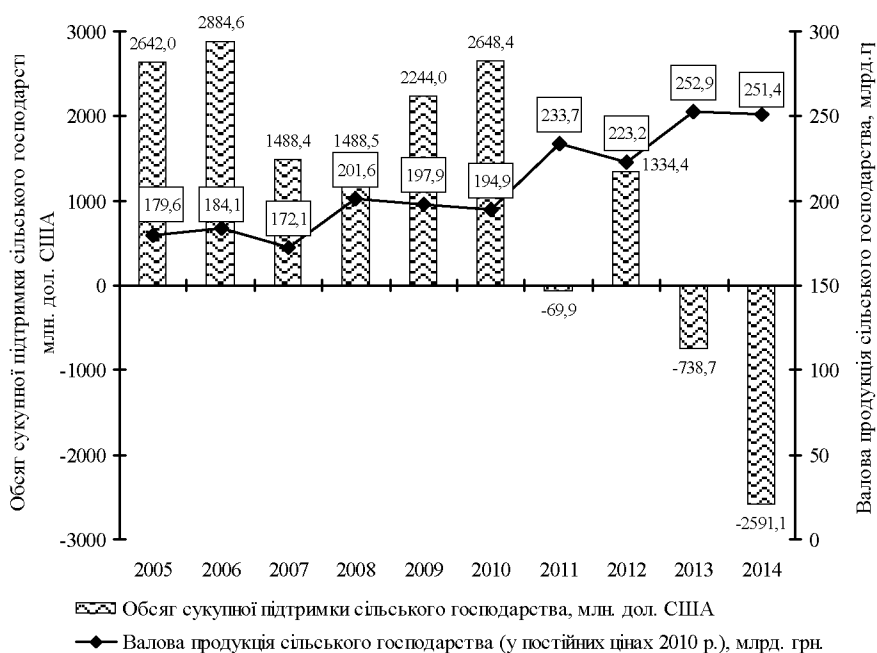

Рис. 1. Динаміка виробництва валової продукції і обсягів сукупної підтримки сільського господарства України, 2005–2014 рр.

На основі аналізу табл. 2 можемо зробити висновок, що серед основних світових виробників аграрної продукції найбільшу державну підтримку в абсолютному вимірі у 2014 р. отримало сільське господарство країн ЄС і США, відповідно на суму майже 125,9 і 95,9 млрд. дол. США.

За оцінками фахівців OECD, вітчизняний аграрний сектор в 2011 р., 2013 р., 2014 р. мав від'ємне значення показника сукупної підтримки сільського господарства, що зумовлено її значним скороченням впродовж останніх років внаслідок погіршення фінансово-економічної ситуації та обмежених можливостей державного бюджету.

Аналіз ринкових трансформацій аграрного сектора України, рівня розвитку організаційних засад національного агропродовольчого ринку свідчить, що ринкові механізми ще не є самодостатніми і потребують організованих дій як учасників ринку, так і держави. Проте, як стверджують відомі вчені НАН України, в нашій державі цієї вимоги не дотримуються, констатуючи, що з проблем реформування власності напрацьована певна законодавчо-нормативна база, тому від впливу на формування організованого сільськогосподарського ринку владні структури практично дистанціювалися [13, с. 5].

Зважаючи на те, що аграрний сектор безпосередньо впливає на функціонування національного агропродовольчого ринку, для забезпечення стабільного його розвитку, насичення конкурентоспроможною продукцією для задоволення внутрішніх потреб і розширення експортного потенціалу, нагальною потребою є застосування ефективних механізмів державного регулювання, які б сприяли збалансованості кількісних і якісних параметрів попиту і пропозиції, їхньому оптимальному співвідношенню. На наш погляд, з урахуванням світового і вітчизняного досвіду можливі наступні підходи щодо основних напрямів формування системи державного регулювання агропродовольчого ринку (рис. 2).

Таблиця 2

**Порівняльна оцінка динаміки темпів змін показників сукупної підтримки сільського господарства України,
ЄС і США за 2005-2014 рр.**

Країни	Показники	Роки										В серед- ньому за 2005-2014 рр.
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна	Обсяг сукупної підтримки сільського господарства, млн. дол. США	2642,0	2884,6	1488,4	1488,5	2244,0	2648,4	-69,6	1334,4	-738,7	-2591,7	1133,0
	Частка сукупної підтримки у ВВП, %	3,07	2,68	1,04	0,83	1,91	1,94	-0,04	0,76	-0,41	-2,23	1,0
ЄС	Обсяг сукупної підтримки сільського господарства, млн. дол. США	148038,0	144625,6	146322,3	165900,7	141361,3	125632,9	130695,3	126848,2	141290,9	125919,7	139663,5
	Частка сукупної підтримки у ВВП, %	1,08	0,99	0,86	0,91	0,86	0,77	0,74	0,76	0,82	0,71	0,9
США	Обсяг сукупної підтримки сільського господарства, млн. дол. США	72666,4	64882,9	66414,8	71379,7	75877,4	81742,3	83823,5	86655,9	87693,2	95983,8	78712,0
	Частка сукупної підтримки у ВВП, %	0,55	0,47	0,46	0,48	0,53	0,55	0,54	0,53	0,52	0,55	0,5

Джерело. Складено на основі даних [11; 12].

Рис. 2. Пропонована модель системи державного регулювання національного ринку агропродовольчої продукції

Джерело. Побудовано авторами на основі узагальнення напрацювань вчених економістів-аграрників.

Система державного регулювання агропродовольчого ринку повинна охоплювати організаційні й економічні напрями. Зокрема, до організаційних напрямів регулювання агропродовольчого ринку належать: створення системи державних інституцій з регулювання ринку; створення й розвиток ринкової інфраструктури; формування нормативно-правової бази та інформаційного забезпечення; створення міжвідомчих і регіональних узгоджувальних комісій з питань врегулювання міжгалузевих відносин; ведення моніторингу та прогнозування кон'юнктури ринку; посилення контролю за якістю та безпечністю агропродовольчої продукції; впровадження стандартів агровиробництва та правил сертифікації продукції; щомісячне декларування запасів агропродовольства тощо.

Економічні напрями регулювання агропродовольчого ринку мають включати: складання балансів продовольчих ресурсів, їх оптимізацію; узгодження попиту і пропозиції, підтримку їх рівноваги; регулювання та підтримку пропозиції шляхом здійснення резервних, заставних та регіональних закупівель і продажу продукції; митно-тарифне регулювання експорту й імпорту продукції; підтримку кредитування виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції; цінову підтримку стратегічно важливих видів агропродовольчої продукції; бюджетну підтримку експорту (експортні субсидії й програму розширення експорту).

Основними механізмами, що формують ринок конкурентоспроможної агропродовольчої продукції, слід вважати: перехід на програмно-цільове управління стабілізації сільськогосподарського виробництва; появу на агропродовольчих ринках держави як покупця так і продавця основних видів сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, які мають стратегічне соціально-економічне значення для суспільства.

До програми державної підтримки аграрного сектора в умовах ринкової трансформації потрібно включати такі заходи: створення резервів сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчої безпеки, закупівля і продаж якої має здійснюватися прозоро, за поточними ринковими цінами; підтримку купівельної спроможності населення з низьким доходами шляхом надання адресних субсидій; підтримку доходів товаровиробників сільськогосподарської продукції; підтримку програм страхування доходів сільгосптоваровиробників на випадок стихійних лих, хвороб і пошкодження шкідниками рослин і тварин; часткову компенсацію зниження доходів сільськогосподарських товаровиробників порівняно з середнім рівнем за попередні 3–5 років через неврожай чи стихійне лихо; підтримку програм, спрямованих на вилучення з виробництва надлишку працівників; підтримка програм вилучення з виробництва землі, худоби та інших виробничих ресурсів; підтримку сільськогосподарських підприємств, що знаходяться в регіонах з несприятливими природно-кліматичними умовами.

Для державного регулювання попиту і пропозиції вважаємо доцільним запровадити: товарні програми; товарні та грошові інтервенції; авансування участі товаровиробників у державних програмах; програми нарощування чи скорочення посівів, консервація посівних площ; жорсткі санкції щодо ввезення продукції на вітчизняний агропродовольчий ринок незаконним (контрабандним) шляхом; важелі обмеження імпорту; спеціальні програми продовольчого забезпечення окремих груп населення.

Враховуючи інтенсивний розвиток процесів інтеграції економіки України у світовий економічний простір, нині значно посилюється вплив міжнародної конкуренції на вітчизняний аграрний сектор. Необхідність розширення ринків збуту агропродовольчої продукції, зважаючи на постійно зростаючі обсяги її виробництва в Україні та закладені

програмні показники, вимагає функціонування дієвої системи державної фінансової підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектора. У період освоєння вітчизняними товаровиробниками зовнішніх ринків фінансове стимулювання розвитку сільського господарства є конче необхідним, а податкові його важелі – найбільш дієвими.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, за результатами досліджень встановлено, що економічна політика держави та механізми державного регулювання аграрного сектора економіки відіграють важливу роль у формуванні доходів сільськогосподарських товаровиробників, забезпеченні розширеного відтворення в сільському господарстві і вирішенні соціальних проблем на селі.

Зростаючий вплив міжнародної конкуренції на вітчизняний аграрний сектор вимагає формування чіткої системи управління цими процесами і удосконалення державного регулювання аграрним сектором економіки, які б сприяли сталому його розвитку в умовах глобальних змін, що буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19–37.
2. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки: підруч. для вищ. навч. закл. / І. Р. Михасюк, А. Ф. Мельник, М. І. Крупка, З. М. Залога; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка: Ельга-Н, 2000. – 592 с.
3. Кернасюк Ю. В. Світовий досвід державної підтримки агробізнесу / Ю. В. Кернасюк // Агробізнес сьогодні. – 2016. – № 11(330). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniy-gektar/5581-svitovyi-dosvid-derzhavnoi-pidtrymky-agrobiznesu.html>.
4. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т. О. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
5. Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03.2000 № 1602-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
6. Бородіна О. М. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції / О. М. Бородіна, М. Бетлій – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 “Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
8. Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. // Бюлетень Розрахункової палати України, 2013. – 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16747613/Bul_rozv_ukr_sel.pdf.
9. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: моногр. / Р. І. Тринько. – Львів, 2010. – 168 с.
10. Тулуш Л. Д. Державна фінансова підтримка сільського господарства за рахунок спец. режимів оподаткування / зб. матер. Міжн. наук.-прак. конф. та П'ятнадцятих

- річних зборів вчених економістів-аграрників 14 трав. 2015 р. / Ред. кол. Ю. Лупенко та ін. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2015. – 596 с.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
 12. *Producer and Consumer Support Estimates (OECD Database 1986–2014) / Organisation for economic cooperation and development* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/data/producer-and-consumer-support-estimates/agricultural-support-estimates-2015_data-00737-en
 13. Трегобчук В. М. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / В. М. Трегобчук, Б. Й. Пасхавер, А. Е. Юзефович // *Економіка АПК*. – 2005. – № 7. – С. 3–11.
 14. Гайдуцький П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П. І. Гайдуцький // *Економіка АПК*. – 2005. – № 11. – С. 43–48.
 15. Діброва А. Д. Аграрна політика США: тенденції розвитку та уроки для України / А. Д. Діброва // *Економіка АПК*. – 2007. – № 6. – С. 127–132.
 16. Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика / А. Д. Діброва. – К. : ВРД “Формат”. – 2008. – 448 с.
 17. Дудар Т. Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: моногр. / Дудар Т. Г., Дудар В. Т. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 246 с.
 18. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: моногр. / Т. О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Державний агроєкологічний університет”, 2008. – 384 с.
 19. Кваша С. М. Методологічний баланс прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / С. М. Кваша // *Економіка АПК*. – 2013. – № 8. – С. 12–21.
 20. Коденська М. Ю. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки / М. Ю. Коденська, А. В. Єремеева // *Економіка АПК*. – 2013. – № 6. – С. 14–21.
 21. Корбута І. В. Аграрна політика підтримки сільського господарства – нові виклики у зв’язку із вступом України до СОТ / І. В. Корбута // *Облік і фінанси АПК*. – 2008. – № 3. – С. 32–39.
 22. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери: політика і механізми / О. Л. Попова // *НАН України, Ін-т екон. т прогнозув.* – К. : 2009. – 352 с.
 23. Рябоконь В. П. Агропромисловий комплекс в умовах реалізації державної аграрної політики / В. П. Рябоконь // *Економіка АПК*. – 2016. – № 9. – С. 18–26.
 24. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/910>.

References

1. Sabluk P.T. Problemy zabezpechennia dokhidnosti ahropromysloвого vyrobnytstva v Ukraini v postindustrialnyi period [Problems of providing profitability of agricultural production in Ukraine in the post-industrial period]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, 2008, No. 4, pp. 19–37 [in Ukrainian].

2. Mykhasiuk I. R., Melnyk A.F., Krupka M.I., Zaloha Z.M. Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: pidruch. dlia vyshch. navch. zakl. [State regulation of the economy: coursebook]. Kyiv: Atika: Elga-N, 2000, 592 p. [in Ukrainian].
3. Kernasiuk Yu. V. Svitovyi dosvid derzhavnoi pidtrymky ahrobiznesu [The world's practice of state support for agribusiness]. *Ahrobiznes sohodni – Agribusiness today*, 2016, No. 11(330), from <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/5581-svitovyi-dosvid-derzhavnoi-pidtrymky-agrobiznesu.html> [in Ukrainian].
4. Ostashko T. O. Rynkova transformatsiia aharnoho sektora [Market transformation of the agricultural sector]. Kyiv: Feniks, 2004, 280 p. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy 'Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnogo i sotsialnogo rozvytku Ukrainy' vid 23.03.2000 № 1602-III [Law of Ukraine 'On state forecasting and elaboration of Ukraine's programs of economic and social development' dated 23.03.2000, No. 1602-III], from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> [in Ukrainian].
6. Borodina O. M., Betlii M. Ahrarnyi sektor Ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii [The agricultural sector of Ukraine towards European integration]. Uzhhorod: IVA, 2006, 496 p. [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 veresnia 2007 r. № 1158 'Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ukrainskoho sela na period do 2015 r.' [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 19, 2007. No. 1158 'On approval of the State Target program on Village Development of Ukraine for the period till 2015'], from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Pro rezultaty audytu vykonannia zakhodiv Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ukrainskoho sela na period do 2015 r. Biuletin Rakhunkovoi palaty Ukrainy [Report on the audit of execution of 'the State Target program on Village Development of Ukraine for the period till 2015'. Bulletin of the Accounting Chamber of Ukraine], 2013, 31 p., from http://www.acrada.gov.ua/dccatalog/document/16747613/Bul_rozv_ukr_sel.pdf [in Ukrainian].
9. Trynko R. I. Prodovolcha bezpeka: analitychna diahnostyka: monohrafiia [Food security: analytical diagnostics: monograph]. Lviv, 2010, 168 p. [in Ukrainian].
10. Tulush L. D. Derzhavna finansova pidtrymka silskoho hospodarstva za rakhunok spets. rezhyimiv opodatkovannia. Zb. mater. Mizhn. nauk.-prak. konf. ta Piatnadsiatykh richnykh zboriv vchenykh ekonomistiv-ahramykyv 14 trav. 2015 r. [State financial support for agriculture through special taxation. Proceedings of the International research and practical conference and the Fifteenth annual meeting of agricultural researchers and economists, May 14, 2015]. Kyiv: NSC Institute of Agrarian Economics, 2015, 596 p. [in Ukrainian].
11. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine], from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
12. Producer and Consumer Support Estimates (OECD Database 1986–2014). Organisation for economic cooperation and development, from http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/data/producer-and-consumer-support-estimates/agricultural-support-estimates-2015_data-00737-en [in English].

13. Trehobchuk V. M., Paskhaver B.Y., Yuzefovych A.E. Pro dovhostrokovu stratehiiu staloho rozvytku ahropromyslovoho kompleksu [On a long-term strategy for sustainable development of agriculture]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, 2005, No. 7, pp. 3–11 [in Ukrainian].
14. Haidutskyi P. I. Pro osnovni zasady reformuvannia systemy derzhavnoi pidtrymky silskoho hospodarstva ta silskoi terytorii [On the main principles of reforming the system of state support for agriculture and rural areas]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, 2005, No. 11, pp. 43–48 [in Ukrainian].
15. Dibrova A. D. Ahrarna polityka SShA: tendentsii rozvytku ta uroky dlia Ukrainy [US Agricultural Policy: trends and lessons for Ukraine]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, 2007, No. 6, pp. 127–132 [in Ukrainian].
16. Dibrova A. D. Derzhavne rehulivannia silskoho hospodarstva: teoriia, metodolohiia, praktyka [State regulation of agriculture: theory, methodology and practice]. Kyiv: VRD "Format", 2008, 448 p. [in Ukrainian].
17. Dudar T. H. Formuvannia rynku konkurentospromozhnoi ahroprodovolchoi produktsii: teoriia, metodyka, perspektyvy: monohrafia [The formation of market for competitive foodstuffs: theory, methods and prospects: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2009, 246 p. [in Ukrainian].
18. Zinchuk T. O. Yevropeiska intehtatsiia: problemy adaptatsii ahramoho sektora ekonomiky: monohrafia [European integration: problems of adaptation of the agricultural sector: monograph]. Zhytomyr: DVNZ "Derzhavnyi ahroekolohichniy universytet", 2008, 384 p. [in Ukrainian].
19. Kvasha S. M. Metodolohichni balans pryiniattia suspilnykh rishen v ahramii politytsi [Methodological balance of public decision-making in agricultural policy]. *Ekonomika APK – The economy of AIC*, 2013, No. 8, pp. 12–21 [in Ukrainian].
20. Kodenska M. Yu., Yeremeieva A.V. Derzhavna pidtrymka rozvytku ahramoho sektoru ekonomiky [State support of the agricultural sector]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, 2013, No. 6, pp. 14–21 [in Ukrainian].
21. Korbuta I. V. Ahrama polityka pidtrymky silskoho hospodarstva – novi vyklyky u zviazku iz vstupom Ukrainy do SOT [Agricultural policy of support for agriculture: new challenges in connection with Ukraine's accession to the WTO]. *Oblik i finansy APK – Accounting and finance in AIC*, 2008, No. 3, pp. 32–39 [in Ukrainian].
22. Popova O. L. Stalyi rozvytok ahrosfery: polityka i mekhanizmy [Sustainable development in agriculture: policy and mechanisms]. Kyiv: 2009, 352 p. [in Ukrainian].
23. Riabokon V.P. Ahropromyslovyi kompleks v umovakh realizatsii derzhavnoi ahramoi polityky [Agro-industrial complex in the process of implementation of the state agrarian policy]. *Ekonomika APK – The Economy of AIC*, 2016, No. 9, pp. 18–26 [in Ukrainian].
24. Shchodo rozbudovy mekhanizmiv derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini. Analychna zapyska [On the development of mechanisms of state support for agricultural production in Ukraine. Analytical note], from <http://www.niss.gov.ua/articles/910> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

УДК 519.86:336.27

Ганна КАРМЕЛЮК, Світлана ПЛАСКОНЬ, Галина СЕНІВ

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ
УКРАЇНИ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ**

Визначено, що поточний стан світової фінансової системи можна охарактеризувати як кризу надмірної заборгованості, питання зовнішньої заборгованості України є надзвичайно важливими для сучасного етапу стабільного розвитку країни. Неєфективне використання зовнішніх запозичених коштів призводить до фактичної втрати державою своєї економічної та політичної безпеки, зокрема до зниження показників життєвого рівня населення.

Проаналізовано динаміку гарантованого державою зовнішнього боргу та показників життєвого рівня населення України за 1996–2016 рр. та їх взаємозв'язок. Розроблено ряд трендових моделей динаміки величин зовнішнього державного боргу України, прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат. Дані моделі були використані для розрахунку їх прогнозних значень. Побудовано та обґрунтовано економіко-математичні моделі залежностей прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат від зовнішнього державного боргу та економіко-математичні моделі залежностей гарантованого державою зовнішнього боргу від прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат. Показано тісну залежність прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати. Виділено періоди динаміки прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплати, обчислені у гривневому та доларовому еквівалентах. Показано, що тенденція зміни значень цих показників має одні і ті ж самі вітки або періоди. Доведено, що курс долара відносно гривні відіграє суттєву роль у формуванні показників життєвого рівня населення України. Розраховано моделі розподіленого лагу залежностей прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат від зовнішнього боргу, в яких показано, що основний вплив зовнішнього гарантованого державою боргу на прожитковий мінімум та мінімальну зарплату проявляється із запізненням у чотири роки. Побудовано та обґрунтовано моделі з інструментальними змінними прямої та оберненої залежності зовнішнього боргу від прожиткового мінімуму та прожиткового мінімуму від боргу. Дані моделі використано для прогнозу досліджуваних показників.

Ключові слова: гарантований державою зовнішній борг України, прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, середня зарплата, тренд, економіко-математичне моделювання, лаг, взаємна кореляційна функція, моделі розподіленого лагу, метод інструментальних змінних, прогнозування.

JEL: C3, C31

© Ганна Кармелюк, Світлана Пласкось, Галина Сенів, 2017.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших характеристик державних фінансів певної країни є рівень зовнішнього боргу. Наразі поточний стан світової фінансової системи можна охарактеризувати як кризу надмірної заборгованості, що проявляється борговою кризою ЄС. Питання зовнішньої заборгованості України є важливими для сучасного етапу економічного і політичного розвитку держави. Досвід різних країн підтверджує, що використання додаткових можливостей розвитку, які можуть надати зовнішні джерела фінансування – політичний чинник поступального руху вперед. Проте неефективне використання зовнішніх боргових зобов'язань призводить до фактичної втрати державою своєї економічної і політичної безпеки. Так, наразі на обслуговування зовнішнього боргу держави витрачається 120 млрд. грн. (4,4 млрд. дол. США), що фактично є половиною державного зовнішнього боргу України в 1996 р., який становив 8,9 млрд. дол. США. Саме тому ефективне управління суверенними боргами, що включає вирішення питань стосовно неефективності структури боргу, раціонального використання залучених коштів, швидких темпів зростання обсягів зовнішніх запозичень держави, удосконалення механізму управління державними зобов'язаннями має бути одним із найпріоритетніших напрямів макроекономічної та фінансової політики України на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти проблеми ефективного управління суверенними боргами розглядаються у працях таких вітчизняних вчених, як: Г. Кучера, В. Калитчука, Т. Вахненко, І. Рака, І. Лютого, А. Сігайова, Ю. Суботович, О. Чеберяко, В. Федосова, Б. Луціва та ін. Для перехідної економіки України, як відмічають Г. Кучер, В. Калитчук [1] та Т. Вахненко [2], необхідним є застосування більш низьких показників боргового навантаження, оскільки трансформація передбачає не тільки докорінне реформування структурних та інституційних підвалин економіки та суспільства, а й вибір нової моделі макроекономічного балансування. Праці згаданих авторів носять описовий характер, що не дає можливості зробити прогноз величин гарантованого державою зовнішнього боргу України і його вплив на макроекономічні показники держави.

Постановка мети і завдань. Метою є аналіз державного та гарантованого державою зовнішнього боргу України, прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між зовнішньою заборгованістю, прожитковим мінімумом, мінімальною та середньою зарплатами з використанням економетричних моделей з метою подальшого прогнозу [3, 4]. Дана робота є продовженням циклу статей по дослідженню зовнішнього боргу України [5, 6, 7, 8, 9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки зовнішній борг, гарантований державою, необхідно повертати, а також на його обслуговування витрачаються державні кошти, то він, безумовно, негативно впливає на рівень соціально-економічних показників життя населення, таких, як прожитковий мінімум, мінімальна та середня зарплати. Тому дана робота присвячена виявленню взаємозв'язків гарантованого зовнішнього державного боргу з цими показниками. Необхідні дані для розрахунків наведені в табл. 1 в гривнях і в табл. 2 в доларах США.

Таблиця 1

Співвідношення обсягів зовнішнього державного та гарантованого державою боргу, курсу долара відносно гривні, прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат в гривнях

п/п	Роки	Гарантований державою зовнішній борг України, млрд. грн.	Курс долара, грн.	Прожитковий мінімум, грн.	Мінімальна зарплата, грн.	Середня зарплата, грн.
1	1996	16,8121	1,889	95,03	15	125,84
2	1997	18,3233	1,889	76,1	15	143,18
3	1998	39,7532	3,427	84,99	55	153,49
4	1999	65,20375	5,2163	128,17	74	177,52
5	2000	56,57808	5,4402	270,1	118	230,13
6	2001	54,79542	5,3721	311,3	118	111,08
7	2002	54,33132	5,3266	342	165	376,38
8	2003	57,05989	5,3327	342	205	462,27
9	2004	64,36232	5,3192	362,23	237	589,62
10	2005	59,95899	5,1247	423	310	806,19
11	2006	56,56	5,05	472	400	1041,44
12	2007	77,1135	5,05	532	460	1351
13	2008	97,64354	5,2672	626	545	1806
14	2009	206,6124	7,7912	701	744	1906
15	2010	275,8383	7,9356	875	922	2239
16	2011	298,582	7,9676	953	1004	2633
17	2012	308,9263	7,9911	1095	1134	3026
18	2013	300,0252	7,993	1176	1218	3265
19	2014	461,2315	11,8898	1176	1218	3480
20	2015	949,547	21,8561	1330	1378	4195
21	2016	1127,968	25,4965	1496	1550	

Примітка. Статистичні дані згідно [10, 11, 12, 13, 14, 15].

Таблиця 2

Співвідношення обсягів зовнішнього, гарантованого державою боргу, прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат в доларах

№п/п	Роки	Гарантований державою зовнішній борг України, млрд. дол.	Прожитковий мінімум, дол.	Мінімальна зарплата, дол.	Середня зарплата, дол.
1	2	3	4	5	6
1	1996	8,9	50,30704	7,940709	66,61726
2	1997	9,7	40,28587	7,940709	75,79672
3	1998	11,6	24,80012	16,04902	44,78844
4	1999	12,5	24,57106	14,1863	34,03178
5	2000	10,4	49,64891	21,69038	42,30175
6	2001	10,2	57,94754	21,96534	20,6772
7	2002	10,2	64,20606	30,97661	70,66046
8	2003	10,7	64,13262	38,44206	86,68592
9	2004	12,1	68,09859	44,55557	110,8475
10	2005	11,7	82,54142	60,49135	157,3146
11	2006	11,2	93,46535	79,20792	206,2257
12	2007	15,27	105,3465	91,08911	267,5248

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6
13	2008	18,53804	118,8487	103,4705	342,8767
14	2009	26,51868	89,9733	95,49235	244,635
15	2010	34,75961	110,2626	116,1853	282,1463
16	2011	37,47452	119,6094	126,0103	330,4634
17	2012	38,6588	137,0274	141,9079	378,6713
18	2013	37,536	147,1287	152,3833	408,4824
19	2014	38,7922	98,90831	102,4407	292,6879
20	2015	43,4454	60,85258	63,04876	191,9373
21	2016	44,2401	58,67472	60,79266	66,61726

Примітка. Розраховано авторами згідно index.minfin.com.ua/index/wage; index.minfin.com.ua/index/salary; index.minfin.com.ua/index/average; www.ukrstat.go.ua.

Зауважимо, що з 1996 р. по 1999 р. обсяг боргу у доларах незначно збільшувався, з 2000 по 2003 рр. практично не змінювався, а протягом 2006–2007 рр. спостерігаються його коливання як в сторону збільшення, так і в сторону зменшення у відповідні роки. Починаючи з 2008 р., відбувається значне збільшення державного боргу. Тренд боргу в доларах в період 2008–2015 рр. описується лінійною моделлю

$$y_t = 2,9194t + 21,328, (R^2 = 0,7914),$$

де t – фактор часу. Адекватність моделі перевірили за критерієм Фішера. Обчислене $F_{\text{емп}} = 22,57$ для рівня надійності $p = 0,95$ є більшим за $F_{\text{кр}} = 5,99$, що вказує на адекватність моделі. В результаті дослідження автокореляції залишків методом Дарбіна-Уотсона розраховано $DW_{\text{емп}} = 0,8381$. Для рівня надійності $p = 0,95$ та $n = 8$ ($d_L = 0,76$; $d_U = 1,33$) неможливо зробити певних висновків про наявність автокореляції. Для нижчого рівня надійності автокореляція відсутня. Для перевірки наявності гетероскедастичності використано тест Глейсера, в якому лінійна регресія абсолютних значень залишків має вигляд $|u_t| = -0,3752t + 4,6572$. Для числа ступенів вільності $k = 6$ та рівня надійності $p = 0,95$ розраховано $t_\beta = 1,4058$ ($t_{\text{кр}} = 2,447$), що свідчить про незначущість кутового коефіцієнту, а отже про відсутність гетероскедастичності.

Відповідно до отриманої моделі, для рівня значущості $p = 0,95$ розраховані інтервали довіри прогнозованих значень величини зовнішнього гарантованого державою боргу в доларах США, які представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Прогнозовані значення величини зовнішнього державного і гарантованого державою боргу в доларах США

Роки	Зовнішній гарантований державою борг, млрд. дол.		
	прогнозоване значення	нижня межа	верхня межа
2016	47,6	39,2	56,01
2017	50,52	42,12	58,93
2018	53,44	45,04	61,85
2019	56,36	47,96	64,77
2020	59,28	50,88	67,68
2021	62,2	53,79	70,6

Квадратична модель тренду зовнішнього боргу в доларах США

$$y_t = -0,5855t^2 + 8,1886t + 12,546,$$

незважаючи на високий коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,9187$), не може бути використана для прогнозу, оскільки державний борг має тенденцію до постійного зростання, а в квадратичній моделі він досягає максимального значення, а потім спадає, що не спостерігається. За весь період 1996–2016 рр. тренд боргу описується такими моделями:

$$y = 0,1246t^2 - 497,89t + 497423 \quad (R^2 = 0,924)$$

та

$$y_t = -0,0094t^3 + 56,777t^2 - 114141t + 8 \cdot 10^7 \quad (R^2 = 0,9393).$$

Точкові прогнози на 2014, 2015 та 2016 р., згідно з лінійною моделлю, складають 44,813; 48,551; 52,289 та 34,536; 29,467; 22,198 згідно з квадратичною моделлю [9]. Тому дійсні значення боргу в даних роках, що складають відповідно \$38,7922 млрд.; \$43,4454 млрд. та \$44,2401 млрд. знаходяться всередині даних інтервалів, що вказує на високу достовірність економетричного моделювання.

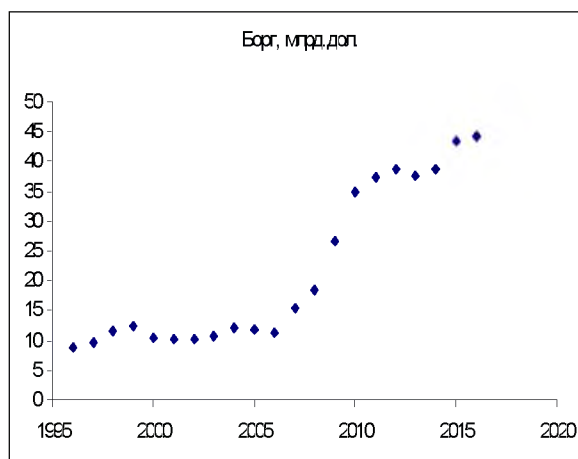

Рис. 1. Динаміка зовнішнього гарантованого державою боргу в млрд. дол.

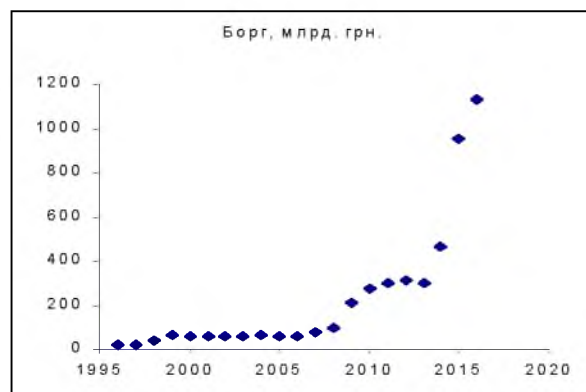

Рис. 2. Динаміка зовнішнього гарантованого державою боргу в млрд. грн.

Динаміка боргу в гривнях за 1996–2016 роки (рис. 3) теж описується квадратичною залежністю

$$y_t = 4,5857t^2 - 63,666t + 198,6 \quad (R^2 = 0,8562),$$

що також вказує на його щорічне зростання.

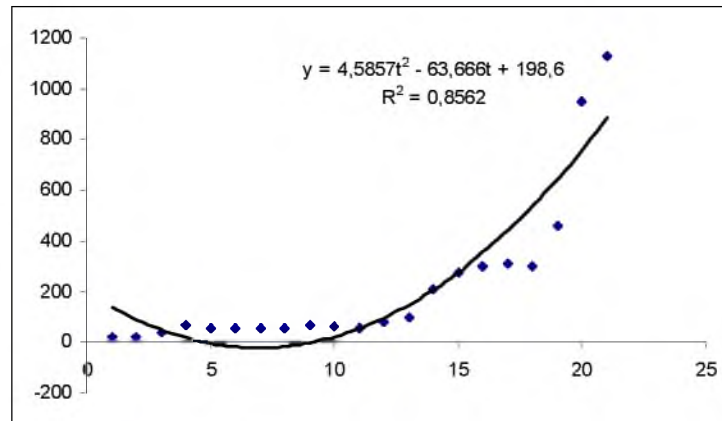

Рис. 3. Тренд зовнішнього гарантованого державою боргу в млрд. грн.

Деяка відмінність трендів боргу в гривнях та доларах вочевидь пов'язана з динамікою курсу долара (рис. 4).

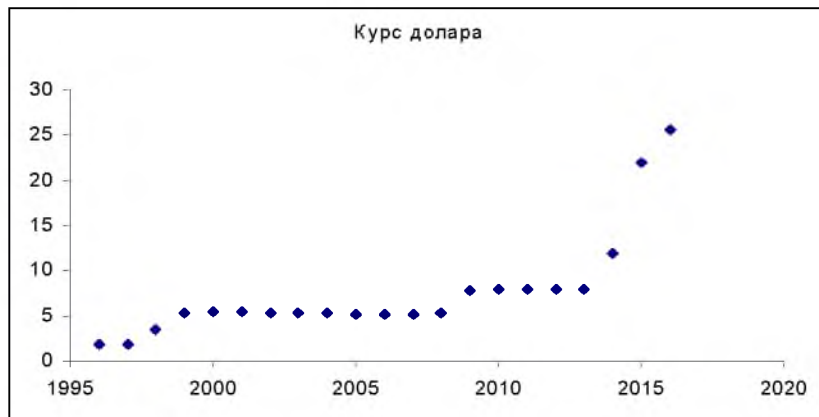

Рис. 4. Динаміка курсу долара за період 1996–2016 рр.

З рис. 4 видно, що з 1996 р. по 1999 р. курс долара плавно збільшується з 1,889 до 5,2163 грн., з 1999 р. по 2008 р. практично залишається на одному рівні, а в 2009 р. стрибкоподібно зростає до 7,7912 грн. і залишається постійним до 2012 р. З 2012 р. по 2016 р. курс долара збільшується по майже лінійній залежності $y_t = 4,0074t + 0,3831$ ($R^2 = 0,9011$). На кінець 2016 р. середній курс долара складає 25,4965 грн.

Зростання курсу долара і валового зовнішнього гарантованого державою боргу негативно впливає на соціальні показники рівня життя населення України: прожитковий мінімум, мінімальну та середню зарплату. На рис. 5–6 показана динаміка мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму в гривнях та доларах.

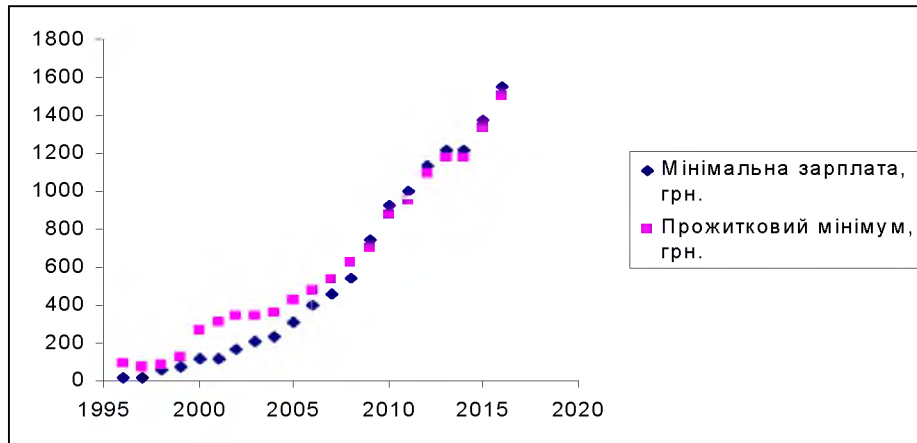

Рис. 5. Динаміка мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму в гривнях

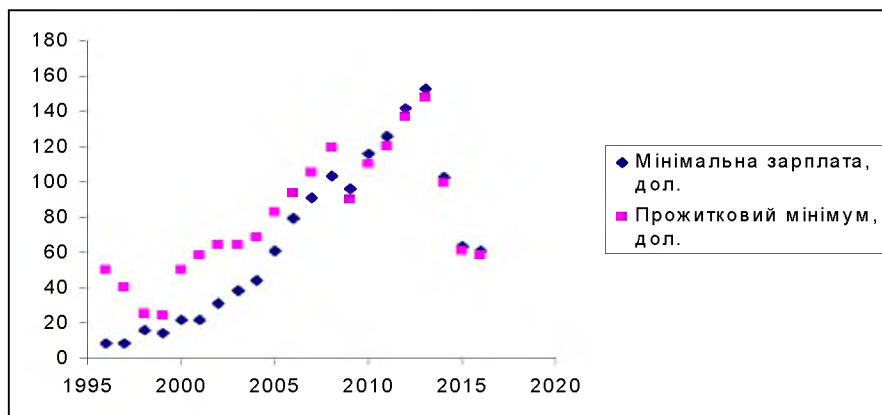

Рис. 6. Динаміка мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму в доларах

З 1996 р. по 2000 р. прожитковий мінімум незначно вищий за мінімальну зарплату, з 2000 р. по 2009 р. різниця між прожитковим мінімумом і мінімальною зарплатою збільшується, а з 2010 р. дотепер мінімальна зарплата несуттєво почала переважати прожитковий мінімум.

Прожитковий мінімум з 1996 р. по 2016 р. в гривнях описується практично функціональною квадратичною залежністю (рис. 7)

$$y_t = 2,6896t^2 + 10,128t + 77,235 \quad (R^2 = 0,9889),$$

а в доларах (рис. 8)

$$y_t = -0,0952t^3 + 2,7233t^2 - 15,256t + 59,824 \quad (R^2 = 0,8502).$$

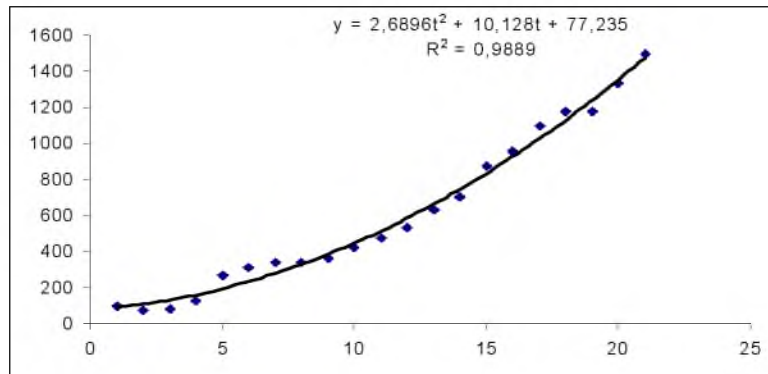

Рис. 7. Тренд прожиткового мінімуму в гривнях

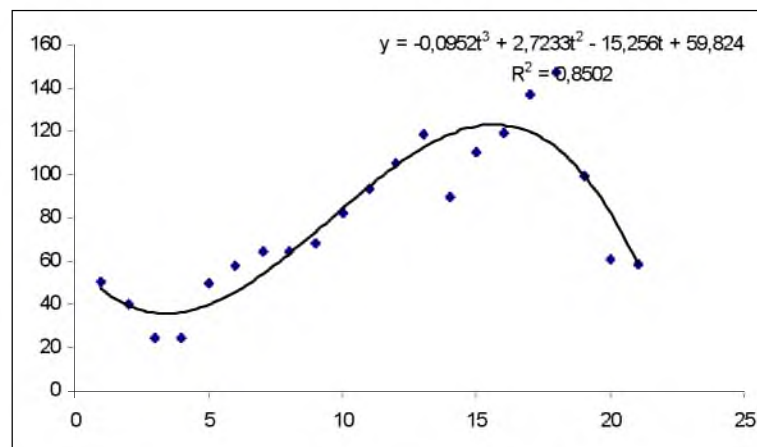

Рис. 8. Тренд прожиткового мінімуму в доларах

Зауважимо, що у період 1996–1998 рр. значення прожиткового мінімуму у доларах зменшувалось, а з 1999 р. по 2008 р. спостерігалось його плавне зростання (майже по лінійній залежності). У 2009 р., у зв'язку із значним збільшенням курсу долара, пов'язаним із економічною кризою, спостерігається зменшення прожиткового мінімуму в доларовому еквіваленті. Після цього з 2009 до 2013 рр. простежується друга вітка зростання прожиткового мінімуму. В 2014–2016 рр. відмічається зменшення прожиткового мінімуму в доларах у зв'язку з різким зростанням курсу долара в даний період.

Мінімальна зарплата в 1996–2016 рр. в гривнях (рис. 9) має таку ж тенденцію, що й прожитковий мінімум і описується практично функціональною квадратичною залежністю

$$y_t = 3,6234t^2 - 0,6682t + 2,012 \quad (R^2 = 0,9882),$$

а в доларах (рис. 10)

$$y_t = -0,1133t^3 + 3,3394t^2 - 18,945t + 36,172 \quad (R^2 = 0,9233).$$

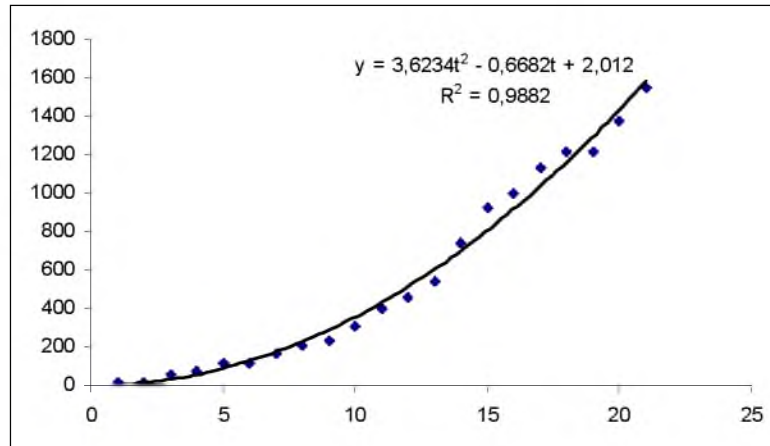

Рис. 9. Тренд мінімальної зарплати в гривнях

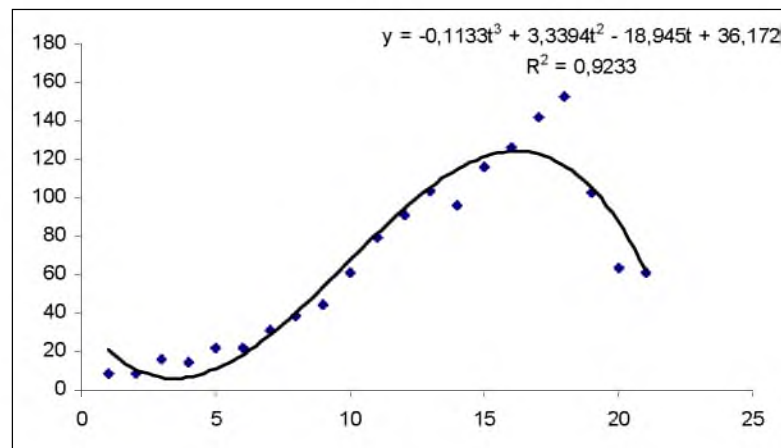

Рис. 10. Тренд мінімальної зарплати в доларах

Проаналізуємо динаміку мінімальної зарплати в доларах в період плавного зростання курсу долара з 2001 р. по 2013 р. В даний період мінімальна зарплата в доларах зростала згідно з лінійною практично функціональною залежністю

$$y_t = 10,97t + 7,9909 \quad (R^2 = 0,9844).$$

З моделі випливає, що мінімальна зарплата зростала щорічно практично на \$11 і склала в 2013 р. \$152,3833, а починаючи з 2014 р. почала стрімко спадати і склала в тому ж році \$102,4407 і \$63,04876 у 2015 р. та на кінець 2016 р. склала \$60,7966. Для дослідження адекватності моделі використано критерій Фішера. Обчислене $F_{\text{емп}} = 539$ для рівня надійності $p = 0,95$ є більшим за $F_{\text{кр}} = 4,84$, що вказує на адекватність моделі. В

результаті дослідження автокореляції залишків методом Дарбіна-Уотсона розраховано $DW_{\text{емп}} = 1,7459$. Для рівня надійності $p=0,95$ та $n=13$ значення нижньої та верхньої меж відповідно рівні $d_L=1,01$ та $d_U=1,34$, що вказує про відсутність автокореляції. Для перевірки наявності гетероскедастичності використано тест Глейсера, в якому лінійна регресія абсолютних значень залишків має вигляд $|u_t| = 0,0123t + 4,1478$. Для числа ступенів вільності $k=11$ та рівня надійності $p=0,95$ розраховано $t_\beta = 0,0559$ ($t_{\text{кр}} = 2,201$), що свідчить про незначущість кутового коефіцієнту, а отже про відсутність гетероскедастичності.

Середня зарплата в 1996–2016 рр. у гривнях аналогічно описується практично функціональною квадратичною залежністю (рис. 11)

$$y_t = 12,851t^2 - 56,876t + 159,05 \quad (R^2 = 0,9943),$$

а в доларах (рис. 12)

$$y_t = -0,3616t^3 + 11,176t^2 - 75,078t + 164,64 \quad (R^2 = 0,919).$$

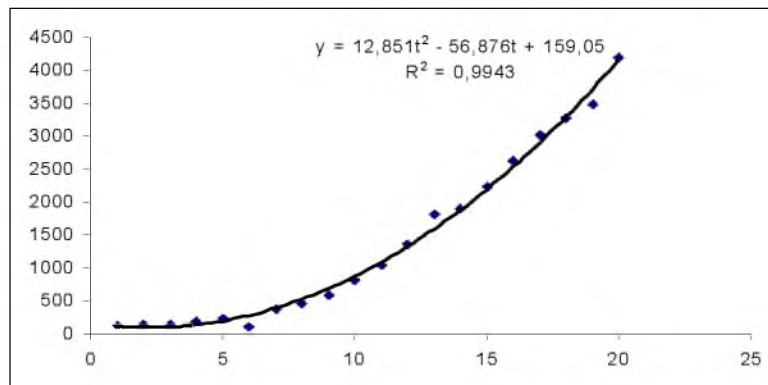

Рис. 11. Тренд середньої зарплати в гривнях

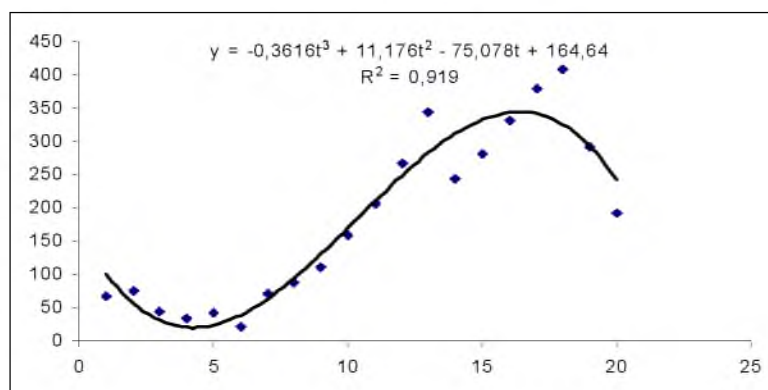

Рис. 12. Тренд середньої зарплати в доларах

Тенденція зміни значень середньої зарплати у доларах має ті ж вітки, що й прожитковий мінімум та мінімальна зарплата в доларах. Таким чином, можна зробити висновок, що курс долара відносно гривні відіграє суттєву роль у формуванні показників життєвого рівня населення України.

Розглянемо залежність прожиткового мінімуму від боргу в гривнях. Вона описується двома лінійними вітками зростання: в 1996–2013 рр., це залежність виду

$$y = 3,0579x + 134,3 \quad (R^2 = 0,8823),$$

а в 2014–2016 рр.

$$y = 2,0705x - 1915,8 \quad (R^2 = 0,9216),$$

де y – прожитковий мінімум (грн.), x – державний борг (млрд. грн.).

З моделі випливає, що зростання боргу супроводжується зростанням прожиткового мінімуму. В першому періоді зростання боргу на 1 млрд. грн. призводило до зростання прожиткового мінімуму на 3,0579 грн., а в другому періоді – тільки на 2,0705 грн., що пов'язано з соціальними змінами в Україні та агресією Росії на Сході України. Робимо висновок, що крім негативної сторони (обслуговування і повернення боргу) маємо і позитивний результат – забезпечення соціальних гарантій рівня життя. В той же час залежність прожиткового мінімуму в доларах від боргу в доларах не має чітко вираженої залежності. Разом з тим, державний борг (у доларах) може впливати на прожитковий мінімум (у доларах) з деяким лагом часу. Для цього була побудована кореляційна функція залежності прожиткового мінімуму від державного боргу в доларах (табл. 4).

Таблиця 4

Кореляційна залежність прожиткового мінімуму від державного боргу в доларах

Лаг часу	$\tau = 0$	$\tau = 1$	$\tau = 2$	$\tau = 3$	$\tau = 4$	$\tau = 5$	$\tau = 6$
Коефіцієнт кореляції	0,5381	0,6856	0,8690	0,9353	0,9446	0,9287	0,8958

З таблиці видно, що найбільше значення взаємна кореляційна функція набуває на четвертому періоді. На даному проміжку часу слід очікувати найбільшого зростання прожиткового мінімуму, зумовленого зростанням державного боргу. Динамічна модель розподіленого лагу у такому випадку має вигляд (y – прожитковий мінімум; x – державний борг)

$$y_t = 0,3802x_{t-4} - 4.8765 \quad (R^2 = 0,8922),$$

або

$$y_t = 0,0011x_{t-4}^2 + 0,2x_{t-4} + 0,9312 \quad (R^2 = 0,9005).$$

З моделі $y_t = 0,3802x_{t-4} - 4.8765$ випливає, що збільшення державного боргу на 1 млрд. дол. в періоді $t-4$ приводить до зростання прожиткового мінімуму на 0,3802 долара у даному періоді. Проведений аналіз параметрів вищенаведених моделей згідно t -критерію Ст'юдента показав їх значущість на високому рівні довіри.

Важливо також дослідити зворотну залежність – вплив прожиткового мінімуму на зовнішній державний борг. З квадратичної залежності боргу від прожиткового мінімуму в гривнях

$$y = 0,0008x^2 - 0,5349x + 118,56 \quad (R^2 = 0,9114)$$

видно, що зростання прожиткового мінімуму призводить до збільшення державного боргу. Це також впливає з вищевикладеного.

Залежність боргу у гривнях від мінімальної зарплати у гривнях описується моделлю:

$$y = 0,0007x^2 - 0,4696x + 95,79 \quad (R^2 = 0,9078).$$

Залежність мінімальної зарплати у гривнях від боргу у гривнях носить такий же характер, що й залежність прожиткового мінімуму від боргу, оскільки мінімальна зарплата несуттєво відрізняється від прожиткового мінімуму.

Мінімальна зарплата у доларах від боргу в доларах описується поліноміальною залежністю третього ступеня

$$y = -0,0048x^3 + 0,0948x^2 + 8,035x - 59,476 \quad (R^2 = 0,7986).$$

Графік даної функції (рис.13) показує зростання мінімальної зарплати у доларах до максимальної величини, а потім її спад, що й спостерігається.

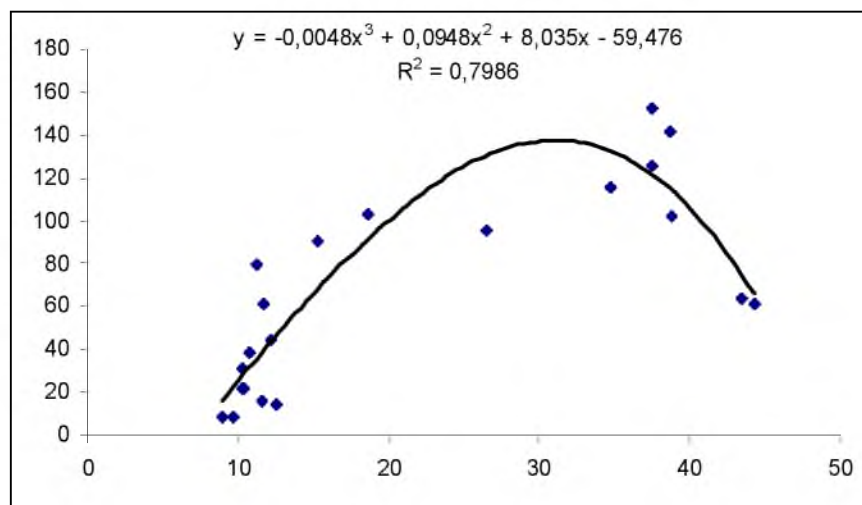

Рис. 13. Залежність мінімальної зарплати в доларах від боргу в доларах

Проте залежність мінімальної зарплати у доларах від державного боргу у доларах може мати певний лаг (зрушення) [16]. Побудована кореляційна функція показує, що зрушення відбуваються на четвертому періоді ($\tau = 4$), як і у випадку прожиткового мінімуму (табл. 5).

Таблиця 5

**Кореляційна залежність мінімальної зарплати від державного боргу
в доларах**

Лаг часу	$\tau = 0$	$\tau = 1$	$\tau = 2$	$\tau = 3$	$\tau = 4$	$\tau = 5$	$\tau = 6$
Коефіцієнт кореляції	0,7149	0,8203	0,9334	0,9726	0,9812	0,9705	0,9396

Динамічні моделі розподіленого лагу в такому випадку (y – мінімальна зарплата; x – державний борг) мають вигляд:

$$y_t = 0,2982x_{t-4} + 6,3684 (R^2 = 0,9628),$$

або

$$y_t = -0,00003x_{t-4}^3 + 0,0058x_{t-4}^2 + 0,0167x_{t-4} + 9,0151 (R^2 = 0,9859),$$

де y_t – мінімальна зарплата у період t в доларах; x_{t-4} – державний борг у доларах, зсунутий на 4 роки. Параметри моделі згідно t -критерію Ст'юдента є значущими на високому рівні довіри.

Залежність середньої зарплати у доларах від боргу у доларах носить аналогічний характер до залежності мінімального прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати у доларах від боргу у доларах. Залежність виглядає наступним чином:

$$y = -0,00007x^3 - 0,6892x^2 + 42,129x - 283,91 (R^2 = 0,7618)$$

де y – середня зарплата у доларах; x – державний борг у доларах.

Залежність середньої зарплати у гривнях від боргу у гривнях відображається графіком на рис. 14.

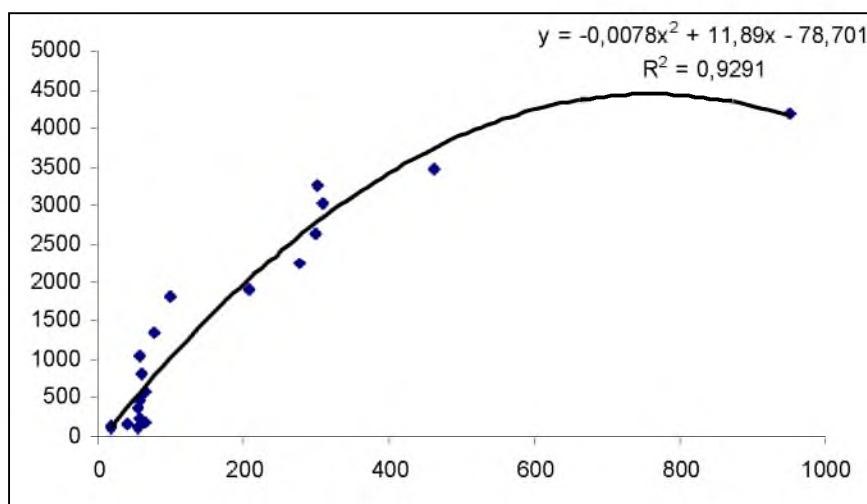

Рис. 14. Залежність середньої зарплати в гривнях від боргу в гривнях

Важливо було дослідити вплив боргу в доларах попереднього періоду на борг поточного періоду. Для цього ми побудували відповідну економетричну модель виду

$$y_t = -0,1235 + 0,9262y_{t-1} (R^2 = 0,9598).$$

З моделі випливає, що збільшення боргу поточного періоду на 1 млрд. дол. призводить до зростання боргу наступного періоду на 0,9262 млрд. дол. Оскільки гарантований державою борг є випадковою величиною, то для побудови економетричних моделей необхідно застосувати метод інструментальних змінних [16, 17] в якому борг y_t (млрд. дол.) в даному періоді залежить від боргу в попередньому періоді y_{t-1} . Залежність зовнішнього боргу від прожиткового мінімуму x_t в доларах описується моделлю

$$y_t = -0,660961 + 1,182267y_{t-1} - 0,016213x_t (R^2 = 0,9426).$$

З моделі випливає, що збільшення зовнішнього боргу на 1 млрд. дол. в поточному періоді призводить до збільшення боргу в наступному періоді на 1,182267 млрд. дол. Враховуючи, що коефіцієнти при змінній y_{t-1} в даній та попередніх моделях є співвимірними, вважаємо, що рівень прожиткового мінімуму несуттєво впливає на зростання державного боргу. Залежність прожиткового мінімуму від державного боргу описується наступною моделлю з інструментальними змінними

$$y_t = 41,30103 + 0,23203y_{t-1} + 0,93643x_t (R^2 = 0,4626),$$

де y_t – прожитковий мінімум в доларах, y_{t-1} – прожитковий мінімум в попередньому періоді, x_t – борг в млрд. доларів.

На основі розрахованих моделей обчислено прогнозовані значення досліджуваних показників, що представлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Точкові прогнозовані значення гарантованого зовнішнього боргу, прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої зарплат

Зовнішній державний борг, млрд. грн.	Модель	$y_t = 4,5857t^2 - 63,666t + 198,6$	
	Роки	2017	1017,427
		2018	1160,117
		2019	1311,979
		2020	1473,013
Зовнішній державний борг, млрд. дол.	Модель	$y_t = 2,9194t + 21,328$	
	Роки	2017	50,518
		2018	53,437
		2019	56,356
		2020	59,275
Зовнішній державний борг, млрд. дол.	Модель	$y_t = -0,0094t^3 + 0,4352t^2 - 3,5674t + 16,178$	
	Роки	2017	48,2408
		2018	49,9788
		2019	51,29
		2020	52,118

Прожитковий мінімум, грн.	Модель	$y_t = 2,6896t^2 + 10,128t + 77,235$	
	Роки	2017	1601,817
		2018	1732,977
		2019	1869,517
		2020	2011,435
Мінімальна зарплата, грн.	Модель	$y_t = 3,6234t^2 - 0,6682t + 2,012$	
	Роки	2017	1741,037
		2018	1903,422
		2019	2073,054
		2020	2249,932
Середня зарплата, грн.	Модель	$y_t = 12,851t^2 - 56,876t + 159,05$	
	Роки	2017	4631,945
		2018	5127,662
		2019	5649,081
		2020	6196,202

Макроекономічні диспропорції у фінансовому секторі держави постійно загострюються проблемами, що виникають у сфері управління державним боргом. Їх прояв особливо посилюється у період наростання фінансової кризи та її наслідків у післякризовий період і довів, що традиційні форми та застосовувані методи управління не мають позитивного впливу на соціальну та економічну сфери, а навпаки, призводять до прискорення деформаційних процесів та гальмування розвитку національної економіки. Саме тому ефективне управління суверенними боргами, що включає вирішення питань стосовно неефективності структури боргу, раціонального використання залучених коштів, швидких темпів зростання обсягів зовнішніх запозичень держави, удосконалення механізму управління державними зобов'язаннями має бути одним із найпріоритетніших напрямів макроекономічної та фінансової політики кожної держави на сучасному етапі [18].

Необхідно відзначити, що сподівання на вирішення гострих внутрішніх проблем виключно за рахунок іноземного капіталу є ілюзорними. Насамперед необхідно мобілізувати внутрішні джерела для інвестицій у національну економіку, а також створити загальні економічні умови для їх ефективного використання. У цьому контексті першочерговими завданнями економічної політики в Україні виступають раціональне використання доходів від експорту та забезпечення міжгалузевого переливу капіталів у рамках національної економіки.

Висновки. На основі аналізу тренду динаміки величини зовнішнього гарантованого державою боргу України та економетричного моделювання розраховано його прогнозні значення на: 2017 р. – 50,518 млрд. дол.; 2018 р. – 53,437 млрд. дол.; 2019 р. – 56,356 млрд. дол.; 2020 р. – 59,275 млрд. дол., що свідчить про можливе збільшення зовнішнього гарантованого державою боргу України на 33,98% у 2020 р. в порівнянні з 2016 р. при

незмінності виявлених тенденцій його зростання. Таким чином, спостерігається негативна тенденція швидких темпів зростання зовнішнього гарантованого державою боргу, що разом із збільшенням витрат на його обслуговування та повернення може призвести до втрати державою своєї економічної та політичної безпеки. Разом із цим спостерігається і деякий позитивний результат від зовнішніх запозичень, так як зростання зовнішнього гарантованого державою боргу супроводжується можливістю забезпечення соціальних гарантій рівня життя населення: збільшенням прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітних плат. Для стабільного розвитку України та зменшення негативних аспектів існування державного боргу необхідно здійснювати не тільки зважену боргову політику, а й оптимально використовувати запозичені грошові ресурси, зокрема для реалізації ефективних управлінських рішень у сфері економіки, для втілення яких можливе використання запозичених коштів.

Перспективи подальших досліджень. Отримані результати та розвиток національної фінансової системи на ринкових засадах, інтеграція економіки України у світове господарство, наявність значних обсягів нагромадженого державного боргу і недостатня ефективність інструментів управління суверенним боргом зумовлюють необхідність подальшого дослідження цього питання.

Список використаних джерел

1. Кучер Г. Вплив державного боргу на економічне становище в Україні / Г. Кучер, В. Калитчук // Вісник КНТЕУ – 2007. – № 1. – с. 43–52.
2. Вахненко Т. Концептуальні засади управління зовнішнім національним боргом України / Т. Вахненко // Економіка України. – 2007. – №1. – с. 14–24.
3. Економіко-математичне моделювання / за ред. О. Т. Іващука. – Тернопіль : ТНЕУ “Економічна думка”, 2008. – 704 с.
4. Ляшенко О. М. Прогнозна модель світового людського розвитку: економетричний підхід / О. М. Ляшенко, О. Я. Ковальчук // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 2. – С. 73–85. – ISSN 2415-8453.
5. Кармелюк Г. Зовнішній борг України і валовий внутрішній продукт: моделі трендів динаміки / Г. Кармелюк, С. Пласконь, Х. Кармелюк // Вісник ТНЕУ – 2014. – № 2. – С. 130–143.
6. Кармелюк Г. Моделювання впливу імпорту, експорту та чистого експорту на зовнішній борг України / Г. Кармелюк, С. Пласконь, Х. Кармелюк // Вісник ТНЕУ – 2014. – № 3. – С. 58–76.
7. Кармелюк Г. Оптимізація управління банківськими операціями / Г. Кармелюк, С. Пласконь, Г. Сенів // Технологический аудит и резервы производства. – № 3/ 3 (17), 2014. – с. 14–17.
8. Ganna Karmeliuk, Svitlana Plaskon. Econometric analysis dependence of the external debt of Ukraine from import, export and net export. / Quantitative Methods in Accounting and Finance. – 2016. – p. 66–75.
9. Ganna Karmeliuk, Svitlana Plaskon. Econometric modeling of the external debt of Ukraine / Quantitative Methods in Accounting and Finance. – 2016. – № 434. – p. 63–68.
10. Державний та гарантований державою борг України по 2016 рік. [Електронний

- ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : index.minfin.com.ua/index/debtgov/.
11. Державна служба статистики України, 1996–2016. [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
 12. Національний банк України [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily.
 13. Прожитковий мінімум в Україні по 2016 рік [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : index.minfin.com.ua/index/wage.
 14. Мінімальна зарплата в Україні по 2016 рік [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : index.minfin.com.ua/index/salary.
 15. Середня зарплата в Україні по 2016 рік [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : index.minfin.com.ua/index/average.
 16. Наконечний С. І. Економетрія: підруч. / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – [2-ге вид. допов. та перероб.] К. : КНЕУ, 2000. – С. 217, 232–238.
 17. Новак Э. Введение в методы эконометрики: сб. задач / Эдвард Новак; [под. ред. И. И. Елисейвой]. – М. : Финансы и статистика, 2004. – С. 137–140.
 18. Куриляк В. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність / Є. Савельєв, В. Куриляк // Журнал Європейської економіки. – 2014. – Т. 13 (№ 4). – С. 387–400.

References

1. Kucher H., Kalytchuk V. Vplyv derzhavnoho borhu na ekonomichne stanovyshe v Ukraini [Impact of public debt on economic situation in Ukraine]. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNTEU*, 2007, No. 1, pp. 43–52 [in Ukrainian].
2. Vakhnenko T. Kontseptualni zasady upravlinnia zovnishnim natsionalnym borhom Ukrainy [Conceptual principles of management of Ukraine's external national debt]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2007, No. 1, pp. 14–24 [in Ukrainian].
3. Ekonomiko-matematychne modeliuvannia, za red. O. T. Ivashchuka [Economic and mathematical modeling, ed. by O. T. Ivashchuk]. Ternopil : TNEU "Ekonomichna dumka", 2008, 704 p. [in Ukrainian].
4. Liashenko O. M., Kovalchuk O. Ya. Prohnozna model svitovoho liudskoho rozvytku: ekonometrychnyi pidkhid [A predictive model of the global human development: econometric approach]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, 2016, Vol. 1, No. 2, pp. 73–85 [in Ukrainian].
5. Karmeliuk H., Plaskon S., Karmeliuk Kh. Zovnishnii borh Ukrainy i valovy vnutrishnii produkt: modeli trendiv dynamiky Ukraine's external debt and gross domestic product: models of dynamics]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU*, 2014, No. 2, pp. 130–143 [in Ukrainian].
6. Karmeliuk H. Modeliuvannia vplyvu importu, eksportu ta chystoho eksportu na zovnishnii borh Ukrainy [Modelling the impact of imports, exports and net exports on Ukraine's external debt]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU*, 2014, No. 3, pp. 58–76 [in Ukrainian].
7. Karmeliuk H., Plaskon S., Seniv H. Optymizatsiia upravlinnia bankivskymy operatsiiamy [Optimization of banking operations]. *Tekhnolohycheskii audit i rezervy proizvodstva – Technology audit and production reserves*, 2014, No. 3/3 (17), pp. 14–17 [in Ukrainian].

8. Karmeliuk H., Plaskon S. Econometric analysis of dependence of Ukraine's external debt on imports, exports and net exports. *Quantitative Methods in Accounting and Finance*, 2016, p. 66–75 [in English].
9. Karmeliuk H., Plaskon S. Econometric modeling of the external debt of Ukraine. *Quantitative Methods in Accounting and Finance*, 2016, No. 434, pp. 63–68 [in English].
10. Derzhavnyi ta harantovanyi derzhavoiu borh Ukrainy po 2016 rik [State and government-backed debt of Ukraine up to 2016], from index.minfin.com.ua/index/debtgov/ [in Ukrainian].
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 1996–2016 [The State Statistics Service of Ukraine], from www.ukrstat.go.ua [in Ukrainian].
12. Natsionalnyi bank Ukrainy [The National Bank of Ukraine], from www.bank.go.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily [in Ukrainian].
13. Prozhytkovyi minimum v Ukraini po 2016 rik [Subsistence minimum in Ukraine up to 2016], from index.minfin.com.ua/index/wage [in Ukrainian].
14. Minimalna zarplata v Ukraini po 2016 rik [Minimum wage in Ukraine up to 2016], from index.minfin.com.ua/index/salary [in Ukrainian].
15. Serednia zarplata v Ukraini po 2016 rik [Average wage in Ukraine up to 2016], from index.minfin.com.ua/index/average [in Ukrainian].
16. Nakonechnyi S. I., Tereshchenko T.O., Romaniuk T.R. *Ekonometriia: pidruch.* [Econometrics: coursebook]. Kyiv: KNEU, 2000, pp. 217, 232–238 [in Ukrainian].
17. Novak E. *Vvedenie v metody ekonometriki: sb. zadach* [Introduction to econometric methods: collection of tasks]. Moscow: Finansy y statistika, 2004, pp. 137–140 [in Russian].
18. Kuryliak V., Saveliev Ye. Reformuvannia ukrainskoi ekonomiky: nevidkladnist i priorytetnist [Reformation of Ukraine's economy: urgency and priorities]. *Zhurnal Yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 2014, Vol. 13 (№ 4), pp. 387–400 [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 21 грудня 2016 р.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Піднято проблему сучасних викликів регіонального розвитку, їх впливу як чинника загроз економічній безпеці. Економічна безпека розглядається як складна багаторівнева система, формування якої відбувається на різних рівнях ієрархії управління економікою: держава, сектор економіки, галузь (вид економічної діяльності) регіон, підприємство, місто, село, селище, об'єднана територіальна громада, особа. Визначено, що основними факторами економічної безпеки регіону є його внутрішнє і зовнішнє середовище. Проведена діагностика дозволила констатувати такі його характеристики, як: структурні дисбаланси, невідповідність напрямів регіонального інвестування визначеним пріоритетам, розрив ланцюга створення кінцевого продукту, асиметричність технологічного розвитку промисловості регіонів, проникнення на внутрішній ринок іноземних компаній, невідповідність системи інститутів цілям соціально-економічного розвитку регіонів.

Означено нові виклики регіонального розвитку, зокрема: поглиблення регіональних відмінностей у напруженості регіональних ринків праці; активізацію міграційних процесів; посилення відмінностей в інтенсивності структурних зрушень; зниження участі іноземного інвестування; інституційну і бюджетну децентралізацію; загострення проблем організації і фінансування соціальної сфери; поглиблення асиметричності в розвитку транскордонної інфраструктури, що вимагає побудови системи запобіжників зростанню загроз економічній безпеці.

Узагальнено методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки. Запропоновано кількісні і якісні індикатори оцінки результатів безпекозабезпечуючих заходів для всіх рівнів ієрархії: регіон, територіальна громада, підприємство, особа.

Визначено пріоритетні напрями управлінської діяльності щодо попередження загроз економічній безпеці. З огляду на сучасні виклики, до них віднесено: структурне реформування економіки, підвищення системоутворючої ролі державного підприємництва, міжрегіональне і міжмуніципальне співробітництво, модернізацію соціального захисту в контексті безпеки особи, підвищення безпеки підприємництва, посилення безпеки територіальної громади в умовах політичної, адміністративної, фінансової, фіскальної, економічної і екологічної децентралізації.

Обґрунтовано змістовні характеристики кожного з них. Визначено, що подальші наукові розвідки мають бути сконцентровані на емпіричному дослідженні результатів реалізації цих напрямів та виявленні бар'єрів інституалізації процесу забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: виклики регіонального розвитку, економічна безпека регіону, оцінка рівня економічної безпеки, загрози економічній безпеці.

JEL: E69, H70

© Алла Мельник, 2017.

Постановка проблеми. В умовах реалізації євроінтеграційних намірів України, неоднозначного перебігу процесів регіональної інтеграції зростає роль регіонів як суб'єктів міжнародних відносин, суб'єктів економічних відносин в національному вимірі та їх вплив на економічну безпеку держави. Це зумовлює увагу до регіонального рівня її дослідження.

Актуальність проблеми економічної безпеки регіонів зумовлена необхідністю забезпечення сталого розвитку в умовах обмеженості ресурсів регіону під дією різноманітних, часто несприятливих чинників зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти економічної безпеки регіонів досліджували: І. Недін, М. Бабяк, Т. Васильців, А. Мокій, М. Філіпчук, А. Сухоруков, О. Ляшенко, Ю. Ткаченко та ін. Зазначені автори обґрунтували багаторівневість формування економічної безпеки, визначили фактори, що впливають на неї в окремих секторах економіки, здійснили їх класифікацію, запропонували авторське трактування понятійного апарату.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Нові виклики, що постали перед регіонами, пов'язані з загостренням ситуації на сході України і проведенням адміністративно-територіальних перетворень, зокрема децентралізацією, ще не вивчені в контексті впливу на економічну безпеку і вимагають всебічного аналізу, що визначило вибір теми наукової розвідки.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є діагностика сучасних викликів регіонального розвитку в Україні, виявлення їх впливу в контексті загроз економічній безпеці і визначення основних напрямів управлінської діяльності в контексті їх попередження і усунення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблему по суті, варто окреслити рамки її вивчення, до яких логічно віднести: сутнісні характеристики та рівні економічної безпеки регіонів; зовнішнє середовище, що породжує виклики безпеці регіонів; фактори економічної безпеки; об'єкти економічної безпеки в регіоні; її моделі у світовій практиці.

Вивчення економічної літератури з даної проблематики свідчить, що економічна безпека є складною багаторівневою системою, формування якої відбувається на різних рівнях ієрархії управління економікою: держава, сектор економіки, галузь, регіон, підприємство, особа [1, с. 26]. Обираючи за основу рівень регіону, зазначимо, що наведені різними вченими визначення поняття економічної безпеки не викликають суттєвих заперечень. Так, зокрема, за визначенням А. Сухорукова економічна безпека регіону – це такий стан його економічного розвитку, який характеризується найбільш повним та раціональним використанням економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від впливу дестабілізуючих чинників, міцністю взаємозв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів населення регіону у площині загальнодержавних інтересів [2, с. 370–371]. О. Ляшенко стверджує, що економічна безпека регіонів має розглядатися як конвергентна похідна, яка не може не реагувати на загрози, що виникають на регіональному, загальнодержавному і глобальному рівнях [3, с. 210–217].

Іншими словами, зрозуміло, що визначальними факторами економічної безпеки регіону є його внутрішнє і зовнішнє середовище. Це впливає з теорії систем. Загроза економічній безпеці вимагає адаптації регіональної системи до зовнішнього середовища і його змін, що на думку дослідників економічних систем може здійснюватися через зміну параметрів, станів, властивостей системи або шляхом багаторівневих структурно-функціональних

перебудов [4, с. 59]. Звідси – необхідність оцінки взаємозв'язку сфер забезпечення економічної безпеки в самому регіоні, порівняння сили зв'язку між внутрішніми елементами системи із силою зв'язку елементів системи з зовнішнім середовищем.

Діагностика стану та тенденцій розвитку регіональних господарських систем, їх внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування дозволяє константувати наступне.

Не зважаючи на економічні реформи, які проводились в Україні, економіці регіонів характерні значні структурні дисбаланси. Це зумовлено тим, що деформації, які мали місце в процесі реформування власності, не привели до створення сучасного технологічно-передового, конкурентоспроможного виробництва, здатного забезпечити матеріальний добробут і соціальні потреби населення регіонів. Якісні риси економіки в багатьох регіонах не покращились, а навіть погіршилися (структурно-технологічна відсталість, ресурсно-експортна орієнтація, значна залежність від джерел енергоресурсів, недостатня розвинутість виробництв для внутрішнього споживчого ринку, нерозвинутість інноваційної системи, недостатня розвинутість ринкової інфраструктури).

Де-факто пріоритети регіонального інвестування не відповідають пріоритетам, визначеним державними програмами і регіональними стратегіями. Має місце штучний рух капіталів внаслідок періодичного перерозподілу сфер політичного і економічного впливу еліт [5, с. 14]. Характерною є концентрація упродовж тривалого періоду потоків іноземного інвестування в центрах: Київ, Дніпропетровська, Київська і Харківська області, що супроводжується диспропорційністю і концентрацією основних коштів в цих регіонах, попри несприятливий загалом інвестиційний клімат в країні і дефіцит капітальних інвестицій в більшості регіонів.

Найнижчі обсяги капітальних інвестицій в 2012–2014 рр. мали місце у Чернівецькій, Херсонській, Закарпатській і Чернігівській областях. При середньому рості обсягу капітальних інвестицій в 2015 р., порівняно з 2014 р., 118,0% в таких регіонах, як: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області мало місце зменшення їх обсягу [8].

Розрив ланцюга створення кінцевого продукту, який мав місце в рамках колишніх (радянських) виробничо-господарських зв'язків (наприклад, Україна – Росія, Україна – Азербайджан тощо), не компенсувався формуванням нового ланцюга, зокрема в рамках виробничо-господарських зв'язків підприємств різних регіонів України.

Має місце асиметричність технологічного розвитку промисловості регіонів. Низькотехнологічні галузі промислового виробництва та переробки, що представляють III технологічний уклад, зосереджуються у Донецькій, Луганській, Полтавській, Запорізькій обл., середньо-технологічні – майже у всіх областях, середньо-високотехнологічні (V технологічний уклад) – у Київській, Харківській, Львівській і високотехнологічні (VI технологічний уклад) – у Київській, Харківській, Львівській обл. Така асиметрія концентрації технологічних укладів могла б бути використана для налагодження внутрішньої кооперації підприємств різних регіонів за умов посилення міжрегіональних зв'язків в Україні. За інших обставин (що вже має місце) це призводить до посилення зовнішніх зв'язків елементів системи (національної економіки) з елементами зовнішнього середовища і загострення економічних внутрішньоукраїнських суперечностей [6] і, як наслідок, загроз економічній безпеці.

Має місце проникнення на внутрішній ринок іноземних компаній, зокрема, ТНК із привнесенням своїх "правил гри", які не завжди прийнятні для окремих регіонів з позицій їх інтересів, а в окремих випадках і національних інтересів.

Орієнтирами ТНК є нові ринки, технології та надприбутки. Саме ТНК фактично вирішують питання нового економічного і політичного переділу світу. До списку глобальних корпорацій, які представлені на українському ринку, можна віднести: Coca-Cola, Samsung, Nestle, Nokia, Toyota, Metro, Cash&Carry, British American Tobacco та ін. Характерно, що для ТНК із країн Європи і США найбільш привабливими є українська харчова промисловість, підприємства торгівлі, фінансовий сектор, фармацевтика, для російських ТНК і компаній – паливно-енергетичний комплекс, хімічна промисловість, металургія. При цьому варто зазначити, що паливно-енергетичний комплекс в економіці України має надзвичайно вагоме значення, що зумовлено великою потребою в енергоносіях і його істотною бюджетоформуючою роллю. Найбільшими російськими компаніями, що працюють в Україні, є: “ТНК”, “Лукойл”, “Роснефть”, “Газпром”, “Ітера” та ін.

Можна згодитись з думкою дослідників даної проблеми, що “при перенасиченні певного порогу присутності” в середині країни, їх правила будуть домінуючими [7, с. 25], що для деяких регіонів (А. М.) може призвести до знекровлення вітчизняного бізнесу в цих регіонах. Крім того, негативний вплив ТНК та іноземних компаній, що створює загрози економічній безпеці нашої країни, проявляється в інтенсивному використанні сировинної бази, концентрації не вигідних для України видів економічної діяльності, порушенні в ряді випадків соціальних зобов’язань, уникненні сплати податків через механізми трансфертного ціноутворення, поглинанні, а інколи – у банкрутстві вітчизняних підприємств.

Система інститутів не знаходиться у повній відповідності з цілями соціально-економічного розвитку регіонів і можливостями їх реалізації. Недостатньо розвинутими є інститут підприємництва, особливо малого і середнього, форми управління комунальною власністю, інститут державно-приватного партнерства. В системі малого бізнесу домінують мікро-підприємства (більше 80% в середньому у загальній кількості підприємств), які найбільш вразливі до ситуації на ринку.

Недостатньо результативним залишається транскордонне співробітництво, функціонування Єврорегіонів, що зумовлено причинами економічного, фінансового, організаційного, інституційного і законодавчого характеру.

До зазначеного слід додати нові виклики регіонального розвитку, які актуалізують проблему економічної безпеки :

1) поглиблення регіональних відмінностей демографічного розвитку, відмінностей у напруженості регіональних ринків праці, активізація внутрішньокраїнних і міжкраїнних міграційних процесів. За матеріалами Державної служби статистики, у 2016 р. при середньому рівні зайнятості 64,2% в таких регіонах, як Вінницька обл., він склав 57,9%, Івано-Франківській – 58,7%, Тернопільській – 59,1%, Чернівецькій – 54,7% [8]. Якщо перші два явища пов’язані з різним ступенем прояву таких факторів, як зміна вікової структури, скорочення чисельності молоді, урбанізація, переважання показника негативного природного приросту, то третє – обумовлене загостренням геополітичної ситуації, анексією Криму, військовим конфліктом на Донбасі, низьким економічним і соціальним розвитком ряду регіонів;

2) посилення відмінностей у направленості та інтенсивності структурних зрушень в окремих регіонах, що зумовлено різними причинами в різних регіонах (обмеженість фінансових можливостей для розвитку інноваційних видів економічної діяльності; відсутність реальних кроків щодо створення замкнутого циклу виробництва продукції з

високою доданою вартістю і збереження традиційних виробництв попри незадовільну кон'юнктуру на ринках експорту продукції металургійної, добувної і хімічної промисловості, що властиво для Донецької, Луганської, Запорізької, Дніпропетровської областей; втрата деякими видами економічної діяльності міжнародної конкурентоспроможності; недостатня діяльність місцевих органів влади в реалізації структурної політики). Інформація про структурні зрушення за регіонами України наведена в табл. 1.

Таблиця 1

**Структурні зрушення за регіонами України
(маса структурних зрушень в 2006–2015 рр., %)**

Частки видів економічної діяльності	Найбільші структурні зрушення в регіонах	Маса структурного зрушення	Частки видів економічної діяльності	Найбільші структурні зрушення в регіонах	Маса структурного зрушення	
Сільського господарства, мисливства і лісового господарства	Вінницька	+3,5	Транспорту, складського господарства, пошти	Донецька	+3,6	
	Запорізька	+4,1		Івано-Франківська	-3,8	
	Кіров оградська	+5,3		Кіров оградська	-3,5	
	Миколаївська	+7,5		Хмельницька	-3,2	
	Полтавська	+5,6		Середнє значення маси структурного зрушення		μ= +0,4
	Херсонська	+6,9	Фінансової діяльності	Дніпропетровська	-3,2	
	Хмельницька	+5,8		Одеська	-4,3	
	Тернопільська	+2,4		Кіров оградська	-3,5	
				Хмельницька	-3,2	
Середнє значення маси структурного зрушення		μ= +1,5				
Промисловості	Запорізька	-10,9	Середнє значення маси структурного зрушення		μ= -0,2	
	Івано-Франківська	-9,1	Операцій з нерухомим майном	Вінницька	+6,0	
	Київська	-8,9		Волинська	+8,1	
	Луганська	-13,1		Івано-Франківська	+7,4	
	Сумська	-15,7		Тернопільська	+7,7	
	Хмельницька	-24,7		Чернівецька	+8,7	
	Тернопільська	-5,6	Середнє значення маси структурного зрушення		μ= +4,4	
	Середнє значення маси структурного зрушення		μ= -8,1	Освіти	Волинська	+2,1
	Оптові і роздрібноі торгівлі, ремонту транспортних засобів, тимчасового розміщення і організації харчування	Донецька	+3,9		Закарпатська	+2,1
		Дніпропетровська	+6,6		Харківська	+2,7
Запорізька		+4,2	Хмельницька		+2,6	
Івано-Франківська		+4,8	Середнє значення маси структурного зрушення		μ= +0,7	
Київська		+11,6	Охорони здоров'я	Рівненська	+1,2	
Львівська		+6,2		Чернівецька	+1,3	
Одеська		+5,1	Середнє значення маси структурного зрушення		μ= +1,25	
Сумська		+9,8	Будівництв а	Кіров оградська	-3,7	
Тернопільська		-1,4		Волинська	-3,5	
				Миколаївська	-3,3	
Середнє значення маси структурного зрушення		μ= +2,4	Середнє значення маси структурного зрушення		μ= -0,5	

Примітка. Розраховано автором на основі [8].

3) зниження обсягу іноземного інвестування і недостатність власних інвестиційних ресурсів. Зокрема, у 2014 р. прямі іноземні інвестиції в регіони України порівняно з 2013 р. знизились з 4,5 млрд. дол. США до 410 млн. дол. США. За оцінками експертів невизначеність навколо військового конфлікту з Росією стримуватиме інвестиції в Україну;

4) масштабне витіснення української продукції з російського ринку і зниження позитивного ефекту від відкриття європейського ринку, що загалом супроводжується для регіонів втратою їх експортного потенціалу. Позитивна динаміка торгівлі з Європою з середини 2014 р. мала місце лише для Запорізької, Житомирської, Миколаївської, Сумської і Хмельницької областей [8];

5) інституційна та бюджетна децентралізація, яка супроводжується як позитивами, так і ризиками. До перших слід віднести перерозподіл повноважень, ресурсів на всіх рівнях влади, зростання можливості в дотриманні принципу субсидіарності, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів, стимулювання територіальних громад до об'єднання, закріплення стабільних джерел і дохідної бази. До других – унеможливлення незалежності від Державного бюджету в зв'язку з залежністю виконання повноважень на рівні територіальних громад від отриманих трансфертів, недостатність ресурсів для утримання переданих об'єктів (лабораторних центрів, спеціалізованих медико-санітарних частин), посилення диференціації регіонального розвитку, поява горизонтальної бюджетної конкуренції між регіонами та горизонтального бюджетного дисбалансу [5, с. 59], домінування локальних інтересів над регіональними і загальнонаціональними тощо;

6) загострення проблем територіальної організації і фінансування соціальної сфери. Це, в першу чергу, стосується мережі закладів освіти, які розміщені неадекватно до наявного і потенційного контингенту дітей шкільного віку, що призводить до її низької ефективності, перевищення часто сум, які надходять до місцевого бюджету у вигляді освітньої субвенції. При середній вартості навчання одного учня в Україні у 9 тис. грн., в деяких сільських школах вона сягає 70–80 тис. грн. Зміни в організації фінансування охорони здоров'я через запровадження медичної субвенції зумовлюють проблему, пов'язану з тим, що вона визначається на основі формульних розрахунків за єдиними підходами для всіх територій, виходячи з фінансового нормативу бюджетної забезпеченості і корегуючих коефіцієнтів, що протягом певного період майже нівелюється. На фоні цього загострюється питання територіальної доступності освітніх і медичних послуг, що актуалізує проблему безпеки людини та пошуку варіантів її розв'язання;

7) посилення регіональної диференціації сукупних видатків місцевих бюджетів на соціальний захист (соціальне забезпечення та розмірів зазначених виплат). Дослідники даної проблеми вказують, що це зумовлює значні розбіжності в рівнях матеріального забезпечення осіб за територіальною ознакою, а концентрація підвищеного розміру цих виплат у регіонах з низьким рівнем їх соціально-економічного розвитку створює проблему надмірної матеріальної залежності їх мешканців від бюджетного забезпечення [5, с. 72];

8) спільною проблемою для регіонів є консервація, а в деяких випадках і погіршення умов життєдіяльності, особливо на сільській території, що пов'язано з незадовільним станом соціальної і соціально-побутової інфраструктури, подальшою її руйнацією і вимагає міжрегіонального пошуку шляхів її розв'язання. За даними державних статистичних спостережень сільських населених пунктів, проведених Державною службою статистики у 2014 р., 31,7% домогосподарств у сільській місцевості були забезпечені житловою

площею нижче санітарної норми, для сільської місцевості характерна низька якість житла. Зношеність основних засобів житлово-комунального господарства загрожує екологічними і технологічними катастрофами, лише 22% сіл забезпечені центральним водопостачанням, 1,9% загальної кількості сіл були обладнані каналізацією, 21,1% стічних вод скинуто у природні водоймища без очищення, нерозвинута система поводження з відходами [8];

9) поглиблення асиметричності в розвитку прикордонної технічної і соціальної інфраструктури в регіонах України і сусідніх Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини, що погіршує не лише рівень транскордонного співробітництва, але й використання транзитних можливостей України, розвитку туризму.

В сукупності це вимагає чіткого визначення концептуальних засад формування системи запобіжників зростанню загроз економічній безпеці.

На наш погляд, в основу її побудови має бути покладено: аналіз стану території за рівнем економічної безпеки; визначення складових, які важливо врахувати при інтегральній оцінці; вибір індикаторів та виявлення їх взаємозв'язку; визначення основних сфер забезпечення економічної безпеки.

Аналіз стану території за рівнем економічної безпеки носить переважно моніторинговий характер і опирається на визначену систему індикаторів. Методику розрахунку рівня економічної безпеки (від 2.03.2007 р.) було запропоновано Міністерством економіки України. В її основу покладено визначення інтегрального показника економічної безпеки на основі множини індикаторів, означення їх порогових (граничних) значень і здійснення нормалізації, визначення вагових коефіцієнтів і розрахунок інтегрального індексу. Аналітична база включає одинадцять видів безпеки (макроекономічна, бюджетна, валютна, грошово-кредитна, боргова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, енергетична, соціальна, науково-технологічна, виробнича), за кожним з яких наведена спрощена система індикаторів.

Попри спробу забезпечення системного підходу до розв'язання проблеми оцінки економічної безпеки, запропонована методика де-факто не забезпечує комплексності оцінки з позицій єдиного національного інтересу (за кожним з видів стоїть конкретне відомство, а, відповідно, незважаючи нібито на системність, не задовольняє інтереси їх як суб'єктів управління через неузгодженість цілей, що часто має місце). В Методиці розглядаються показники переважно макроекономічного характеру, які в ряді випадків неприйнятні для територіального рівня формування економічної безпеки. Запропонована сукупність показників не дає відповіді для оцінки рівня збалансованого структурного розвитку регіону як важливого критерія забезпечення економічної безпеки. В Методиці не враховано багаторівневості економічної безпеки як системи, що формується на різних рівнях ієрархії управління економікою: держава, сектор економіки, галузь, регіон, підприємство, особа.

Ряд дослідників, зокрема В. Бушуєв, Н. Воропай, А. Мاستапанов та ін., а також вчені Національного інституту проблем міжнародної безпеки пропонують для усунення цього недоліку показники, які враховують специфіку території [9, 10]. Методологію ієрархічного оцінювання стану економічної безпеки держави і її регіонів пропонують: В. Степашко, І. Мельник, Т. Кваша, Р. Волощук. Для оцінювання автори також вважають за можливе використання інтегрального індексу, який певним чином інтегрує первинні показники і визначається на статистичній оцінці їх значень [11, с. 210].

Відзначаючи позитивно вказані спроби формування інформаційної бази для прийняття управлінських рішень щодо усунення загроз економічній безпеці регіону, вважаємо, що запропоновані методичні підходи не достатньою мірою враховують сучасні виклики регіонального розвитку, зазначені вище.

До уваги мають бути прийняті два важливих аспекти проблеми: врахування результативності впливу регіональних перетворень на економічну безпеку адміністративно-територіальної одиниці (міста, селища, села), об'єднаної територіальної громади; визначення безпекозабезпечуючих напрямів функціональної управлінської діяльності в регіоні.

Що стосується першої проблеми – враховуючи цілі сталого розвитку, процеси територіальних перетворень, вважаємо, що сукупність критеріїв та індикаторів має адекватно відображати як кількісну, так і якісну сторону цих процесів. Зокрема, найбільш об'єктивним кількісним індикатором результативності впливу розвитку (зростання, зміна якості, структурні зміни) на економічну безпеку регіону міг би стати, на наш погляд, показник підвищення питомої ваги кінцевого продукту в загальній кількості продукції, міста, села, що виробляється на його території. Щодо впливу на економічну безпеку об'єднаної територіальної громади – приріст частки доходів місцевого бюджету за рахунок власних джерел в загальній сумі доходів місцевого бюджету; на економічну безпеку підприємства – зниження рівня адміністративного тягаря, економічну безпеку особи – зниження рівня бідності до рівня нижче середнього у світі. Водночас якісними індикаторами могли б бути визначені характеристики щодо негативного впливу сучасних викликів регіонального розвитку, як от загроза зростання безробіття, напруженості регіональних ринків праці в деяких регіонах через неконтрольований механічний приріст трудових ресурсів в містах Київ, Дніпро, Запоріжжя, викликаний потоком переселенців з територій Донецької і Луганської областей, а також з депресивних регіонів; загроза скорочення виробництва через втрату деякими видами економічної діяльності міжнародної конкурентоспроможності; втрата експортного потенціалу деякими регіонами через зниження позитивного ефекту від відкриття європейського ринку; загроза надмірної залежності мешканців від бюджетного забезпечення; загроза недостатності ресурсів для утримання переданих до територіальних громад об'єктів; загроза подальшої консервації низькотехнологічних виробництв, що загострює проблему енергетичної і екологічної безпеки; загроза знекровлення вітчизняного бізнесу, а відтак безпеці регіону і підприємництва тощо.

Оцінюючи ситуацію за ланцюгом “сучасні виклики регіонального розвитку – загрози економічній безпеці – первинні – вторинні наслідки”, вважаємо за доцільне визначити наступні пріоритетні безпекозабезпечуючі напрямки управлінської діяльності:

структурне реформування економіки регіону. В більшості регіонів відсутні Програми структурного реформування економіки як складові стратегії їх розвитку. В управлінській діяльності місцевої влади питання в більшості випадків зводиться до реформування інституційної структури економіки регіону, в той час як реально вимагає комплексних змін, тобто таких, що стосуються секторальної, галузевої, відтворювальної і територіальної структури економіки. Економічний розвиток регіону слід розглядати в першу чергу через структурно-технологічну модернізацію його економіки, створення умов та цілеспрямоване інвестування у види економічної діяльності, що належать до вищих технологічних укладів;

підвищення ролі системоутворюючої функції державних підприємств, ефективності їх діяльності, в першу чергу, стратегічних. Розглядаючи роль державного підприємництва в розвитку регіонів, зазначимо, що в зарубіжній практиці вони часто виконують роль локомотива економічного зростання, привнесення інноваційних елементів в розвиток регіональної господарської системи, компенсатора негативних наслідків ринкових перетворень щодо ринку праці, антимонопольного регулятора. Як уже зазначалось нами в праці [6, с. 16], для ширшого і ефективнішого використання даного інструмента держави вимагає: продовження роботи з оптимізації масштабів державного сектора економіки в регіонах з паралельним підвищенням ефективності управління державним майном і державними корпоративними правами; призупинення приватизації стратегічно важливих підприємств; підвищення прозорості приватизаційних технологій; удосконалення механізмів управління державними підприємствами, що не підлягають приватизації. На часі в рамках даного напряму безпекозабезпечення регіону введення моніторингу використання державними підприємствами бюджетних коштів, стимулювання підвищення інноваційної та науково-технологічної складових їх діяльності;

посилення безпеки територіальної громади в умовах політичної, адміністративної, економічної, фінансової, фіскальної і екологічної децентралізації. Безпека територіальної громади залежатиме від послідовності і незмінності курсу центральної влади країни на децентралізацію, професійної компетентності працівників органів самоврядування, наявності і послідовної реалізації стратегії економічного розвитку. Одночасно особливої уваги вимагає якнайшвидше правове врегулювання земельних відносин, в першу чергу, щодо земель, які знаходяться за межами юрисдикції територіальної громади, ретельної оцінки майна, яке знаходиться в межах території громади і особливо того, що належить до комунальної власності. Без активізації економічного розвитку громад і регіонів адміністративно-територіальна реформа буде провальною. Інструменти активізації економічного розвитку мають бути задіяні з врахуванням досвіду країн, що здійснили успішне реформування. Ці інструменти повинні бути гнучкими і враховувати виклики і безпекові загрози, які стоять перед територіальними громадами і регіонами.

Серед інструментів активізації регіонального розвитку на особливу увагу заслуговують: кластероутворення, публічно-приватне партнерство, технології проектного менеджменту, стимулювання інноваційного та структурно-технологічного розвитку, які в сучасних умовах ще не знайшли належного розвитку в регіонах України.

Для забезпечення від загроз економічній безпеці в процесі утворення об'єднаних територіальних громад необхідна діагностика і прогнозування їх спроможності до економічного розвитку. Це має йти по шляху: 1) вияснення стану і можливостей інвестування в розвиток за рахунок місцевого бюджету, коштів підприємницького сектора, домогосподарств; 2) оцінки локального капіталу, його складових – фінансового, людського, інтелектуального, соціального як підстави для розвитку територіальних громад; 3) оцінки і прогнозування кумулятивного ефекту від об'єднання територіальних громад; 4) перегляду розроблених стратегій і програмних документів (якщо такі вже є); 5) посилення інформаційної бази прийняття управлінських рішень через розширення об'єктів статистичних спостережень (на окрему увагу заслуговують малі міста, які на сьогодні недостатньо представлені в регіональній статистиці), якісне формування паспортів

територій, що ввійшли до об'єднаних територіальних громад, гармонізацію регіональної статистичної звітності з відповідною звітністю країн ЄС;

підвищення безпеки підприємництва. Розглядаючи проблему в регіональному аспекті, варто врахувати повноважні можливості місцевих органів влади та пріоритетність окремих видів діяльності для різних регіонів в безпековому плані. Залежно від зазначеного критерія, розрізняємо чотири групи галузей: а) галузі (види економічної діяльності), які мають стратегічне значення не лише для регіональної економічної безпеки, але й економічної безпеки країни (паливно-енергетичний і оборонний комплекси, залізничний транспорт, зв'язок, сектор ІТ технологій); б) галузі, які мають велике значення для безпеки життєдіяльності як в регіоні, так і в країні (агропромисловий комплекс, житлово-комунальний сектор); в) галузі, які мають достатній економічний (виробничий, природний, людський) потенціал розвитку у регіоні; г) несировинні галузі, які конкурентоспроможні на світовому ринку; д) галузі, які мають достатній потенціал імпортозаміщення. Залежно від домінування в певному галузевому сегменті регіонального/національного ринку, має вироблятися регіональна політика підтримки цих виробництв;

модернізація системи соціального захисту в контексті економічної безпеки людини. При підготовці і наступній реалізації безпекових рішень слід враховувати об'єктивно існуючий зв'язок між економічною і соціальною безпекою, в першу чергу, безпекою людини. Сфера рівня життя населення регіону (територіальної громади) є віддзеркаленням результатів реформ, а порушення порогових значень відповідних індикаторів засвідчує рівень відповідальності центральної і місцевої влади за безпеку особи. Враховуючи зазначені вище виклики і загрози, розв'язання проблеми соціальної безпеки вимагає модернізації чинних механізмів, виходячи з зарубіжного досвіду. Оскільки чинне законодавство не передбачає залежність функцій територіальних громад від їх розмірів, то для менших громад завжди постає дилема – зменшити кількість публічних послуг чи збільшити місцеві податки і збори для їх надання, навіть при дії механізму освітніх і медичних субвенцій. З огляду на зарубіжний досвід, можливі такі варіанти розв'язання проблеми: а) встановлення ефективного мінімального розміру територіальної громади для кожного виду послуг; б) утворення асоціації громад для розв'язання проблеми; в) застосування практики користування послугами сусідньої територіальної громади на платній основі (що вже частково імплементується); г) делегування надання частини послуг на районний або обласний рівень; д) надання субсидій громаді на ці цілі; д) застосування гнучкого механізму сплати за послуги як інструментарію ефективного використання фінансових ресурсів територіальної громади;

міжрегіональне і міжмуніципальне співробітництво. Найбільш важливими і результативними напрямками міжрегіонального співробітництва в безпековому плані можуть стати: міжрегіональне співробітництво в питаннях енергетичної безпеки; інституціональна інтеграція регіональної інфраструктури між регіонами сусідніх країн; міжрегіональне співробітництво в питаннях внутрішньої і зовнішньої міграції, розміщення тимчасово переміщених осіб; співпраця регіонів в питаннях збереження природних ресурсів і екологічної безпеки; кооперація підприємств в розвитку інноваційних видів економічної діяльності; інтеррегіональне співробітництво щодо усунення асиметричності в розвитку прикордонної соціальної і технічної інфраструктури в регіонах України і сусідніх країн; подальша інституціональна інтеграція, спільний моніторинг реалізації угод та програм

співпраці. Міжрегіональне співробітництво в контексті розв'язання проблем економічної безпеки має бути спрямоване на подолання дезінтеграційних тенденцій, запобігання нерациональному переміщенню ресурсів, зокрема надлишковій міграції, невиправданій концентрації капіталу, посиленню міжрегіональної інтеграції.

Найважливішими сферами міжмуніципального співробітництва очевидно стануть співробітництво у розв'язанні проблеми територіальної доступності освітніх і медичних послуг для громадян, будівництва і експлуатації технічної і транспортної інфраструктури.

Висновки. Сучасні виклики регіонального розвитку загострюють проблему економічної безпеки регіонів, яку необхідно розглядати комплексно: як безпеку регіону, окремого сектора економіки регіону (галузі), міста, села, селища, об'єднаної територіальної громади, особи. Це зумовлює необхідність удосконалення існуючих методик оцінки. Враховуючи сучасні виклики регіонального розвитку регіонів, загрози їх економічній безпеці, важливо моніторити результативність впливу регіональних перетворень на всі об'єкти економічної безпеки, що може здійснюватись за запропонованою у статті системою індикаторів. Враховуючи, що визначальними факторами економічної безпеки регіону є його внутрішнє і зовнішнє середовище, важливо визначити пріоритетні безпекозабезпечуючі напрями управлінської діяльності. До них слід віднести: структурне реформування економіки регіону, підвищення ролі системоутворюючої функції державних підприємств і ефективності їх діяльності; посилення безпеки територіальних громад в умовах децентралізації; підвищення безпеки підприємництва; модернізація системи соціального захисту в контексті економічної безпеки особи; підвищення безпеки підприємництва; міжрегіональне і міжмуніципальне співробітництво.

Перспективи подальших досліджень. Емпіричні розвідки щодо реалізації цих напрямів роботи можуть стати предметом подальших досліджень і дозволять виявити бар'єри інституалізації процесу забезпечення економічної безпеки регіону.

Література

1. Бабець І. Г. Теоретико-методологічні основи дослідження економічної безпеки регіонів в умовах євроінтеграції України / І. Г. Бабець // *Основи формування економічної безпеки України: колект. моногр. / за заг. ред. д. е. н. І. П. Мойсеєнко. – Льв. ДУВс. – Львів : СПОЛОМ, 2011. – 208 с.*
2. Система економічної безпеки / за заг. ред. А. І. Сухорукова / *Національний інститут проблем міжнародної безпеки.*
3. Ляшенко О. М. Пірамідальне оцінювання ієрархії економічної безпеки / О. М. Ляшенко // *Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: праці наук.-практ. семінару з міжнародною участю (21–22 жовт. 2010) відп. ред. Письменний Є. М., Караєва Н. В., Черкаси: вид. Чабаненко Ю. А., 2010. – 406 с.*
4. Ареф'єва О. В. Управління розвитком економічних систем: теорія, механізм регулювання і управління: моногр. / Ареф'єва О. В., Прохорова. – *Харків–Укр ДАЗТ, 2010. – 301с.*
5. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: наук. доповідь / за наук. ред. В. С. Кравців: *ДУ Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України. – Львів, 2016. – 218 с. (Серія "Проблеми регіонального розвитку").*

6. Мельник А. Ф. Ідентифікація структурно-технологічної деформації економіки регіонів як база вибору механізмів регіональної структурної політики. – Вісник ТНЕУ, № 1, 2014. – С. 23–35.
7. Кінзерський Ю. Проблеми розбудови інституту власності у світлі модернізації економіки. – Вісник КНЕУ, №4. – 2010. – С. 15–23.
8. *urkrstat.org*- публікація документів. [Ktpps ://ukrstat.org/uk/operativ/menu-u/sestr.htm](https://ukrstat.org/uk/operativ/menu-u/sestr.htm)
9. Бушуев В. В. Энергетическая безопасность России / В. В. Бушуев, Н. И. Воропай, А. М. Настепанов, Ю. К. Шафранин и др. – Новосибирск: Наука, Сибирская издательская фирма РАН. – 1998. – 302 с.
10. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України (за ред. А. І. Сухорукова) // Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К., 2003. – 64 с.
11. Степашко В. С. Моделі розрахунку інтегрального індексу для груп первинних економічних показників / В. С. Степашко, І. М. Мельник, Т. К. Кваша, Р. В. Волощук // Науково-технічна інформація. – 2005. – № 2. – С. 8–12.
12. Мельник А. Державне підприємництво в умовах трансформації управління національною економікою / А. Мельник, І. Тинська // Вісник ТНЕУ – 2014. – № 2. – С. 143–145.

References

1. Babets I. H. Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia ekonomichnoi bezpeky rehioniv v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [Theoretical and methodological basis of research of regional economic security in terms of European integration of Ukraine] *Osnovy formuvannia ekonomichnoi bezpeky: kolekt. monohrafiia [Basis of formation of Ukraine's economic security: monograph]*. Lviv : SPOLOM, 2011, 208 p. [in Ukrainian].
2. Systema ekonomichnoi bezpeky [System of economic security]. Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [National Institute of International Security Problems] [in Ukrainian].
3. Liashenko O. M. Piramidalne otsiniuvannia iierarkhii ekonomichnoi bezpeky [Pyramidal assessment of economic security hierarchy] *Ekonomichna bezpeka derzhavy i naukovo-tekhnologichni aspekty yii zabezpechennia: pratsi nauk.-prakt. seminaru z mizhnarodnoiu uchastiu (21–22 zhovt. 2010) [National economic security, scientific and technological aspects of its assurance: collected papers]*. Cherkasy: vyd. Chabanenko Yu. A., 2010, 406 p. [in Ukrainian].
4. Arefieva O. V. Upravlinnia rozvytkom ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuвання i upravlinnia: monohr. [Managing the development of economic systems: theory, mechanism of regulation and management: monograph]. Kharkiv–Ukr DAZT, 2010, 301 p. [in Ukrainian]
5. Terytorialnyi rozvytok ta rehionalna polityka v Ukraini: nauk. dopovid (za nauk. red. V. S. Kravtsiv: DU Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy) [Territorial development and regional policy in Ukraine: scientific report (ed. V.S. Kravtsiv: SI M. I. Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine)]. Lviv, 2016, 218 p. [in Ukrainian].

6. Melnyk A. F. Identyfikatsiia strukturno-tekhnologichnoi deformatsii ekonomiky rehioniv yak baza vyboru mekhanizmiv rehionalnoi strukturnoi polityky [Identification of structural and technological deformation of regional economies as a basis for choosing mechanisms of regional structural policy]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU*, 2014, No. 1, pp. 23–35 [in Ukrainian].
7. Kinzerskyi Yu. Problemy rozbudovy instytutu vlasnosti u svitli modernizatsii ekonomiky [Problems of development of the institution of property from the perspective of economic modernization]. *Visnyk KNEU – Bulletin of KNEU*, 2010, No. 4, pp. 15–23 [in Ukrainian].
8. ukrstat.org- publikatsiia dokumentiv, from ukrstat.org/uk/ operativ/ menu –u/sestr.htm [in Ukrainian].
9. Bushuev V.V., Voropai N.Y., Nastepanov A.M., Shafranin Yu.K. Energeticheskaia bezopasnost Rossii [Energetic security of Russia]. Novosibirsk: Nauka, Sibirskaia izdatelskaia firma RAN, 1998, 302 p. [in Russian].
10. Metodichni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (za red. A. I. Sukhorukova) [Methodological recommendations on assessing the level of economic security (ed. A.I. Sukhorukov)]. Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [National Institute of International Security Problems]. Kyiv, 2003, 64 p. [in Ukrainian].
11. Stepashko V. S., Melnyk I.M., Kvasha T.K., Voloshchuk R.V. Modeli rozrakhunku intehralnogo indeksu dlia hrup pervynnykh ekonomichnykh pokaznykiv [Models of integral index calculation for groups of primary economic indicators]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia – Scientific and technical information*, 2005, No. 2, pp. 8–12 [in Ukrainian].
12. Melnyk A., Tynska I. Derzhavne pidpriemnytstvo v umovakh transformatsii upravlinnia natsionalnoi ekonomikoju [State-owned entrepreneurship under conditions of transformation in management of national economy]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU*, 2014, No. 2, pp. 143–145 [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 368.01

Юрій КЛАПКІВ

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ТА ІДЕЙНОГО ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ, ЩО НАДАЮТЬ СТРАХОВІ ПОСЛУГИ

Розглянуто сутність страхових послуг та різні варіанти організаційно-правових форм інституцій, що надають ці послуги. Запропоновано авторське трактування товариств взаємного страхування на базі діючих у різних країнах формах даних інституцій. З'ясовано, що в процесі еволюції страхова справа почала формуватись із обопільної потреби – взаємності. Значно пізніше страхування стало фінансовою послугою, орієнтованою на задоволення потреби однієї сторони та отримання фінансової вигоди іншою. Приділено увагу формам здійснення страхування на етапі формування ринку страхових послуг.

Висвітлено принцип взаємності та розкрито його загальні основи, визначено взаємність як основу в акційному та взаємному страхуванні. Запропоновано умовний поділ інститутів за формою власності на акціонерні товариства та товариства взаємного страхування. Відзначено їхні переваги, недоліки та особливості в різних країнах. Закцентовано увагу на взаємності, в основі якої лежать консолідація споживачів та їх ризики.

Зроблено висновок, що страхові компанії у формі акціонерних товариств мають додаткову мету діяльності – отримання прибутків їх акціонерами. Визначено організаційно-правові форми інституцій, що можуть надавати страхові послуги в країнах ЄС і Україні та види акціонерних товариств у даних країнах.

Здійснено компаративний аналіз вимог до статутного капіталу інституцій, що надають страхові послуги в Україні та ЄС. З'ясовано, що в багатьох країнах вони диференційовані для товариств взаємного страхування та страхових компаній акціонерних товариств. На відміну від лібералізації доступу страхових послуг до ринків різних країн вимоги до фінансової стабільності та до розмірів страхових компаній постійно зростали. Це стимулювало консолідацію як страхових компаній у формі акціонерних товариств, особливо в Україні, так і товариств взаємного страхування у Європейських країнах.

Наголошено на опосередкованості узалежненості вимог до розмірів статутного капіталу та стабільності функціонування страхової інституції.

Ключові слова: страхування, страхові послуги, страхові інституції, взаємність, акціонерні товариства, товариства взаємного страхування, статутний капітал, страхові ризики.

JEL: G22

© Юрій Клапків, 2017.

Постановка проблеми. Господарська діяльність в ринковій економіці здійснюється інституціями, що використовують необхідні для цього фактори виробництва. Форми інституціональної організації діяльності регулюються правовими нормами, що діють на території окремої країни. Ці норми визначають допустимі форми ведення бізнесу, тобто організаційно-правові форми. В одній і тій самій організаційно-правовій формі можуть існувати інституції, що забезпечують найрізноманітніші потреби споживачів. Деякі з них мають більш специфічні вимоги, що зумовлюються стратегічним значенням послуг, фінансовими обсягами чи специфічними психологічними властивостями кінцевого продукту. Організаційно-правові форми інституцій створювалися впродовж десятиліть чи століть за відповідного державного устрою і базувалися, насамперед, на вимогах щодо засновників, структури менеджменту і відповідальності.

В Українській науковій спільноті переважає думка, що страхування є відповіддю людини на страх. Саме таке твердження досить точно передає ідею та основну ідеологію генезису вітчизняного страхування. Через страхування забезпечувалась певна стабільність та можливість не думати про можливі негаразди. Людина від початку свого існування бореться зі страхом, цю ситуацію не покращує і той факт, що наш основний супротивник – це природа з усіма своїми непередбаченими наслідками. Значно ускладнює ризикогенне середовище той факт, що в сучасному світі головним фактором страху виступає інша людина.

Однак не слід девальвувати значення страху в історії людства і житті конкретного індивіда. Саме страх (eustres – позитивний стрес, викликаний страхом, або dystres – стрес демобілізаційний) – це одна з рушійних сил людських дій, котру можна трактувати як “друга, якого не люблять”. Страх, це первинна і найбільш людська емоція, що неодноразово рятує життя, мотивує і дозволяє розширювати вище межі власних можливостей. Хоробрість та відвага хоч і позитивні та красиві, проте ведуть до смерті.

З питанням страху пов’язують поняття ризику як вимірника ймовірності виникнення негативної події. Страхування дозволяє розділити наслідок реалізації ризику на більше суб’єктів і тим самим зменшити ефекти небажаного результату для конкретної людини. Страхова послуга, навіть не виокремившись в окремий фінансовий продукт, функціонувала у наших предків багато тисяч років тому. Так, до виникнення відокремленої особистої власності та в перші періоди розвитку суспільства руйнування будинку не було проблемою однієї особи, а всього роду, селища або спільноти. За відсутності відмінності між приватною, публічною та колективною власністю страхові послуги існували як взаємне страхування, де кожен член спільноти ніс на собі частину наслідків події у разі настання збитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Страхування засноване у давні часи на ідеї взаємності, починаючи з Кодексу Хаммурапі, який регулював правила взаємної допомоги під час подорожі торгових караванів. У Австрійській Імперії лише декретом від 4 вересня 1819 р. було дано поштовх для розвитку комерційного страхування поряд із страхуванням, заснованим на взаємності. Починаючи з даного періоду, теорія страхування формується на базі капіталізму. У вітчизняній страховій науці організаційно-правові форми надання страхових послуг аналізували такі вчені, як: А. Єрмоленко, С. Навроцький С. Осадець, Г. Піратовський та інші, а на більш ранньому етапі – К. Воблий та В. Райхер. Ці напрацювання дозволяють сформулювати наукову гіпотезу про залежність економічного зростання від ступеня розвитку страхування.

Постановка завдання. У минулому найбільш розвинені економіки, наприклад, у середньовічній Італії чи в Нідерландах, мали представлену розвинену систему страхування. На українських теренах взаємне та комерційне страхування також не є новинкою. Перші страхові товариства взаємного страхування були пов'язані з небезпекою вогню, який неодноразово знищував цілі містечка. Значний розквіт страхових інституцій мав місце у міжвоєнний період на теренах Західної України. Основу складали комерційні страховики, багато з яких мали багаторічну і широко розвинену історію діяльності на ринку страхування. На основі наявного історичного досвіду, теоретичної бази, можна визначити загальні тенденції, закономірності розвитку організаційно-правового та ідейного формування інституцій, що надають страхові послуги.

Мета статті. Дослідити специфіку первинного поділу інституцій, що надають страхові послуги, на види, з'ясувати основні принципи, що лежать в основі створення страхових інституцій, виокремити взаємність як основу страхової діяльності, визначити зміст поняття "товариство взаємного страхування" на базі регуляторних норм розвинених країн, здійснити порівняльну оцінку товариств взаємного страхування та страхових компаній, що діють у формі акціонерних товариств у країнах ЄС та Україні.

Виклад основного матеріалу. В сучасній страховій науці України та сусідніх пострадянських держав в основі теорії лежить одне із найвагоміших напрацювань В. Райхера. Саме його підхід був представлений у докторській дисертації, захищеній у 1943 р., і взятий за основу визначення засад страхової справи. В основі страхування у В. Райхера є фонди [1], а домінантою даного наукового підходу були напрацювання К. Маркса [2] щодо створення фондів. Заслуговує уваги той факт, що значна частина праці В. Райхера присвячена "буржуазному страхуванню", що і визначило пріоритетність сформованого ним наукового надбання в процесі трансформацій економік незалежних держав. Саме агресивне сприйняття бізнесу як процесу збагачення і примноження капіталу, зумовлює принцип страхової справи, який розкривається через створення спеціальних централізованих фондів в страхових організаціях. Формування страхового фонду відбувається не на державному рівні шляхом безпосереднього виділення коштів із централізованих загальнодержавних ресурсів, а шляхом притоку спеціальних внесків, що надходять на формування даного фонду від відповідних підприємств, господарств, організацій, та фізичних осіб [3, с. 16–18].

Водночас в процесі еволюції страхова справа почала формуватись із обопільної потреби – взаємності, і значно пізніше страхування стало фінансовою послугою, орієнтованою на задоволення потреби однієї сторони та отримання фінансової вигоди іншою.

Саме виходячи із мети надання страхової послуги та її організаційно-правової форми, варто виділити, перш за все, взаємне та комерційне страхування, спрямоване на отримання прибутку страховими компаніями.

В Україні на даний момент законодавчо визначено, що при реалізації комерційного страхування виключне право на надання страхової послуги мають страхові компанії. Згідно з Законом України "Про господарські товариства", передбачено створення страхових компаній у таких організаційно-правових формах: акціонерні товариства, повні товариства, командитні товариства, товариства з додатковою відповідальністю. Водночас законодавство не виключає можливість створення державних страхових компаній та товариств взаємного страхування [4].

При вивченні даного питання заслуговує уваги поділ, притаманний класичній страховій науці, яка вже понад століття виокремлює за формами здійснення страхування три його типи:

- взаємне – саме заінтересовані особи здійснюють діяльність;
- акційне – акціонери здійснюють організацію страхової діяльності;
- особове – за якого всю організацію страхування здійснює одна особа.

Остання форма, як зазначав у 1927 р. професор Ян Лазовський, вже на той час була “занепадаючою” [5, с. 25]. Водночас форма організації, зокрема, акціонерне товариство чи особова, не виключають взаємності як основи страхової діяльності, котра через систему страхових премій та відшкодувань завжди представлена у страхуванні. Незважаючи на занепад та відсутність можливості надання страхових послуг у такій формі в Україні ще майже століття тому, у світі на сьогодні кращим представником особового страхування є “Лондонський Ллойдс” (Lloyd’s of London), який акумулює на 2014 р. прибутки в розмірі 3,2 £ млрд., з рентабельністю капіталу 14,7% та чистими активами у розмірі 23,5 £ млрд. [6].

Неординарним є поділ, здійснений на більш ранньому етапі розвитку страхової науки професором В. Нікольським, який виділяє індивідуальне та асоціаційне страхування [5, с. 12]. Індивідуальне страхування, на його думку, полягає в укладанні договору між двома одиницями. Значним недоліком цього підходу є неможливість актуарного розрахунку імовірності настання страхового випадку.

Схожим є також підхід професора Київського університету К. Воблого, котрий на початку XX ст. виділяв одноосібну та колективну форми. Згідно з його спостереженнями одноосібна форма використовувалась виключно у морському страхуванні. Загалом страхова справа передбачає багаторічний зв’язок між страховиком і страхувальником, часто на десятки років. У ній існує великий ризик і тому необхідна колективна форма підприємств. Серед них ефективними є акціонерні й взаємні форми підприємств, які мають свої переваги й недоліки. Вчений визначав акціонерну форму як більш ефективну для забезпечення значного обсягу капіталу і його стійкості [7, с. 38–44].

Заслуговує уваги поділ видатного німецького професора Р. Вагнера, котрий підкреслює взаємність як домінанту в процесі надання страхових послуг, а страхування поділяє на взаємне та страхування у третіх осіб [5, с. 134].

В основі даного поділу лежить процес створення страхових інституцій, перші з яких з’явились між XVII та XVIII ст. у Великій Британії у формі товариств взаємного страхування життя, що гарантувало виплату в разі втрати здатності до праці як короткочасної, так і постійної через виплату допомоги або відшкодування для родини в разі смерті. Так, у 1705 р. засновано фірму “Амікабле”, що вважається першим у Великій Британії товариством страхування життя, створеним на засаді взаємності [8, с. 44–45]. Розмір страхових платежів змінювався щороку, залежно від кількості застрахованих та померлих. Усвідомлюючи залежність ризику від віку, страхуванням охоплювались лише молоді особи та особи середнього віку. Однак лише в 1762 р. було засновано товариство взаємного страхування “Equitable”, яке існує й досі, воно першим запропонувало довгострокове страхування життя. Товариство першим почало калькулювати розмір страхових платежів, базуючись на актуарних розрахунках, заклавши їх, окрім взаємності, в основу страхової справи.

У загальному, принцип взаємності базується на таких основах: умовах договору страхування; надання страхового захисту певній групі – вибірці для даної послуги; зосередження на якості страхової послуги та задоволенні клієнта, а не на прибутку, зважаючи на регулярність придбання страхової послуги.

Товариства взаємного страхування мають ряд додаткових переваг:

- продаж страхових послуг здійснюється виключно членам товариства;
- члени товариства є одночасно застрахованими і формують фінансові резерви, здатні вирівнювати збитки членів в часі та просторі;
- члени товариства сплачують внески і покривають поточні витрати, несучи ризики, пов'язані з досягненням не надлишкових збитків, фактично переймаючи на себе ризик підприємницької діяльності [9, с. 63–65];
- члени товариства спільно здійснюють управління, визначають стратегію і тактику діяльності товариства взаємного страхування, використовуючи загальні збори членів товариства, здійснюють контроль над органами управління товариства взаємного страхування.

Саме тому європейські науковці поділяють організаційно-правові форми реалізації страхової діяльності на акціонерні товариства та товариства взаємного страхування [10].

В Україні, як і в більшості розвинених країн, даний логічний поділ реалізований і у нормативно-правовій площині. Так, товариства взаємного страхування формуються із урахуванням специфіки організаційно-правової форми “товариства взаємного страхування” через призму принципів, на основі яких воно здійснює свою діяльність.

Згідно з чинним польським законодавством, товариством взаємного страхування “є компанія, що страхує своїх членів на основі принципу взаємності” [11]. Близьким за своїм змістом є визначення у Німецькому праві. Згідно з Законом про нагляд за страховим ринком, товариствами взаємного страхування вважаються організації, які мають статус юридичної особи і дозвіл від наглядового органу на здійснення своєї діяльності. Таке товариство здійснює страхування своїх членів на основі принципу взаємності.

У японському законі про страхову діяльність дано наступне визначення: “Товариством взаємного страхування є створена з метою здійснення страхової діяльності організація, що є юридичною особою та пропонує членам страхові послуги згідно з законом” [15].

У роз'яснювальній частині закону про страхову діяльність північно-американського штату Нью-Йорк окремо не пояснена дефініція “товариство взаємного страхування”. Тільки в розділі, присвяченому участі та розподілі прибутків, регулятор визначив, що: “... кожне товариство взаємного страхування повинно бути організоване, утримуване і проваджене в інтересах членів як товариство без акцій” [12].

Наведені трактування, окрім визначення предмета діяльності товариств взаємного страхування, зазначення юридичних осіб, для яких воно здійснюється (членів) та визначення правил, згідно з яким товариство веде свою діяльність, акцентують увагу на взаємності страхової справи. Хоч дані визначення не визначають поняття товариства взаємного страхування і не дозволяють зрозуміти специфіку страхової справи.

В англійській літературі (в основному, північноамериканській) переважають визначення товариства взаємного страхування, що розкривають форму здійснення діяльності через призму питань (права) власності з особливим акцентом на суб'єктів та права власності.

С. Ваughан (E. Vaughan) зазначає, що "...товариство взаємного страхування, на відміну від акціонерного товариства, є власністю застрахованих осіб" [13], а П. Колін і Г. Рейд (G. Rejda), що "товариство взаємного страхування – це підприємство, яке належить застрахованим особам" [14].

Оцінюючи трактування американських науковців, для яких основою бізнесу є прибуток, визначення товариства взаємного страхування розкривається через розподіл дивідендів. Під товариством взаємного страхування розуміють страхову компанію, в якій прибуток розподіляється серед застрахованих осіб у формі дивідендів в перерахунку до сплачених внесків.

Виходячи з компаративного аналізу поняття "товариство взаємного страхування", можемо прийти до висновку, що у ньому зосереджено увагу на аспекті власності. Воно є дещо спрощеним, хоча у ньому порівняно детально визначаються способи діяльності товариства, не встановлюючи класичної організаційно-правової форми.

Водночас саме страхові компанії цього типу демонструють взаємність як основу страхової справи, попит на страхові послуги та усвідомлення потреби суспільства у страховому захисті. Варто відзначити саме загальний характер страхової справи і цілі діяльності страхової компанії як "задоволення потреби" застрахованих осіб, що, однак, видається надто загальним твердженням, та не дозволяє однозначно виокремити взаємність серед інших організаційно-правових аспектів, що виникають у страховій діяльності.

Проводячи компаративний аналіз, саме призабуте визначення Я. Лазовського, можемо вважати найбільш влучним, згідно з яким "...товариство взаємного страхування – це організація, учасники якої включають страхування не для досягнення прибутку, а для взаємного забезпечення собі або третім особам допомоги на випадок настання випадкових подій" [5].

Це трактування поєднує два аспекти: організаційний (організація, що об'єднує членів) і функціональний (підкреслюючи мету страхової діяльності, пов'язану з поняттями страхового захисту та надання відшкодування). Наявність у ньому принципу взаємності ми вважаємо як базову складову страхової справи, притаманну взаємній й акційній формі.

Отже, на основі наведених визначень можна сформулювати власне трактування товариства взаємного страхування як страхової компанії, організованої в спеціальній організаційно-правовій формі з метою задоволення на максимально вигідних умовах потреб, пов'язаних з наданням страхового захисту для його учасників, а також інших осіб. Таке товариство формує свою діяльність на двох домінантах: 1) відсутність прагнення до прибутку; 2) взаємність і загальна відповідальність за роботу та підтримання стабільності суспільства [16].

Найвагомішою інституцією страхової діяльності у більшості економічних систем є акціонерні товариства як основна організаційно-правова форма страхової діяльності. Діяльність страхових акціонерних товариств найчастіше регулюється через діючі в національних правових системах законодавчі норми, в основному, у галузі страхування. Водночас, на відміну від основних сфер, яким притаманна форма акціонерного товариства, страхові компанії, що діють у цій формі, мають ряд підвищених вимог: значніші вимоги до капіталу; фінансування ліквідності; наявність резервів; інвестування резервів; розподіл прибутку; необхідність нагляду.

Існуючі визначення акціонерного товариства, у тому числі, ті організаційно-правові форми, в яких може бути утворена страхова компанія, дещо відрізняються в різних країнах.

В Україні страхові послуги можуть надавати фінансові установи, які створені у формі: акціонерних; повних; командитних товариств; товариств з додатковою відповідальністю. Їх особливості визначаються Законом України “Про господарські товариства”, основною характерною їхньою рисою є мінімальна кількість учасників в обсязі трьох осіб та одержання ліцензій на здійснення страхової діяльності.

В даному аспекті законодавство багатьох країн Європи є більш лаконічним. Так, польське законодавство виділяє лише акціонерне товариство. “Енциклопедія менеджменту” визначає це акціонерне товариство як фінансову інституцію, створену засновниками для законодавчо допустимої діяльності. Воно є юридичною особою, її статутний капітал формується із внесків акціонерів, який вказується в статуті і ділиться на акції рівної номінальної вартості. Акція є підставою набуття прав акціонера (акціонерів). Вона може бути іменною або на пред’явника, звичайною або привілейованою, що стосується права голосу, дивідендів або розподілу майна у разі ліквідації акціонерного товариства [17].

Окрім того, регулятор для страхових компаній у формі страхових товариств виставляє додаткові вимоги, в тому числі, щодо бенефіціантів. Суб’єкт, який придбав акції, або права по акціях, або вступив в акції, або права з акцій у кількості, що перевищує 10 відсотків загального числа акцій, зобов’язаний повідомити міністра у справах фінансових установ протягом 7 днів з моменту цієї події. Крім того, особа, що має намір придбати акції, або права по акціях, або прийняти акції, або права за акціями, кількість яких перевищує, відповідно, 25%, 50%, чи 75% загального числа голосів на загальних зборах, зобов’язаний отримати дозвіл міністра у справах фінансових установ для проведення цієї операції.

Рішення може бути негативним у випадку, якщо:

- юридична особа, яка має намір набути акції, не дає гарантії ведення справ у страховій компанії у спосіб, що належним чином захищає інтереси застрахованих;
- кошти, призначені на придбання акцій, нагромаджені за рахунок кредиту, позики або іншим обтяжуючим чином;
- це суперечить економічним інтересам держави.

Англомовні енциклопедії, визначаючи акціонерне товариство, найчастіше з’єднують аспект власності з функціональним, зазначаючи, що акціонерне товариство – це підприємство, яке функціонує з метою отримання прибутку, що є власністю акціонерів і ними ж управляється [18]. Німецька наукова школа визначає акціонерне товариство як фінансову компанію, яка має статус юридичної особи (є юридичною особою), якою володіють дарувальники капіталу, акціонери [19].

Узагальнюючи, можемо прийти до висновку, що інституція, у якій зосереджено формування та надання страхових послуг, – це страхова компанія у формі акціонерного товариства, метою якої є приносити прибуток власникам (акціонерам), діяльність яких заснована на взаємності та системі поділу повноважень власників через акціонерів, що передали частину власності в обмін на участь у прийнятті рішень, пов’язаних з функціонуванням та розподілом прибутків від основної діяльності.

Окрім акціонерної форми страхової інституції, країнам Європи притаманні й інші історично зумовлені форми надання страхових послуг, переважаючою з яких є форма, базована на взаємності та неприбутковості або локальності забезпечення потреби у страховому захисті.

Особливої уваги заслуговують фінансові вимоги регулятора до статутного капіталу страхової компанії. В багатьох країнах вони диференційовані для товариств взаємного страхування та страхових компаній акціонерних товариств. На відміну від лібералізації доступу страхових послуг до ринків різних країн, вимоги до фінансової стабільності та до розмірів страхових компаній постійно зростали, що стимулювало консолідацію як страхових компаній у формі акціонерних товариств, особливо в Україні, та товариств взаємного страхування у Європейських країнах. Сучасні мінімальні вимоги до статутного капіталу в Україні та Польщі представлені на рис. 1.

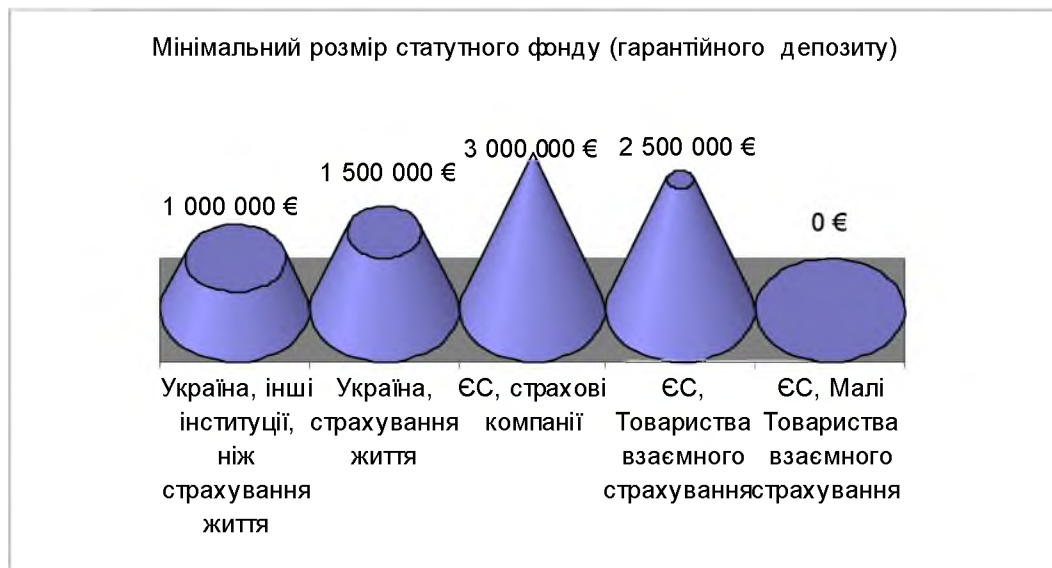

Рис. 1. Мінімальний статутний капітал для інституцій, що надають страхові послуги станом на 2016 р.

Примітка. Складено автором на основі [20; 21; 25]

Заслуговує уваги досвід Республіки Польща, де регулятор дозволяє діяльність з надання страхових послуг без статутного капіталу у формі малих товариств взаємного страхування. Ця інституція не реалізує своїх послуг не членам товариства, а загальна сума страхових платежів складає до 5 000 000 євро, та яка не реалізує обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів.

Вимоги до мінімального статутного фонду в Україні хоч і є дещо меншими від вимог Євросоюзу, та в порівнянні з об'ємами ринку страхових послуг, можна вважати достатніми. Рівень стабільності, як доводить факт існування малих товариств взаємного страхування в Польщі та кількість ліквідованих страхових компаній в Україні, досить опосередковано узалежнений від розмірів статутного капіталу.

Варто відзначити, що функціональна й організаційна складова надання страхових послуг страховими компаніями безпосередньо жодним чином не пов'язані з власністю (юридичним відношенням власності), хоча їх поєднання в одній особі (страховика і одночасно акціонера) можливе. Звідси існування товариств взаємного страхування та

зв'язок між клієнтом (страхувальником) і страховою компанією, у більшості випадків, у страховій справі є лише відносинами купівлі-продажу страхової послуги, що пов'язані з набуттям права власності.

Висновки та пропозиції. Отже, взаємність, як основа страхового бізнесу, незалежно від організаційно-правової форми ведення страхової діяльності базується саме на кількості застрахованих, взаємній потребі та наявності бажання до передачі ризику в кожного із них.

Аналізуючи форми функціонування страхових товариств у світі, ми прийшли до умовного їх поділу за формою власності на акціонерні товариства та товариства взаємного страхування. Основною метою діяльності товариства взаємного страхування є надання страхової послуги з метою реалізації потреби у страховому захисті. Страхова інституція, що діє у формі акціонерного товариства, додатково має ще одну мету – отримання прибутку, яку ми визначаємо другорядною, оскільки саме потреба у страховій послугі формує попит та фінансові результати.

Ідеологія товариств взаємного страхування полягає у тому, що вони повинні мати певне почуття місії. Їхня діяльність спрямована на певну групу людей, для якої змінюється навколишня реальність завдяки більш безпечному майбутньому, де обмеження страхових виплат здійснюється не через ряд виключень у страховому продукті, а шляхом превенції та профілактики.

В процесі розвитку єдиного фінансового ринку Європи нормативно-правові засади функціонування страхових компаній підлягали змінам та в більшості країн уніфікувались до єдиних вимог щодо статутного капіталу та норм платоспроможності. Домінуючі позиції в ЄС обіймають інституції, наближені за сутністю до акціонерного товариства із дещо вищими вимогами до статутного капіталу, менеджменту та мінімальної кількості засновників.

Список використаних джерел

1. Райхер В. К. *Общественно-исторические типы страхования* / В. К. Райхер // Репринтное воспроизведение издания 1947 года. – М., 1992. – 282 с.
2. Маркс К. *Капітал. Критика політичної економії*: пер. з нім.; за заг. ред. Д. Рабиновича / К. Маркс. – К. : Партвидав ЦК КП(б)У – 1934. Т. 1. – Кн. 1. – 840 с.
3. Райхер В. К. *Общественно-исторические типы страхования* / В. К. Райхер. М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1947.
4. Закон України "Про господарські товариства" / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 49, ст. 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/print1435613520512830>.
5. Łazowski, Jan *Teorja ubezpieczeń: wykłady prof. Łazowskiego / oprac. przez Słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie.* – Warszawa. – 1927. – 160 s.
6. *Lloyds Annual Report 2014 / Lloyd's of London.* 2014.
7. Воблый К. *Основы экономики страхования* / К. Воблый. – М. : Изд. центр "Анкил". – 1995. – 228 с.
8. *Współczesne ubezpieczenia gospodarcze / pod red. Wandy Sułkowskiej ; [aut.: Maciej Cysoń et al].* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2013. – 225 s.
9. Навроцький С. А. *Розвиток товариств взаємного страхування в АПК* / С. А. Навроцький // *Вісник Тернопільської академії народного господарства.* – 2001. – Вип. 15(2001). – С. 63–65.

10. *Encyclopedia of banking & finance* / Munn, Glenn G., Ferdinand Lawrence Garcia, and Charles J. Woelfel. – St. James Press, 1991. – s. 533.
11. O działalności ubezpieczeniowej 12 ust. 1 ustawy z 28.07.1990 r (tekst jednolity Dz-U. z 1996 r. Nr 11. poz. 62 z późniejszymi zmianami).
12. *New York Consolidated Laws: Chapter 28 – Insurants Law, Section 1211.*
13. Vaughan E., *Risk Management*. John Wiley & Sons, Inc. 1997, s. 219.
14. Collin P.H. *Słownik Bankowości i finansów* // P.H. Collin, K. Bartnicki / Peter Collin Publishing, Warszawa 2000. s. 249.
15. Rejda G. *Principals of Risk Management and Insurance*. Addison Wesley Longman. Inc.. 1998, s. 495.
16. Mehr R. *Principles of insurance*// Mehr, Robert Irwin, and Emerson Cammack / RD Irwin, 1972. – s. 527.
17. *Encyklopedia zarządzania: podstawowe kategorie i terminy* // Penc, Józef / Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mfiles.pl/pl/index.php/Spółka_akcyjna Encyklopedia Zarządzania.
18. *Encyclopedia of banking & finance* / Munn, Glenn G., Ferdinand Lawrence Garcia, and Charles J. Woelfel. – St. James Press, 1991. – s. 533.
19. Farny Dieter *Versicherungsbetriebslehre* / Farny Dieter. – Verlag Versicherungswirtschaft., 2006. – s. 945.
20. Закон України “Про страхування” / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 18, ст. 78 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-ep>.
21. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 22 grudnia 2015 r. w sprawie szczegółowego sposobu wyliczenia wysokości marginesu wypłacalności oraz minimalnej wysokości kapitału gwarancyjnego / Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.
22. Директива 2009/138/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року про початок і ведення діяльності у сфері страхування і перестрахування (Платоспроможність II) / Офіційний вісник Європейського Союзу. – L 335/15. – 17.12.2009.

References

1. Raikher V. K. Obshchestvenno-istoricheskie tipy strakhovaniia [Socio-historical types of insurance]. *Reprintnoe vosproizvedeniye izdaniia 1947 goda – Reprint of the edition of 1947*. Moscow, 1992, 282 p. [in Russian].
2. Marks K. Kapital. Krytyka politychnoi ekonomii: per. z nim.; za zah. red. D. Rabinovycha [Capital. Critique of Political Economy, translated from German; under the general editorship of D. Rabinovych]. Kyiv: Partvydav TsK KP(b)U, 1934, Volume 1, Book 1, 840 p. [in Ukrainian].
3. Raikher V. K. Obshchestvenno-istoricheskie tipy strakhovaniia [Socio-historical types of insurance]. Moscow – Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1947 [in Russian].
4. Zakon Ukrainy “Pro hospodarski tovarystva” [Law of Ukraine “On Economic Companies”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna rada of Ukraine*, 1991, No. 49, p. 682, from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/print1435613520512830> [in Ukrainian].

5. Łazowski, Jan Teorja ubezpieczeń: wykłady prof. Łazowskiego / oprac. przez Słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. – Warszawa. – 1927. – 160 s.
6. Lloyds Annual Report 2014. Lloyd's of London, 2014 [in English].
7. Voblyi K. Osnovy ekonomii strakhovaniia [Basics of cost-effective insurance]. Moscow: Izd. tsentr "Ankyl", 1995, 228 p. [in Russian].
8. Współczesne ubezpieczenia gospodarcze (pod red. Wandy Sułkowskiej); [aut.: Maciej Cycoń et al]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2013, 225 p. [in Polish].
9. Navrotskyi S. A. Rozvytok tovarystv vzaiemnoho strakhuvannia v APK [Development of mutual insurance societies in AIC (agri-industrial complex)]. *Visnyk Ternopil'skoi akademii narodnoho hospodarstva – Bulletin of Ternopil Academy of National Economy*, 2001, Issue 15, pp. 63–65 [in Ukrainian].
10. Munn G.G., Garcia F.L., Woelfel C.J. Encyclopedia of banking & finance. St. James Press, 1991, 533 p. [in English].
11. O działalności ubezpieczeniowej 12 ust. 1 ustawy z 28.07.1990 r (tekst jednolity Dz-U. z 1996 r., Nr. 11, poz. 62 z późniejszymi zmianami) [in Polish].
12. New York Consolidated Laws: Chapter 28 – Insurants Law, Section 1211 [in English].
13. Vaughan E. Risk Management. John Wiley & Sons Inc., 1997, 219 p. [in English].
14. Collin P.H., Bartnicki K. Słownik bankowości i finansów. Warszawa: Peter Collin Publishing, 2000, 249 p. [in Polish].
15. Rejda G. Principals of Risk Management and Insurance. Addison Wesley Longman Inc., 1998, 495 p. [in English].
16. Mehr R.I., Cammack E. Principles of insurance. RD Irwin, 1972, 527 p. [in English].
17. Penc J. Encyklopedia zarządzania: podstawowe kategorie i terminy. Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, 2008, from https://mfiles.pl/pl/index.php/Spółka_akcyjna Encyklopedia Zarządzania [in Polish].
18. Munn G.G., Garcia F.L., Woelfel C.J. Encyclopedia of banking & finance. St. James Press, 1991, 533 p. [in English].
19. Famy D. Versicherungsbetriebslehre. Verlag Versicherungswirtschaft, 2006, 945 p. [in German].
20. Zakon Ukrainy "Pro strakhuvannia" [Law of Ukraine "On Insurance"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna rada of Ukraine*, 1996, No. 18, Article 78, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr> [in Ukrainian].
21. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 22 grudnia 2015 r. w sprawie szczegółowego sposobu wyliczenia wysokości marginesu wypłacalności oraz minimalnej wysokości kapitału gwarancyjnego. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej [in Polish].
22. Dyrektywa 2009/138/EC Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 25 lystopada 2009 roku pro pochatok i vedennia diialnosti u sferi strakhuvannia i perestrakhuvannia (Platospromozhnist II) [Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II)]. *Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu – Official journal of the European Union*, L 335/2, 17.12.2009 [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

УДК 336.71

Богдан АДАМИК, Андрій СКІРКА

АНАЛІЗ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У ПЕРІОД КРИЗИ

У будь-якій державі банківська система завжди виступає каталізатором зростання економіки. На сучасному етапі, впродовж кризових явищ 2014–2016 рр., постає питання ефективного функціонування банківської системи та системи гарантування вкладів. Метою дослідження є аналіз ресурсного потенціалу банківської системи та проблематика системи гарантування вкладів протягом 2014–2016 рр. Проаналізовано інформацію про розмір вкладів фізичних осіб у банках-учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Відзначено вплив зменшення депозитної бази банків на економіку України та негативну тенденцію щодо заощаджень. Проаналізовано відношення заощаджень до ВВП у деяких країнах світу, у тому числі України. Закцентовано увагу на важливості грошових переказів з-за кордону. Проаналізовано рівень доларизації депозитів та структуру вкладів у банках. Звернено увагу на кореляцію між коливанням іноземної валюти та вкладами. Проаналізовано динаміку та структуру зобов'язань у банках-учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Зроблено висновок щодо зменшення частки вкладів фізичних осіб. Подано динаміку кредитування та частку простроченої заборгованості. Проаналізовано динаміку обсягу наданих кредитів НБУ банкам України. За результатами нашого дослідження подано рекомендації щодо покращення стану формування та використання коштів, а також відмічено подальше вдосконалення банківської системи та системи гарантування вкладів, що є першочерговим заходом у складних сучасних умовах.

Ключові слова: заощадження, депозит, банк, гарантування, вкладник.

JEL: G21, G22

Постановка проблеми. Розвиток банківської системи завжди є потужним засобом для стрімкого економічного зростання держави. У сучасних умовах особливо актуальним є підвищення довіри населення до банків, збільшення її ресурсного потенціалу, розвитку вітчизняної системи гарантування вкладів. Підвищення ефективності системи гарантування банківських вкладів, яка б сприяла посиленню довіри до фінансових установ, має стати найпріоритетнішим завданням для країни, а отже і стимулом для її економічного розвитку. Ефективне управління ресурсним потенціалом банківської системи, на наш погляд, є однією з умов для забезпечення відновлення економічного зростання в Україні.

Останні дослідження і публікації. Питанням розвитку банківської системи та системи гарантування вкладів присвячено праці багатьох українських та зарубіжних учених, зокрема: М. Адамчук, О. Дзюблук, В. Міщенко, К. Молодико, А. Мороз, В. Огієнко, Т. Смовженко, І. Серветник, В. Пашнєва, О. Турбанова, Г. Ходачник та багатьох інших.

© Богдан Адамик, Андрій Скірка, 2017.

Постановка мети і завдань:

- проаналізувати показники розміру вкладів та заощаджень фізосіб у банках-учасниках ФГВФО, а також кредитного портфелю та розміру простроченої заборгованості (NPL) протягом 2014–2016 рр.;
- подати проблемні аспекти функціонування банківської системи щодо управління ресурсним потенціалом на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши показники вітчизняної банківської системи та системи гарантування вкладів у 1991–2013 рр., а особливо у кризові 2008–2009 рр., слід зазначити: дана криза не була ефективно подолана. На перший погляд, спостерігалась стабілізація ситуації та покращення фінансових результатів банків. Однак це було лише тимчасове явище, яке відстрочило основні проблеми банківської системи, грошово-кредитної та валютної політики, котрі знайшли свій відголосок на початку 2014 р.

Банківська криза в Україні розпочалась із вилучення вкладів. Тому, перш за все, проаналізуємо інформацію про вклади фізосіб у банках-учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО, Фонд) (табл. 1).

Таблиця 1

**Інформація про вклади фізосіб в банках-учасниках ФГВФО,
протягом 2014–2016 рр.**

Дата	Загальна сума вкладів			Сума вкладів у нац. валюті			Сума вкладів у іноз. валюті		
	млрд грн	Абс. приріст (Δ)	Темп приросту, %	млрд грн	Δ	Темп приросту, %	млрд дол. США	Δ	Темп приросту, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
01.01.14	402,6	-	-	224,3	-	-	22,3	-	-
01.02.14	398,6	-4,0	-1,0	223,1	-1,2	-0,5	22,0	-0,3	-1,3
01.03.14	411,3	12,7	3,2	206,2	-16,9	-7,6	20,5	-1,5	-6,8
01.04.14	406,2	-5,1	-1,2	195,5	-10,7	-5,2	19,2	-1,3	-6,3
01.05.14	404,0	-2,2	-0,5	195,4	-0,1	-0,1	18,3	-0,9	-4,7
01.06.14	392,3	-11,7	-2,9	189,5	-5,9	-3,0	17,2	-1,1	-6,0
01.07.14	390,9	-1,4	-0,4	196,5	7,0	3,7	16,4	-0,8	-4,7
01.08.14	387,6	-3,3	-0,8	194,9	-1,6	-0,8	15,9	-0,5	-3,0
01.09.14	399,2	11,6	3,0	190,4	-4,5	-2,3	15,3	-0,6	-3,8
01.10.14	371,6	-27,6	-6,9	182,1	-8,3	-4,4	14,6	-0,7	-4,6
01.11.14	362,2	-9,4	-2,5	180,4	-1,7	-0,9	14,2	-0,4	-2,7
01.12.14	384,0	21,8	6,0	177,2	-3,2	-1,8	13,8	-0,4	-2,8
01.01.15	382,1	-1,9	-0,5	172,1	-5,1	-2,9	13,3	-0,5	-3,6
01.02.15	374,4	-7,7	-2,0	167,1	-5,0	-2,9	12,8	-0,5	-3,8
01.03.15	497,5	123,1	32,9	160,2	-6,9	-4,1	12,1	-0,7	-5,5
01.04.15	415,1	-82,4	-16,6	152,0	-8,2	-5,1	11,2	-0,9	-7,4
01.05.15	387,5	-27,6	-6,6	156,0	4,0	2,6	11,0	-0,2	-1,8

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
01.06.15	376,5	-11,0	-2,8	153,8	-2,2	-1,4	10,6	-0,4	-3,6
01.07.15	369,5	-7,0	-1,9	154,1	0,3	0,2	10,3	-0,3	-2,8
01.08.15	361,9	-7,6	-2,1	149,6	-4,5	-2,9	9,8	-0,5	-4,9
01.09.15	355,4	-6,5	-1,8	148,8	-0,8	-0,5	9,5	-0,3	-3,1
01.10.15	357,3	1,9	0,5	150,1	1,3	0,9	9,7	0,2	2,1
01.11.15	351,5	-5,8	-1,6	147,1	-3,0	-2,0	8,9	-0,8	-8,2
01.12.15	353,8	2,3	0,7	146,9	-0,2	-0,1	8,6	-0,3	-3,4
01.01.16	362,3	8,5	2,4	164,5	17,6	12,0	8,2	-0,4	-4,7

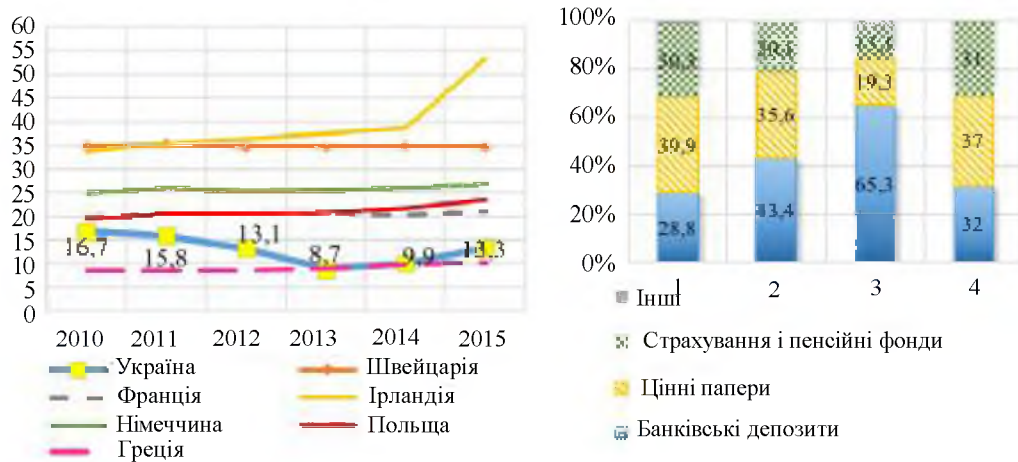
Примітка. Розраховано та складено авторами на основі [1].

Динаміка вкладів фізичних осіб у банках-учасниках Фонду, протягом 2014–2016 рр., мала спадну тенденцію. За проаналізований період загальна сума вкладів зменшилась на 40,3 млрд. грн., або на 10,0%. Максимальне зменшення суми вкладів спостерігалось 01.04.15 р. на 82,4 млрд. грн., або на 16,6%, у порівнянні із попереднім місяцем. Якщо і відбувалось зростання загальної суми вкладів, як, наприклад, 01.03.15 р., то цей приріст був номінальним і пояснювався валютною переоцінкою вкладів, оскільки на цю ж дату спостерігався відтік коштів у національній та іноземній валютах на 6,9 млрд. грн. та 0,7 млрд. дол. США відповідно.

За проаналізований період сума вкладів у національній валюті зменшилась на 59,8 млрд. грн., або на 26,6%. Максимальне зменшення вкладів фізосіб у гривні спостерігалось 01.03.14 р. та 01.04.14 р. на 16,9 та 10,7 млрд. грн. відповідно. Середній абсолютний приріст становив -2,5 млрд. грн. кожного місяця. Даний негативний сплеск зняття коштів їх власниками пояснюється панікою та недовірою населення до банківського сектору. Якщо аналізувати відтік коштів у іноземній валюті, то протягом усього проаналізованого періоду вони постійно зменшувались. Максимальне значення було аналогічними місяцями (станом на 01.03.14 р. та 01.04.14 р.), у сумі становило 2,8 млрд. дол. США. Дана тенденція пояснюється валютною нестабільністю та невизначеністю у період надзвичайних курсових коливань іноземних валют по відношенню до національної. Протягом аналізованого періоду у іноземній валюті коливання набули доволі від'ємного характеру. Кошти зменшились на 14,1 млрд. дол. США, що становить 106,8% золотовалютних резервів країни (станом на 01.01.16 – 13,2 млрд. дол. США [2]).

Щоб розкрити причини такої спадної динаміки, слід звернути увагу на заощадження населення як першочергового джерела депозитної бази банків. Потрібно розуміти, що доходи населення впали, а витрати – зросли, громадяни не могли нагромаджувати кошти, особливо у іноземній валюті, через курсову переоцінку. А також значна стаття витрат відраховується на купівлю товарів та послуг внаслідок зростання цін (у 2015 р. ІСЦ – 143,3%, у 2016 р. – 112,8%). Громадяни втрачають схильність до заощаджень, і, як наслідок, до інвестування коштів та через недовіру до банківських установ – відкриття депозитних рахунків.

При глобальному порівнянні країн світу, за даними Світового банку, слід відзначити, що Україна займає одне із низових місць по відношенню заощаджень домогосподарств до ВВП (рис. 1).

Прим.: країни із 1 – високим; 2 – середнім; 3 – низьким доходом; 4 – загалом

Рис. 1. Відношення заощаджень до ВВП у деяких країнах світу, % [3; 4; 5]

Розмір рівня доходів, витрат та довіри до фінансових установ впливають на вибір інструментів капіталовкладень. На правому графіку зображено різноманітність активів, у які інвестує населення. Країни із низьким рівнем доходів ортодоксально надають перевагу відкриттю банківського вкладу. У країнах із високим рівнем доходу зазвичай високорозвинений фондовий ринок цінних паперів та за відсутності високих ставок за депозитами громадяни вкладають кошти у цінні папери та страхування. Можна стверджувати, що в Україні традиційним засобом інвестування є вкладення у іноземну валюту, депозити та купівля нерухомості.

Значна кількість експертів, у тому числі представники НБУ, аналізують обсяг коштів, котрий перебуває у руках населення – від 90 до 120 млрд. дол. США [6]. На фоні погіршення економічного стану та зменшення золотовалютних резервів було б доцільніше залучати та трансформувати дані кошти для розвитку економіки, замість кредитів МВФ. Головним завданням держави має стати створення умов для покращення інвестиційного клімату та зміцнення довіри до фінансово-кредитної системи. Внаслідок зменшення доходів у національній валюті, а також через нестабільність на валютному ринку України і падіння процентних ставок у іноземній валюті громадяни не мають бажання відкривати депозит у іноземній валюті. Тому основним джерелом залучення коштів на вкладні рахунки можуть бути грошові перекази з-за кордону.

За даними НБУ обсяг переказів, здійснених через системи переказу коштів з-за кордону у 2015 р., становив 2,526 млрд. дол. США. Для порівняння, у 2014 р. даний показник складав 3,885 млрд. дол. США, що на 1,359 млрд. або на 53,8% менше [2]. Дане зменшення пояснюється недовірою до банківського сектора та нестабільністю адміністративних обмежень. Так, згідно з постановою НБУ № 540 "Про введення додаткових механізмів для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України", при виплаті переказів без відкриття рахунку було введено обов'язковість конвертації їх у гривню [7]. Хоча дана постанова діяла менше місяця, все ж таки це викликало занепокоєння у заробітчанах.

За 3 квартали 2016 р. перекази становили 1,603 млрд. дол. На наш погляд, за неформальними каналами такі перекази є значно більшими, ніж офіційна статистика. Тому для банківської системи та для розвитку економічного потенціалу держави важливим є залучення даних коштів на вклади, це також дало б змогу і збільшити ресурси Фонду через збільшення бази його регулярних зборів.

Вартує уваги зміна структури вкладів у банках-учасниках ФГВФО, у розрізі валют, котру зображено на рис. 2. Можемо спостерігати, що протягом проаналізованого періоду вклади у іноземній валюті займають лідируючі позиції, оскільки вони становлять 50 і більше відсотків у загальній структурі портфелю. Лише 01.01.14 р. та 01.07.14 р. вклади у національній валюті мали переважачу частку та становили 55,7% та 50,3% відповідно.

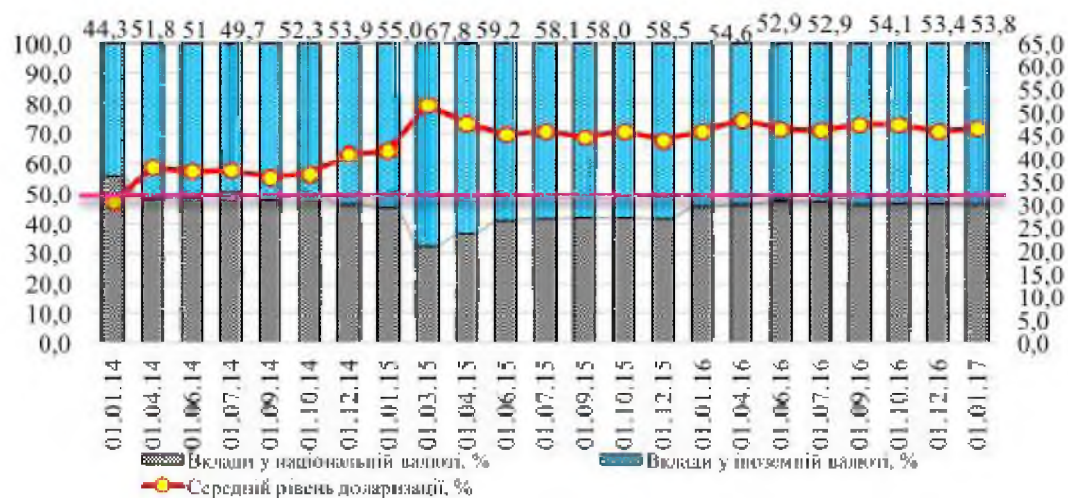

Рис. 2. Структура депозитної бази фізичних осіб у розрізі валют в банках-учасниках ФГВФО та рівень доларизації економіки України, протягом 2014–2017 рр. [2; 1]

У 2016 р. коливання стабілізувалось, проте іноземні вклади на кінець року становили 53,4%. Структура вкладів також тісно пов'язана із таким явищем як доларизація. Відповідно до методики МВФ, ми обчислили середній рівень доларизації економіки України шляхом середньоарифметичної частки депозитів у іноземній валюті у агрегаті М2 та частки кредитів у іноземній валюті у агрегаті М2. Згідно з методикою МВФ, такий показник не повинен перевищувати 30% [8].

Із результатів обчислень, котрі представлені на рис. 2, можемо зробити висновок, що ступінь доларизованості української економіки є досить високим, оскільки він перевищує межу у 30%. У грошовому обігу іноземна валюта витісняє національну, як наслідок остання втрачає функції засобу обігу, платежу та накопичення. Ми вважаємо, що таке явище ще більше ускладнює дії для боротьби з інфляцією, високий рівень доларизації не сприятиме політиці інфляційного таргетування, до якої перейшов НБУ. Окрім цього, через велику перевагу іноземної валюти зростає валютний ризик неповерненості коштів ФГВФО

по мірі знецінення вітчизняної валюти, гарантована сума номінально зменшується. Це створює для ФГВФО ризики недовіри до нього як органу, котрий має на меті гарантування вкладів. Його активи виражені у гривнях, проте значна частина вкладів станом на 01.12.16 р. – 53,6% – у іноземній валюті.

Варто наголосити, що панічне вилучення вкладів, зниження показників ліквідності та банкрутство банків у 2014 р. почались в умовах нестабільності та надзвичайно високої волатильності курсів іноземних валют. Вплив курсових коливань на рівень банківських депозитів домогосподарств у національній та іноземній валюті зображено на рис. 3 та 4.

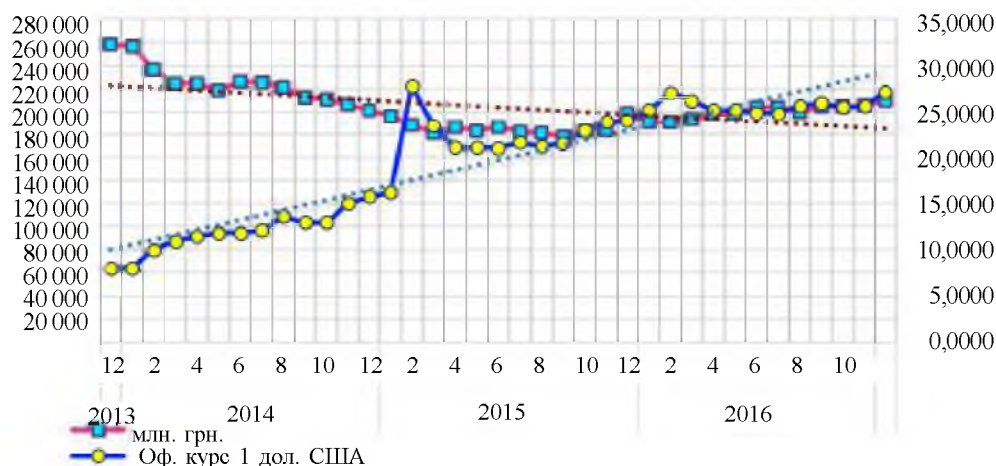

Рис. 3. Динаміка коливань офіційного курсу долара (права шкала) та депозитів домогосподарств у національній валюті (ліва шкала), протягом 2014–2016 рр. [2]

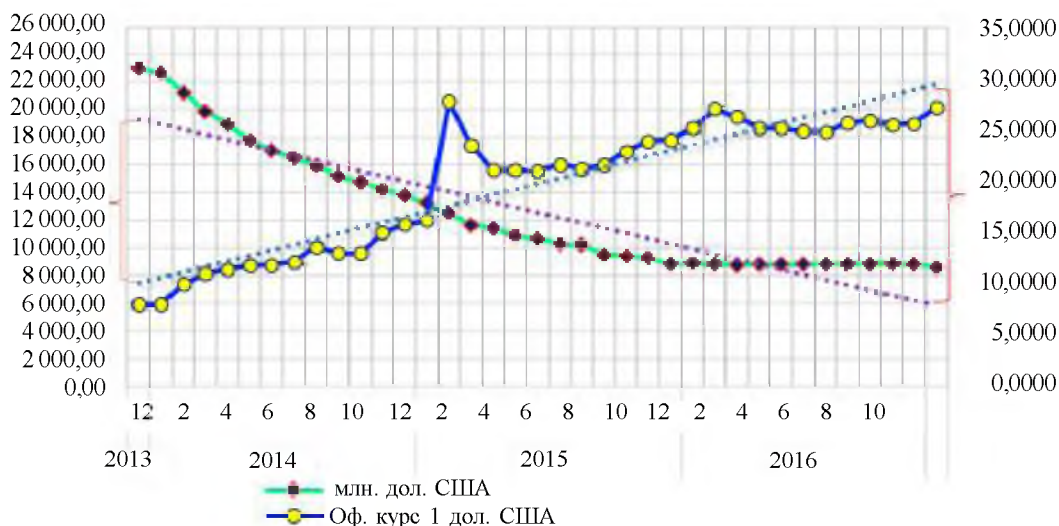

Рис. 4. Динаміка коливань офіційного курсу долара (права шкала) та депозитів домогосподарств у іноземній валюті (ліва шкала) протягом 2014–2016 рр. [2]

На основі аналізу побудованих діаграм можна зробити висновок про обернену динаміку офіційного курсу гривні та розміру вкладів. За проаналізований період депозити домашніх господарств у національній валюті, відносно лінійного тренду, мали спадний характер. Так, впродовж грудня 2013 р. по травень 2014 р. вони знизились на 23,4%. Девальвація гривні відносно долара США на 214,8% повпливала на недовіру до національної валюти, а отже, і на вилучення її із вкладних рахунків.

Коефіцієнт кореляції (r) розрахований нами на основі даних цих двох показників, він є високим та становить $-0,8550$. Тобто існує тісний зворотній зв'язок між цими даними. Коефіцієнт детермінації (R^2) становив $0,7310$. Слід відзначити, що курсові коливання мають найбільший вплив на депозити в іноземній валюті. Кореляція між цими двома показниками становила $-0,9284$, що свідчить про щільніший зворотній зв'язок, у порівнянні із розрахунками вище. Відповідно до діаграм, можемо зазначити, що депозити домогосподарств у національній валюті з початку 2016 р. мають зростаючу динаміку, проте вони не досягли докризового рівня (грудень 2013 р.). Протягом 2016 р. вони зросли на 14,6 млрд. грн., або на 7,69% (з початку 2014 р. – знизились на 50,7 млрд. грн.).

Звернемо увагу, що на протидію вкладів у національній валюті, у іноземній валюті прослідковувалася чітка негативна динаміка, протягом 2016 р. – жодних позитивних змін не відбувалося. Із початку 2014 р. вклади у іноземній валюті зменшились на 13,8 млрд. дол. США або на 61,1%.

Аналіз основних показників, котрі характеризують визначальні тенденції розвитку банківської системи, розпочнемо із розгляду структури зобов'язань. Динаміку та структуру зобов'язань банків-учасників ФГВФО зображено на рис. 5. Можемо зробити висновок про зменшення частки вкладів фізичних осіб у загальній структурі зобов'язань банків, з початку 2014 р. – на 6,4%. Проте кошти суб'єктів господарювання, на котрі гарантії Фонду практично не розповсюджуються, носять зростаючий характер у структурі зобов'язань.

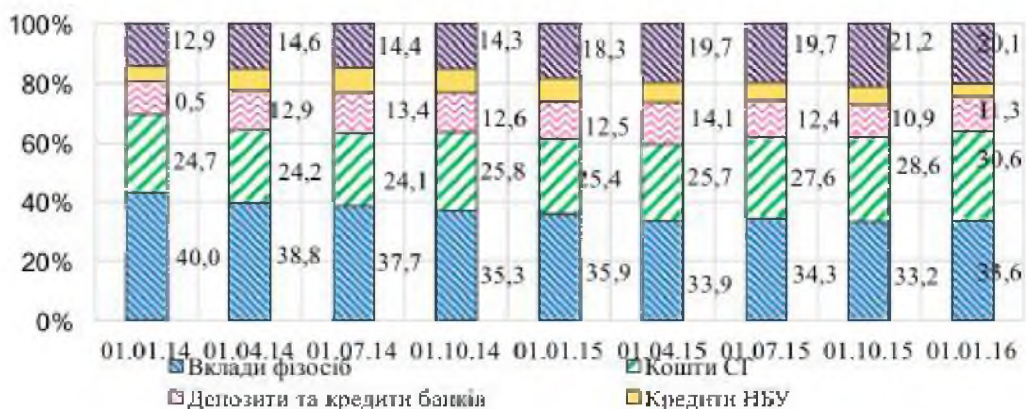

Рис. 5. Динаміка та структура зобов'язань в учасниках Фонду протягом 2014–2016 рр. [1]

Вони зросли на 5,9% та практично зрівнялись із вкладами фізосіб. Через таку тенденцію виникає ризик неповерненості коштів юридичним особам. Наголосимо, що етап вдосконалення системи гарантування вкладів передбачає, що з 01 січня 2017 р. гарантія Фонду пошириться на фізичних осіб-підприємців, котрі станом на 31.05.16 р. становлять всього лиш 3,5% (11,8 млрд. грн.) у всій сукупності суб'єктів господарювання. Тому основна частина коштів юридичних осіб (96,4%) під суттєву гарантію не підпадає.

Звернемо увагу, що основною проблемою кризи у банківському секторі було суттєве перевищення обсягів кредитування в іноземній валюті над депозитною базою банків, а як наслідок зростала проблемна кредитна заборгованість. Банки, у тому числі державні, нарощували обсяги кредитування (у т. ч. пов'язаним із банком особам). Через певні внутрішні та/або зовнішні фактори дана заборгованість перетворювалася на проблемні кредити (non-performing loans, NPL). А це, у свою чергу, віддзеркалювалося на депозитних внесках, оскільки у банку зменшувалася його ліквідність, таким чином підвищувалася ймовірність попадання такого банку у Фонд гарантування вкладів шляхом здійснення ним тимчасової адміністрації. Тому дана тема кредитних коштів є прямо дотичною із темою функціонування ФГВФО та аналізом ресурсного потенціалу банківської системи.

Динаміку кредитної діяльності банків зображено на рис. 6.

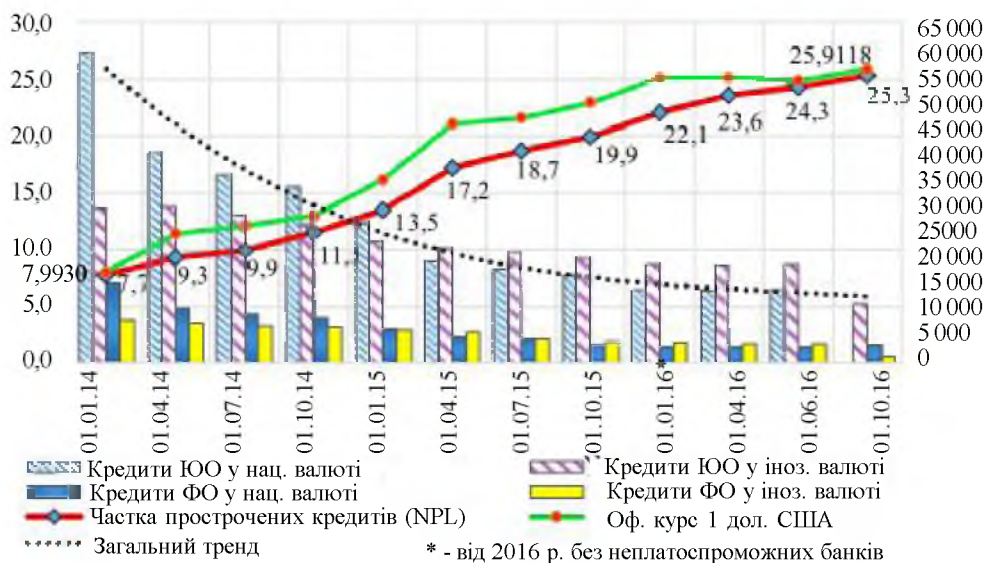

Рис. 6. Динаміка NPL офіційного курсу долара та кредитного портфелю банків України (млн. дол. США) протягом 2014–2016 рр. [2]

Проаналізувавши динаміку NPL, відзначимо, що даний показник із початку 2014 р. збільшився у 3 рази і станом на 01.10.16 р. становить 25,3%. За проаналізований період кредити, видані юридичним особам, переважають над кредитами, наданими фізособам. Це пояснюється спадом популярності кредитування населення (порівняно із 2007–2008 рр.) та важкістю оплати позики. Слід відзначити, що на графіку чітко прослідковується

кореляція між NPL та курсом іноземної валюти, яка становить 0,9855. Існують також розбіжності між офіційними показниками, представленими НБУ та оцінками за міжнародною рекомендацією. Так, експерти та аналітики зазначають, що даний показник є набагато вищим.

На жаль, недосконалість законодавства, судової та правоохоронної системи дозволяють юридичним особам у вигляді великих підприємств виробити фіктивні зобов'язання перед пов'язаними кредиторами. Банки списують заборгованість на IV, V категорію через те, що процес банкрутства розтягується на декілька років. Прикладом можуть слугувати судові процеси між Укрсоцбанком та компанією “Пузата Хата” (із 2008 р. – 70 млн. дол. США); “МРІА Агрохолдинг” (погане обслуговування боргу – 30 млн. дол. США); “АІС” та “УкрСиббанк” (із 2014 р. – 100 млн. дол. США).

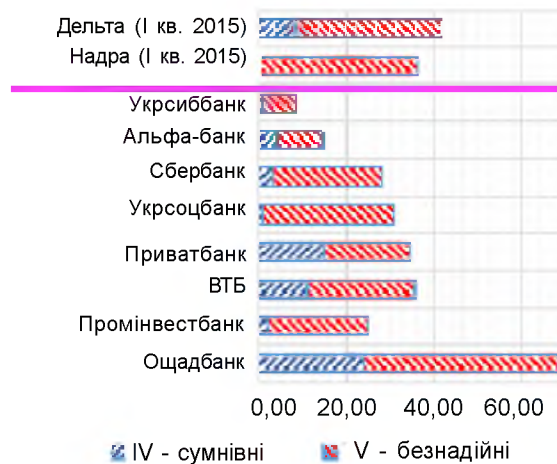

Рис. 7. Обсяг найбільшої простроченої кредитної заборгованості банків України, млрд. гривень, станом на 01.01.2017 р. [2]

Банки виступають незахищеними кредиторами у процедурах банкрутства, тому вони безумовно будуть підвищувати вимоги до кредитних ризиків, через це відновити кредитування реального сектору може виявитись надзвичайно складно. Варто відмітити, що практично усі банки світу та Єврозони (після кризи 2008–2009 рр.) зіткнулися із зростаючим об'ємом NPL. Особливо це прослідковується у банках Греції та Італії (рис. 8).

За даними британської газети Financial Times та стрес-тесту ЕВА, обсяг NPL банків Єврозони сягнув 932 млрд. євро (1,02 трлн. дол. США), у тому числі у Італії – 360 млрд. євро (396 млрд. дол. США) [9]. У 2007–2008 рр. у іноземній валюті відбувалось нарощення обсягів кредитування іноземними банками (споживчі та іпотечні кредити), при цьому це була вигідна справа, оскільки маючи велику ліквідність у валюті (відсотки за вкладами у материнській структурі становили 1,5%), направляли її на кредитування в Україні під 10–15%. Відтак через курсові коливання та неможливість погашати кредити почала зростати прострочена заборгованість. Через те, що UniCredit – один з рекордсменів за видачою валютних кредитів, український бізнес став для нього проблемним активом, тому його вирішили продати.

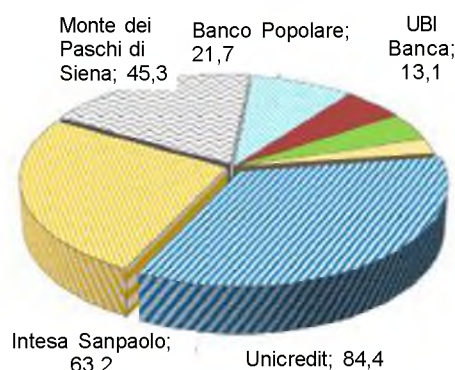

Рис. 8. Структура найбільшого NPL (млрд. євро) у розрізі банків Італії [9]

Зазначимо, що станом на 01.01.2017 р. розмір NPL становить 409,29 млрд. грн. (більшість кредитів видані пов'язаним особам). Такі явища несуть ризики для функціонування всієї банківської системи, що, у свою чергу, несе потенційні загрози вкладникам та системі гарантування вкладів.

Під час кризових явищ у 2014–2015 рр. відбувалось масове вилучення коштів з банків (bank run), тому НБУ як кредитор останньої інстанції (lender of last resort) був вимушений проводити операції із підтримки ліквідності банків шляхом операцій прямого РЕПО, тендерів рефінансування, стабілізаційних кредитів та кредитів для підтримки ліквідності. Динаміку обсягу проведення НБУ даних операцій зображено на рис. 9. Максимальний обсяг наданих кредитів спостерігався у березні та лютому 2014 р., у цей час 18–20 лютого 2014 р., коли був пік протестів, громадяни зняли з банківських депозитів близько 30 млрд. грн. – 7% усього роздрібного портфеля (паніка). У банків не вистарчало ліквідності, тому НБУ надавав рефінансування.

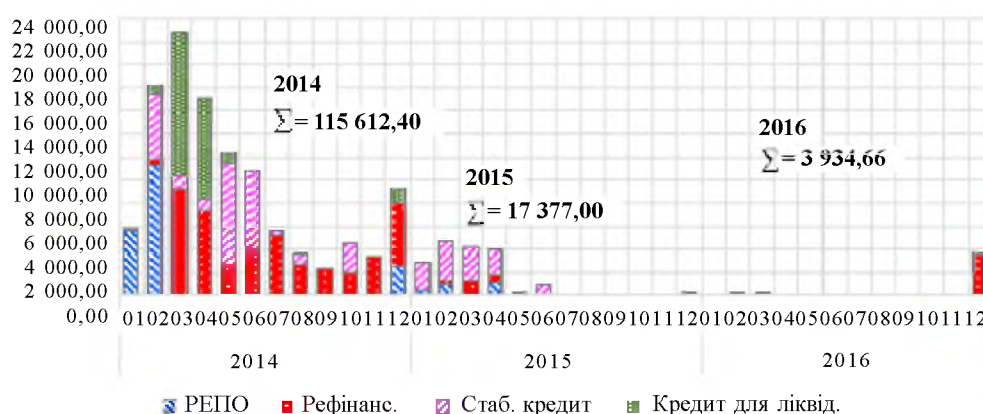

Рис. 9. Динаміка обсягу наданих кредитів НБУ банкам України, протягом 2014–2016 рр., млн. грн. (складено автором на основі [2; 10])

Відзначимо, що для отримання таких кредитів потрібно надати забезпечення (заставу) під такий кредит. На наш погляд, НБУ не виважено підходив до оцінки даних застав. Там, де заставою виступало майно або корпоративні права, воно, як правило, було або переоцінене, або швидко втрачало свою вартість, знецінювалось і не відповідало сумі наданого кредиту. Також зауважимо, що практично усі банки, котрі отримали рефінансування від НБУ, впродовж 2014–2016 рр. так чи інакше були визнані неплатоспроможними (табл. 2). Через таку невиважену політику повернути видане рефінансування банкам банкрутам тепер надзвичайно важко. Загалом, у 2014 р. таким банками, котрі були визнані неплатоспроможними, було надано близько 38 млрд. грн., у 2015 році – 2,92 млрд. грн.

На наш погляд, доцільно розробити чіткий механізм підтримки ліквідності банку та структурного аналізу заставного майна крізь призму факторів, котрі можуть впливати на його вартість. І тут ми маємо на увазі не тільки нерухомість, а й майнові права за кредитами, котрі, як було вищезазначено, зазвичай перетворюються на NPL. Перед видачею рефінансування потрібно досягти згоди щодо блокування усіх активів (вітчизняних, іноземних) власника банку та пов'язаних із ним осіб. Таким чином, до повернення даних кредитів він буде відповідати усіма активами, які є у його власності, в т.ч. власності дружини, дітей та інших родинних осіб. Потрібно розуміти, що дані кредити НБУ також мали негативний вплив на інфляцію та грошову масу у країні. Шляхом їх видачі, і не тільки, власники мали можливість виведення коштів на свої підставні фірми.

Таблиця 2

Банки-лідери за обсягом отриманих кредитів від НБУ протягом 2014–2015 рр., млн. грн.

Рік	2014		Рік	2015	
№	Банк	Сума	№	Банк	Сума
1	“Ощадбанк” (С)	24 160,0	1	“ПриватБанк” (С, Н)	9 700,00
2	“ПриватБанк” (С, Н)	19 000,0	2	“Укресімбанк” (С)	2 400,00
3	“Дельтабанк”** (С)	10 170,0	3	“Фінанси та Кредит”*	2 200,00
4	“Фінансова ініціатива”*	8 360,0	4	“Хрещатик”*	607,90
5	“Укргазбанк”	6 210,0	5	“Банк Кредит Дніпро”	551,30
6	“ВіЕйБі Банк”*	5 540,0	6	“Укргазбанк”	520,00
7	“Укресімбанк” (С)	5 120,0	7	“Альфа-банк”	436,60
8	“Надра”*	3 300,0	8	“Промінвестбанк” (С)	309,60
9	“Альфа-банк”	3 060,0	9	“ПУМБ”	144,80
10	“Промінвестбанк” (С)	2 490,0	10	“Фідобанк”*	117,00
11	“БрокБізнесбанк”*	2 000,0		Ін. Банки	389,8
12	“ПУМБ”	1 760,0			
13	“Київська Русь”*	1 680,0			
14	“Фінанси та Кредит”*	1 650,0			
15	“Фідобанк”*	1 580,0			
16	“ВБР”*	1 470,0			
17	“Південний”	1 330,0			
18	“УкрБізнесБанк”*	1 030,0			
19	“Хрещатик”*	1 000,0			
20	“Райфф. Банк Аваль”(С)	900,0			
	Ін. Банки	13 802,4			

Примітки. 1. Сформовано та розраховано авторами на основі [2].

2. Банки, виділені жирним шрифтом та із позначкою * (напр. “Дельта”*) – визнані неплатоспроможними, протягом 2014–2016 рр.; (С) – системно важливі банки протягом 2014–2015 рр., Н – націоналізовано у 2016 р.

Сучасний стан функціонування системи гарантування вкладів та банківської системи загалом характеризується також і проблемами у судочинстві. Власники банку подають до суду позови про незаконність віднесення банку до категорії неплатоспроможних та введення тимчасової адміністрації через бездіяльність банківського нагляду з боку НБУ. Проте Фонд уже затвердив реєстр вкладників і почав виплати. Якщо все ж таки судова практика визнає такі рішення неправомірними, то практично держава в особі Фонду втратить ті кошти, як вже виплатила.

Наведемо приклади таких судових конфліктів із банками. "Укрінбанк" (ре-ліцензувався під назвою Укрінкомбанк) значна кількість експертів НБУ не знають, які подальші дії застосовувати до цього банку, оскільки гарантована сума вкладникам уже виплачена і становить 1,7 млрд. грн. Наразі тривають судові процеси. "Банк Капітал", "Фінансова ініціатива", "Михайлівський" (котрий не допускав кураторів від НБУ, залучав вклади на підставні фірми, та згодом все ж таки його визнали неплатоспроможним), "Укргазпромбанк", "РВС банк" (перехідний), "Юнісон" та інші. Це все підкреслює, наскільки судова та законодавча системи є недосконалими, що ставить під сумнів також і систему гарантування вкладів на законодавчому рівні.

Окрім цього, багато експертів зазначають низький рівень фінансової грамотності простого населення та його покращення. Ми частково згодні із цим. Але, на наш погляд, низька фінансова грамотність не стільки у простого населення, а скільки у професійних персоналіях, котрі повинні бути віддані своїй справі та чітко, вміло та ефективно виконувати свої функції. Це є службовці, посадові особи від НБУ, котрі здійснюють банківський нагляд, особи від ФГВФО, котрі теж здійснюють перевірки фінансових показників банків. Вони б мали виразно та яскраво виконувати покладені на них обов'язки. Якщо банк все ж таки потерпів крах, то можна, окрім інших факторів, які мали вплив, відзначити і низьку фінансову грамотність даних посадових осіб, котрі допустили це.

Не можемо не погодитись, що в Україні існували "банки-мийки", котрі збирали вклади, кредитували пов'язаних осіб. Хоча, на наш погляд, у цьому провина керівництва НБУ, працівників департаменту банківського нагляду НБУ, котрі видавали ліцензії на здійснення операцій такими банками, у т. ч. операцій із приймання вкладів від фізичних осіб, а також вчасно не реагували на проблеми у даних банках, які накопичувались роками.

Висновки. Підводячи підсумок нашого дослідження, зазначимо, що і банківська система, і система гарантування вкладів потребують подальшого розвитку та вдосконалення.

Через банкоцентричну модель банки виступають у ролі головних фінансових посередників, що, у свою чергу, впливає на збільшення обсягу реального сектору. Тому постійний моніторинг їхньої діяльності, захист вкладів виступають одним із головних пріоритетів для досягнення високого економічного ефекту.

Регулятору вітчизняної банківської системи потрібно зосереджувати свою увагу на збереження коштів населення у банківській системі та створення умов для відновлення довіри до банківської системи через дієві механізми банківського регулювання та ефективного здійснення банківського нагляду.

Слід підвищити ефективність здійснення банківського нагляду та ефективного моніторингу проблемно-ризикових банків шляхом подвійного нагляду як з боку НБУ, так

і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Це дасть можливість виявити структурні зрушення у банківській системі, а отже, можливість вчасно застосувати режим превентивних заходів до банків-учасників ФГВФО. Окрім цього, необхідно проводити вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб із боку діяльності ФГВФО задля повернення довіри до банків.

Для збільшення кількості вкладників доцільно відмінити оподаткування відсотків депозитів фізосіб, надати додаткові державні гарантії. Водночас потрібно підвищити гарантовану суму відшкодування, котра б відповідала поточній економічній ситуації у державі. Згідно із світовими рекомендаціями, вона повинна бути переглянута як мінімум 1 раз на 5 років та, на наш погляд, скоригована відповідно до показника інфляції та курсів іноземних валют.

Це дозволило б акумулювати у банківській системі України значну додаткову суму коштів та спрямувати їх на розвиток вітчизняної економіки нашої держави. Це зменшило б залежність нашої держави від позик міжнародних валютно-фінансових та кредитних організацій.

Перспективи подальших розвідок. Банківська система та система гарантування вкладів у період кризи значно зменшили свій позитивний вплив на розвиток економіки. Відновлення довіри до банківської системи, відновлення ресурсного потенціалу банківської системи та відновлення кредитування – першочергові та важливі передумови для реального економічного зростання, що потребують подальших наукових досліджень, котрі автори будуть пропонувати у наступних своїх наукових працях.

Список використаних джерел

1. Звіти про діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua/about/report/>.
2. Статистика Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/T6z7ZL>.
3. The World Bank: Data Gross domestic savings (% of GDP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDS.TOTL.ZS>.
4. OECD Data: Household financial assets [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.oecd.org/hha/household-financial-assets.htm#indicator-chart>.
5. Німецька фінансова транснаціональна корпорація Allianz, Economic Research "Global financial assets of private households" Munich, October 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/2pRRFp>.
6. Газета "Експрес": НБУ знайшов "під матрацами" \$92 мільярди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/wm3Ftw>.
7. Постанова Правління Національного банку України № 540 від 29.08.2014 р. "Про введення додаткових механізмів для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=9987297>
8. Dollarization in Sub-Saharan Africa: experience and lessons / Mauro Mecagni ... [et al.]. – Washington, D. C.: International Monetary Fund, May 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dp/2015/afr1504.pdf>.

9. *Financial Times: UniCredit's new chief will face four main challenges*, від 25.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://next.ft.com/content/4bfcad98-2249-11e6-9dea-6c9f084f551d>.
10. Архів Бюлетеня Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=67693.

References

1. Zvity pro diialnist Fondu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib Ukrainy [Reports on the activities of the Deposit Guarantee Fund of Ukraine], from <http://www.fg.gov.ua/about/report/> [in Ukrainian].
2. Statystyka Natsionalnoho banku Ukrainy [Statistics of the National Bank of Ukraine], from <https://goo.gl/T6z7ZL> [in Ukrainian].
3. The World Bank: Data Gross domestic savings (% of GDP), from <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDS.TOTL.ZS> [in English].
4. OECD Data: Household financial assets, from <https://data.oecd.org/hha/household-financial-assets.htm#indicator-chart> [in English].
5. Nimetska finansova transnatsionalna korporatsiia Allianz, Economic Research "Global financial assets of private households" Munich, October 2015, from <https://goo.gl/2pRRFp> [in English].
6. Hazeta "Ekspres": NBU znaishov "pid matratsamy" \$92 miliardy [the 'Express' newspaper: NBU has found \$92 billion under the mattress], from <https://goo.gl/wn3Ftw> [in Ukrainian].
7. Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy № 540 vid 29.08.2014 r. "Pro vvedennia dodatkovykh mekhanizmiv dlia stabilizatsii hroshovo-kredytnoho ta valiutnoho rynkiv Ukrainy" [Resolution of the National Bank of Ukraine Board No. 540, dated August 29, 2014 "On the introduction of additional mechanisms to stabilize the money and foreign exchange markets of Ukraine"], from <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=9987297> [in Ukrainian].
8. Mecagni M. et al. Dollarization in Sub-Saharan Africa: experience and lessons. Washington, D.C.: International Monetary Fund, May 2015, from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dp/2015/afr1504.pdf> [in English].
9. *Financial Times: UniCredits new chief will face four main challenges*, 25.05.2016, from <https://next.ft.com/content/4bfcad98-2249-11e6-9dea-6c9f084f551d> [in English].
10. Arkhiv Biuletenia Natsionalnoho banku Ukrainy [Archive of "Bulletin of the National Bank of Ukraine"], from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=67693.

Редакція отримала матеріал 20 грудня 2016 р.

УДК 336.143

Василь ДЕМ'ЯНИШИН, Зоряна ЛОБОДИНА

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Розглянуто підходи вітчизняних і зарубіжних науковців щодо трактування дефініції “бюджетний механізм держави” та з’ясовано, що здебільшого під ним розуміють: сукупність видів, форм, способів, засобів організації бюджетних відносин, які застосовує держава; сукупність елементів – форм, методів, важелів та інструментів формування і використання бюджетних коштів; практичну модель реалізації бюджетної політики держави; сукупність засобів, методів державного регулювання соціально-економічного розвитку держави. Запропоновано бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави трактувати як сукупність фінансових форм, методів, інструментів, важелів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів, функціонування бюджетної системи в цілому та реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку держави. Досліджено бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави в онтологічному аспекті та, враховуючи особливості функціонування бюджетних відносин, виділено дві складові: механізм формування бюджетних коштів та механізм використання бюджетних коштів. Встановлено, що ключові аспекти функціонування та роль бюджетного механізму держави у регулюванні соціально-економічних процесів залежать від сукупності елементів кожної із складових: методів, форм, інструментів, важелів. Охарактеризовано спільні та відмінні риси фінансового і бюджетного механізмів держави, що дало підстави трактувати бюджетний механізм як особливий вид фінансового механізму.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави, механізм формування бюджетних коштів, механізм використання бюджетних коштів, методи, форми, інструменти, важелі бюджетного механізму.

JEL: H69, H70, H72, P43

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України характеризується наявністю низки проблем, що викликані об’єктивними (економічна криза, підсилена військовою агресією на Сході України та анексією Автономної Республіки Крим, рудименти командно-адміністративної системи) та суб’єктивними (антагонізм безмежного зростання суспільних потреб і обмеженості ресурсів, значний рівень тінізації економіки, домінування у структурі виробництва нижчих технологічних укладів, нераціональне використання трудового, природно-ресурсного та геополітичного потенціалів, неефективне

державне управління) причинами. І, незважаючи на те, що наша держава визнана країною із ринковою економікою, констатувати завершення ринкових трансформацій та успішність досягнутих результатів не доводиться. Відтак не втрачає актуальності проблема пошуку ефективних методів, форм, інструментів та важелів реалізації бюджетної політики як вагомого інструменту впливу на соціально-економічний розвиток держави та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень, в яких розглядалися проблеми формування та функціонування бюджетного механізму, його ролі у регулюванні соціально-економічного розвитку країни, відзначимо праці: О. Василика [5], І. Запатріної [7], О. Кириленко [3], А. Крисоватого, М. Крупки [10], В. Опаріна [22], К. Павлюк [5], Ю. Пасічника [15], О. Романенко [17], В. Федосова [21; 22], І. Чугунова [25], С. Юрія [3; 21; 27; 28] та інших. Здебільшого науковці акцентують увагу на практичних питаннях, у той же час проблемам розробки концептуальних підходів до теоретичної моделі бюджетного механізму, дослідженню його сутності приділяється недостатня увага, що має негативні наслідки для фінансової науки й практики. Оптимальною та ефективною практичною моделлю бюджетного механізму держави може бути тільки така, яка побудована на міцному теоретичному фундаменті. Дослідження та освоєння сутнісних характеристик бюджетного механізму, виявлення особливостей його функціонування на конкретному етапі розвитку суспільства та напрямів використання усіх його складових з метою досягнення стратегічних цілей є запорукою успішного вирішення усіх проблем соціально-економічного розвитку країни. Цим зумовлений вибір теми дослідження та її актуальність.

Метою статті є дослідження теоретичних засад бюджетного механізму держави та формулювання власного наукового підходу до трактування його сутності, ключових аспектів функціонування і ролі у регулюванні соціально-економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. У наукових дослідженнях впливу бюджету на соціально-економічний розвиток держави своєрідною аксіомою вважається той факт, що реалізація бюджетної політики, її успішне впровадження забезпечується шляхом практичного застосування методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму.

Формування та функціонування бюджетного механізму держави досліджується вітчизняними науковцями фрагментарно, а тому теорія бюджетного механізму у сучасній економічній літературі не набула належного розвитку. Так, термін "бюджетний механізм" зустрічається рідко, його часто ототожнюють із фінансовим механізмом, що, на наш погляд, є неправильним.

Здебільшого вітчизняні та зарубіжні економісти розглядають бюджетний механізм з різних аспектів:

- сукупність видів, форм, способів, засобів організації бюджетних відносин, які застосовує держава;
- сукупність елементів – форм, методів, важелів та інструментів формування й використання бюджетних коштів;
- практичну модель реалізації бюджетної політики держави;
- сукупність засобів, методів державного регулювання соціально-економічного розвитку держави.

Більш детально наукові підходи до трактування зазначеної дефініції наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Наукові підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення поняття
“бюджетний механізм” ***

Автори	Сутність поняття
Гаретовський Н. [6]	сукупність конкретних форм бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів державою
Назарова М. [26], Грязнова А. [20]	складова частина фінансового механізму, представлена сукупністю видів і форм організації бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів, принципів планування та фінансування, умов і методів здійснення фінансового контролю
Булгакова С., Єрмошенко Л. [23, с. 100]	сукупність способів організації бюджетних відносин, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин і забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку
Омирбаєв С. [14]	сукупність форм організації бюджетних відносин, а також способів, прийомів, методів, що забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між сферами суспільної діяльності, галузями економіки і територіями країни
Куценко Т. [11]	сукупність способів і форм організації бюджетних відносин, що застосовуються суспільством з метою розв'язання соціально-економічних проблем розвитку країни
Цимбаленко Я. [24]	як сукупність засобів, що використовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов соціально-економічного розвитку
Юрій С., Бескид Й. [27]	сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів
Родіонова В. [16, с. 365]	комплекс спеціально розроблених і застосованих державою форм організації бюджетних відносин, а також способів, прийомів, методів, які забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між сферами суспільної діяльності, галузями економіки і територіями країн в інтересах задоволення загальнодержавних потреб
Чугунов І. [25, с. 22]	сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів формування та використання бюджетних коштів
Миляков Н. [13]	система встановлених державою форм, видів та методів бюджетних відносин
Романенко О. [17, с. 149]	сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі й соціальні процеси
Юрій С., Федосов М. [21]	система встановлених державою форм і методів організації бюджетних відносин; є зовнішньою оболонкою бюджету, що виявляється у бюджетній практиці
Пасічник Ю. [15, с. 276]	сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку
Крупка М. [10, с. 212]	сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету і впливу на соціально-економічний розвиток
Ковалюк О. [9, с. 277]	сукупність форм і методів, важелів та інструментів мобілізації й використання бюджетних коштів
Ковальова Т., Барулін М. [8]	механізм управління бюджетним процесом, реалізації на практиці функцій і принципів бюджетної системи та бюджетної політики на базі норм бюджетно-податкового права

Продовження таблиці 1

Романовський М., Врублевська О., Сабанті Б. [18]	реальне уособлення бюджетної політики, що відображає конкретну спрямованість бюджетних відносин на вирішення економічних та соціальних питань
Василик О., Павлюк К. [5, с. 44]	практичне використання бюджету для здійснення фінансової політики в державі
Запатріна І. [7, с. 170–171]	інструмент приведення бюджетної системи у відповідність із зовнішнім середовищем, що постійно змінюється, через застосування певних форм і методів бюджетного регулювання
Богацова О. [2, с. 100]	арсенал прямих та додаткових засобів державного регулювання
Лютій І. [12, с. 69]	комплекс методів адміністративно-правового та економічного характеру, що спрямовані на досягнення стратегічних і тактичних цілей, і який за своїм змістом забезпечує врешті-решт здійснення бюджетної стратегії
Артус М., Хижа Н. [1]	система економічних заходів впливу на забезпечення мобілізації оптимальних обсягів фінансових ресурсів бюджету, їх найефективнішого розміщення і найекономічнішого використання з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства, визначеного економічною політикою держави
Савчук Н. [19, с. 133]	структурована система практичного використання попередньо акумульованих бюджетних коштів на забезпечення виконання функцій держави

Примітка. Складено авторами

На наш погляд, бюджетний механізм доцільно розглядати з одного боку – як об'єктивне економічне явище, а з іншого – як практичну модель реалізації цього явища. Саме такий підхід дасть можливість сформулювати теоретичні підвалини бюджетного механізму, змодельовати його оптимальну структуру, на основі чого розробити практичні рекомендації стосовно забезпечення ефективного функціонування цього механізму з урахуванням конкретної економічної ситуації та завдань, які ставить перед собою суспільство на конкретному історичному етапі розвитку.

Виходячи із сутності бюджету як об'єктивної економічної категорії, під бюджетним механізмом вважаємо сукупність видів бюджетних відносин, гармонізацію їх послідовності і взаємозв'язку у процесі формування та використання централізованого фонду грошових коштів держави. Таким чином, бюджетний механізм як об'єктивне економічне явище – це теоретична модель бюджету держави, а основою бюджетного механізму є розподільчі відносини, що складають економічний зміст бюджету.

За умови матеріалізації бюджетних відносин і набуття бюджетом конкретного матеріального вираження бюджетний механізм набуває теж відповідної прагматичної моделі.

Розглядаючи бюджет за змістом як централізований фонд грошових коштів держави та за формою як основний фінансовий план держави, під бюджетним механізмом ми розуміємо сукупність конкретних методів, форм, важелів, інструментів, які забезпечують формування і використання бюджетних коштів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Досліджуючи бюджет та бюджетну систему за організаційною побудовою, під

бюджетним механізмом можна розуміти сукупність організаційних та методологічних положень і засобів, що забезпечують функціонування бюджетної системи держави, а також специфічних підходів, за допомогою яких держава створює умови та забезпечує функціонування бюджетних відносин на державному та місцевому рівнях, тобто безпосередньо у кожній ланці бюджетної системи.

Таким чином, трактування бюджетного механізму залежатиме від мети, яку ми ставимо перед собою при дослідженні тих чи інших аспектів бюджету держави. Це дає можливість конкретніше підійти до особливостей об'єкта, врахування специфічних особливостей і розробки відповідних рекомендацій стосовно удосконалення розвитку та підвищення ефективності функціонування бюджетного механізму.

Підсумовуючи такі підходи, на наш погляд, бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави в онтологічному аспекті можна трактувати як сукупність фінансових форм, методів, інструментів, важелів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів, функціонування бюджетної системи в цілому та реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Зважаючи на трактування бюджетного механізму як певної сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих складових та враховуючи, що у Бюджетному кодексі України бюджетні кошти трактуються як належні відповідно до законодавства надходження та витрати бюджету [4], у бюджетному механізмі соціально-економічного розвитку держави, на наш погляд, доцільно виділити дві основні складові: механізм формування бюджетних коштів та механізм використання бюджетних коштів. Кожна із зазначених складових має свої методи, форми, інструменти та важелі (рис. 1).

Механізм формування бюджетних коштів забезпечує наповнення централізованого фонду грошових коштів в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій.

Механізм використання бюджетних коштів пов'язаний з витрачанням попередньо акумульованих надходжень бюджету держави та спрямуванням бюджетних коштів на цілі, передбачені у затверджених бюджетах.

Ключові аспекти функціонування та роль бюджетного механізму держави у регулюванні соціально-економічних процесів залежать від сукупності елементів кожної із складових, які застосовує держава у процесі акумуляції та використання бюджетних коштів. У сучасній економічній літературі відсутні єдині підходи до визначення переліку таких складових та взаємозв'язку між ними.

За допомогою методів бюджетного механізму держава забезпечує організацію бюджетних відносин на усіх стадіях бюджетного процесу. Бюджетне прогнозування і планування, оперативне управління бюджетними коштами, бюджетне регулювання, бюджетний контроль є методами як механізму формування бюджетних коштів, так і механізму використання бюджетних коштів. Поряд із перерахованими методами, до механізму формування бюджетних коштів відносимо: податковий, позиковий, трансфертний, інші неподаткові методи, а до механізму використання бюджетних коштів – бюджетне забезпечення, трансфертний метод.

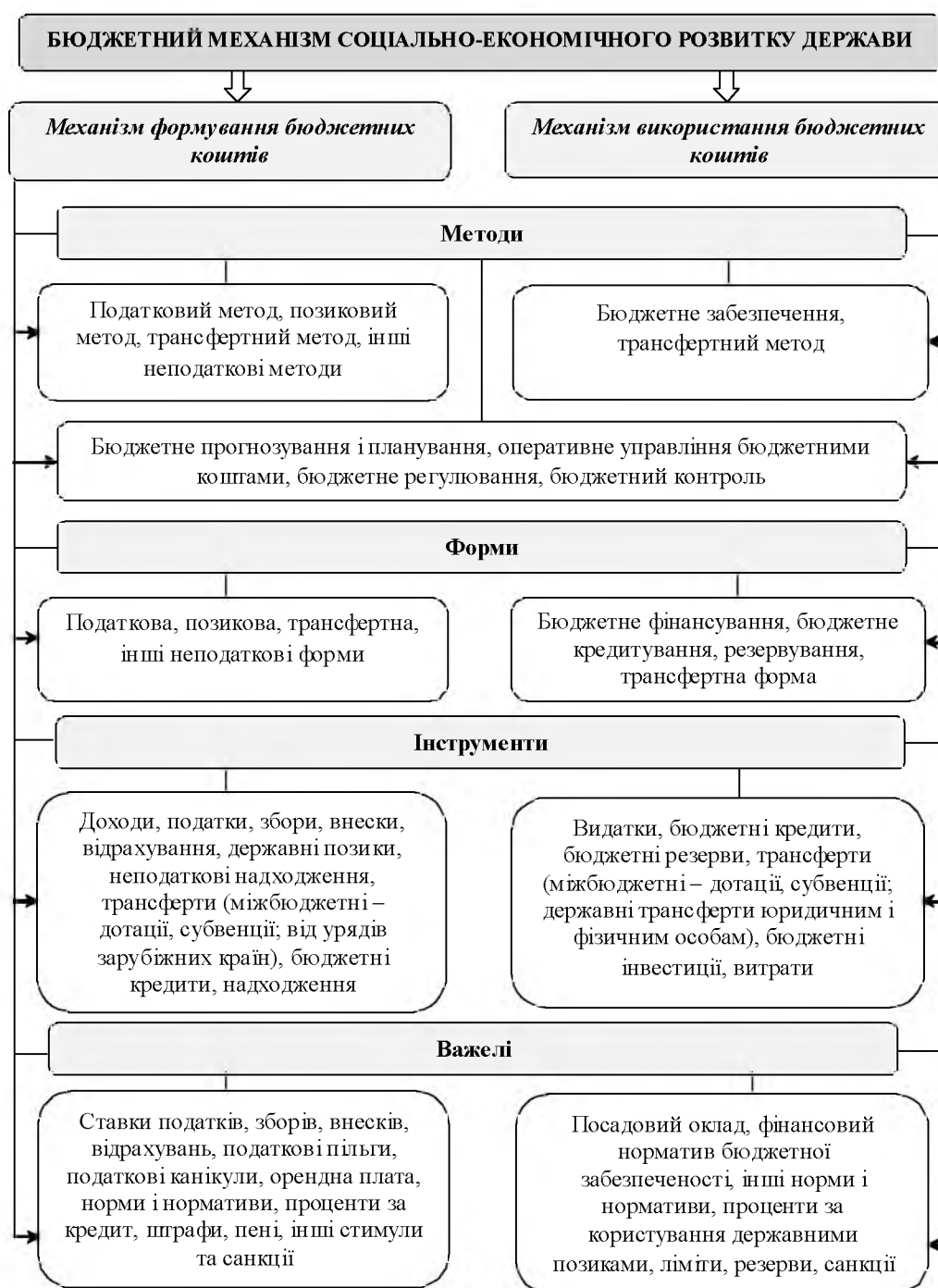

Рис. 1. Складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Примітка. Складено авторами

На відміну від методів, форми реалізації бюджетного механізму пов'язані з рухом бюджетного фонду, зокрема, акумулюванням та використанням бюджетних коштів. Кожна із форм використовує свої елементи, які забезпечують її реалізацію у повному обсязі. Для формування централізованого фонду грошових коштів застосовуються податкова, неподаткова, позикова, трансфертна форми. Використання бюджетних коштів здійснюється за допомогою таких форм як бюджетне фінансування (у вигляді кошторисного фінансування, бюджетного інвестування), бюджетне кредитування, резервування та трансфертна форма (пов'язана із наданням трансфертів).

Інструменти бюджетного механізму відображають конкретну форму руху грошових потоків. Будь-який інструмент – це засіб вирішення певних завдань чи досягнення певного впливу.

Використання фінансових інструментів пов'язане з відповідними важелями, що визначають характер їх дії і відображають не рух коштів, а характеризують параметри, умови і форми цього руху. У першу чергу, це ті нормативи і ставки, що визначають їх обсяги, а також умови проведення тих чи інших фінансових операцій. За допомогою важелів встановлюється характер дії окремих інструментів [22, с. 81].

У складі механізму формування бюджетних коштів виділяємо інструменти: доходи, податки, збори, внески, відрахування, державні позики, неподаткові надходження, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; від урядів зарубіжних країн), бюджетні кредити, надходження, та важелі: ставки податків, зборів, внесків, відрахувань, податкові пільги, податкові канікули, орендна плата, норми і нормативи, проценти за кредит, штрафи, пені, інші стимули та санкції тощо.

До інструментів механізму використання бюджетних коштів відносимо: видатки, бюджетні кредити, бюджетні резерви, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; державні трансферти юридичним і фізичним особам), бюджетні інвестиції, витрати, а до важелів – посадовий оклад, фінансовий норматив бюджетної забезпеченості, інші норми і нормативи, проценти за користування державними позиками, ліміти, резерви, санкції тощо.

Характеризуючи теоретичні та практичні засади бюджетного механізму, зазначимо, що він є складовою фінансового механізму, має багато з ним спільних рис. Оскільки фінансова система суспільства включає різні за своїм характером сфери фінансових відносин (фінанси суб'єктів господарювання, загальнодержавні фінанси, фінанси домогосподарств), фінансовий механізм у кожній з них, не зважаючи на спільні риси, буде суттєво відрізнятися. Отже, фінансовий механізм суспільства відповідно до сфери фінансових відносин, буде включати фінансовий механізм держави, фінансовий механізм суб'єктів господарювання і фінансовий механізм домогосподарств.

Центральне місце у фінансовому механізмі суспільства відводиться бюджетному механізму держави, оскільки "... бюджет є центральною ланкою фінансової системи та основною ланкою державних фінансів" [3, с. 14].

Бюджетний механізм, як особливий вид фінансового механізму, має як спільні з ним, так і відмінні риси. До спільних рис відносяться:

– бюджетний механізм, характеризуючи сферу використання об'єктивно існуючих розподільчих відносин, виступає складовою ланкою загальної системи управління економікою, займаючи в ній своє місце;

– бюджетний механізм, з одного боку, обумовлений реально існуванням бюджетних відносин, з іншого – зворотно активно впливає на них та із розвитком ринкових відносин змінюється і удосконалюється;

– функціонування бюджетного механізму неможливе без використання вартісних норм, нормативів і показників та передбачає застосування економічних важелів, стимулів і санкцій;

– без практичного застосування методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму неможливе регулювання розподільчих і перерозподільчих процесів.

Поряд із загальними рисами фінансового і бюджетного механізму, для останнього С. І. Юрієм виділено такі особливості;

– бюджетний механізм – це сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів. Цей механізм повинен бути реальним втіленням засад бюджетної політики, відображаючи спрямованість бюджетних коштів на вирішення економічних і соціальних завдань на певному етапі розвитку держави;

– бюджетний механізм включає ряд складових елементів, кожен з яких є складною комбінацією методів, економічних важелів та інструментів, що виконують певні функції. Важливе значення має виділення центральної частини в цьому механізмі, якою є законодавча та нормативна база;

– провідними складовими бюджетного механізму, які діють як єдине ціле з характерним комплексом тільки їм властивих рис, є: блок важелів по мобілізації бюджетних ресурсів, що знаходить своє відображення в конкретних видах податків та платежів; блок важелів по використанню бюджетних ресурсів, який базується на наукових принципах та методах бюджетного фінансування; блок бюджетного регулювання, що забезпечує функціонування бюджетної системи [28, с. 41–43].

Отже, основною специфічною рисою бюджетного механізму є використання всіх його складових для забезпечення своєчасного та достатнього наповнення централізованого фонду грошових коштів і використання бюджетних коштів для якісного виконання державою своїх функцій. Поряд із цим, дія форм, методів, інструментів, важелів бюджетного механізму обмежена положеннями нормативно-правових актів.

Висновки та вектори подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки :

1) бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави доцільно трактувати як сукупність фінансових форм, методів, інструментів, важелів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів, функціонування бюджетної системи в цілому та реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку держави;

2) розглядаючи бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави в онтологічному аспекті, залежно від особливостей функціонування бюджетних відносин пропонуємо виділяти дві його складові: механізм формування бюджетних коштів та механізм використання бюджетних коштів. Ключові аспекти функціонування та роль бюджетного механізму держави у регулюванні соціально-економічних процесів залежать від сукупності елементів кожної із складових: методів, форм, інструментів, важелів.

3) численні проблеми реалізації бюджетної політики в сучасних умовах зумовлюють необхідність пошуку шляхів модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на принципах фіскальної децентралізації, що і є метою наших подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Артус М. М. Бюджетна система України: навч. посіб. / М. М. Артус, Н. В. Хижа. – К. : Вид-во Європейського університету, 2005. – 220 с.
2. Богачова О. Бюджетные механизмы в мировой практике развития депрессивных и отсталых регионов / О. Богачова // Вопросы экономики. – 1996. – № 6. – С. 100–112.
3. Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.
4. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
5. Василик О. Д. Бюджетна система України: підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
6. Гаретовский Н. В. Финансы социалистического общества : учеб. пособие / Н. В. Гаретовский. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 310 с.
7. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання: моногр. / І. В. Запатріна. – К. : Ін-т соц-екоп. стратегій, 2007. – 528 с.
8. Ковалева Т. М. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации / Т. М. Ковалева, С. В. Барулин. – М. : Кнорус, 2006. – 208 с.
9. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): монографія / О. М. Ковалюк. – Л. : Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
10. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: монографія // М. І. Крупка. – Львів : Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 607 с.
11. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: навч.-метод. посібник [для самост. вивч. дисц.] / Т. Ф. Куценко. – К. : КНЕУ, 2002. – 256 с.
12. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки : моногр. / І. О. Лютий. – К. : Атіка, 2000. – 240 с.
13. Миляков Н. В. Финансы: учеб. / Н. В. Миляков. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 543 с.
14. Омирбаев С. М. Финансы: учеб. пособие [для вузов] / Омирбаев С. М. – Астана, 2003. – 385 с.
15. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навчальний посібник / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.
16. Родионова В. М. Государственный бюджет СССР и его роль в сбалансированном развитии экономики / В. М. Родионова. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 143 с.
17. Романенко О. Р. Фінанси: підручн. / О. Р. Романенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

18. Романовський М. В. *Финансы: учеб. пособие [для вузов] / Романовський М. В., Врублевський О. В., Сабанти Б. М. – М. : Перспектива, ЮРАЙТ, 2000. – 236 с.*
19. Савчук Н. В. *Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : моногр. / Н. В. Савчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 325 [3] с.*
20. *Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Г. Грязновой. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.*
21. *Фінанси: підруч. / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексєєнко, В. Г. Дем'янишин та ін. // за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.*
22. *Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку : моногр. / В. Опарін, В. Федосов, С. Львовчкін та ін. // за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2016. — 695 [1] с.*
23. *Формування і функціонування бюджетної системи України: моногр. / С. О. Булгакова, О. Т. Колодій, Л. В. Єрмошенко та ін. // за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Книга, 2003. – 344 с.*
24. Цимбаленко Я. В. *Шляхи реформування міжбюджетних відносин в Україні / Я. В. Цимбаленко // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 121–126.*
25. Чугунов І. Я. *Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: моногр. / Чугунов І. Я. – К. : НІОС, 2003. – 488 с.*
26. *Энциклопедия финансов / [ред.-упоряд. М. Г. Назарова]. – М. : Финстатинформ, 1995. – 785 с.*
27. Юрій С. І. *Бюджетна система: навчальний посібник / С. І. Юрій, Й. М. Бескид. – К. : Таксон, 2002. – 256 с.*
28. Юрій С. І. *Антологія бюджетного механізму : моногр. / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, Я. М. Буздуган. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 250 с.*

References

1. Artus M. M., Khyzha N.V. *Biudzhetna systema Ukrainy: navch. posib. [The budget system of Ukraine: study guide]. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu, 2005, 220 p. [in Ukrainian].*
2. Bogachova O. *Biudzhetye mekhanizmy v mirovoi praktike razvityia depressivnykh y otstalykh regionov [Budgetary mechanisms in the world practice of development of depressed and backward regions]. Voprosy ekonomiki – Issues of Economics, 1996, No. 6, pp. 100–112 [in Russian].*
3. Yurii S.I., Demianyshyn V.H., Kyrylenko O.P. *Biudzhetna systema: pidruch. [Budget system: coursebook]. Ternopil: TNEU, 2013, 624 p. [in Ukrainian].*
4. *Biudzhetni kodeks Ukrainy № 2456-VI vid 08.07.2010 r. [Budget Code of Ukraine], from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].*
5. Vasylyk O. D., Pavliuk K.V. *Biudzhetna systema Ukrainy: pidruch. [Budget system of Ukraine: coursebook]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004, 544 p. [in Ukrainian].*
6. Garetovskii N. V. *Finansy sotsialisticheskogo obshchestva: ucheb. posobie [Finance of socialist society: study guide]. Moscow: Finasy i statistika, 1985, 310 p. [in Russian].*
7. Zapatrina I. V. *Biudzhetni mekhanizm ekonomichnoho zrostannia: monohr. [Budgetary mechanism of economic growth: monograph]. Kyiv: In-t sots-ekon. stratehii, 2007, 528 p. [in Ukrainian].*

8. Kovaleva T. M., Barulin S.V. Biudzhety i biudzhethnaia politika v Rossiiskoi Federatsii [Budget and budget policy in the Russian Federation]. Moscow: Knorus, 2006, 208 p. [in Russian].
9. Kovaliuk O. M. Finansovy mekhanizmy orhanizatsii ekonomiky Ukrainy (problemy teorii i praktyky): monohrafiia [Financial mechanism of Economy of Ukraine (theory and practice)]. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho un-tu im. Ivana Franka, 2002, 396 p. [in Ukrainian].
10. Krupka M. I. Finansovo-kredytnyi mekhanizm innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: monohrafiia [Financial and credit mechanism of innovative development of Ukraine's economy: monograph]. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho un-tu im. Ivana Franka, 2001, 607 p. [in Ukrainian].
11. Kutsenko T. F. Biudzhethno-podatkovy polityka: navch.-metod. posibnyk [Budget and tax policy: study guide]. Kyiv: KNEU, 2002, 256 p. [in Ukrainian].
12. Liutyi I. O. Hroshovo-kredytna polityka v umovakh perekhidnoi ekonomiky: monohr. [Monetary and credit policy in transition economy]. Kyiv: Atika, 2000, 240 p. [in Ukrainian].
13. Miliakov N.V. Finansy: ucheb. [Finance: coursebook]. Moscow: INFRA-M, 2004, 543 p. [in Russian].
14. Omirbaev S.M. Finansy: ucheb. posobie [Finance: study guide]. Moscow-Astana, 2003, 385 p. [in Russian].
15. Pasichnyk Yu. V. Biudzhethna systema Ukrainy ta zarubizhnykh krain: navchalnyi posibnyk [Budget system of Ukraine and foreign countries: study guide]. Kyiv: Znannia-Pres, 2002, 495 p. [in Ukrainian].
16. Rodionova V.M. Gosudarstvennyi biudzhety SSSR i ego rol v sbalansirovannom razvitii ekonomiki [State budget of the USSR and its role in a balanced development of the economy]. Moscow: Finansy i statistika, 1985, 143 p. [in Russian].
17. Romanenko O. R. Finansy: pidruchn. [Finance: coursebook]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006, 312 p. [in Ukrainian].
18. Romanovskii M.V., Vrublevskii O.V., Sabanti B.M. Finansy: ucheb. posobie [Finance: study guide]. Moscow: Perspektiva, YuRAIT, 2000, 236 p. [in Russian].
19. Savchuk N. V. Biudzhethni priorytety Ukrainy u konteksti suspilnoho vyboru: monohr. [Budget priorities of Ukraine in the context of public choice: monograph]. Kyiv: KNEU, 2014, 325 p. [in Ukrainian].
20. Finansovo-kredytnyi entsiklopedicheskii slovar' [Finance and credit encyclopaedic dictionary (ed. by A.H Griaznova)]. Moscow: Finansy i statistika, 2002, 1168 p. [in Russian].
21. Yurii S.I., Fedosov V.M., Alekseienco L.M., Demianyshyn V.H. Finansy: pidruch. [Finance: coursebook]. Kyiv: Znannia, 2008, 611 p. [in Ukrainian].
22. Oparin V., Fedosov V., Liovochkin S. Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku: monohr. [Financial infrastructure of Ukraine: current state, problems and prospects of development: monograph]. Kyiv: KNEU, 2016, 695 p. [in Ukrainian].
23. Bulhakova S.O., Kolodii O.T., Yermoshenko L.V. Formuvannia i funktsionuvannia biudzhethnoi systemy Ukrainy: monohr. [Formation and functioning of the budget system of Ukraine: monograph]. Kyiv: Knyha, 2003. – 344 p. [in Ukrainian].

24. Tsymbalenko Ya. V. Shliakhy reformuvannia mizhbiudzhethnykh vidnosyn v Ukraini [Ways of reforming inter-budget relations in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia – State and regions: public administration*, 2010, No. 1, pp. 121–126 [in Ukrainian].
25. Chuhunov I. Ya. Biudzhetni mekhanizm rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku: monohr. [Budgetary mechanism of regulation of economic growth: monograph]. Kyiv: NIOS, 2003, 488 p. [in Ukrainian].
26. Entsiklopediia finansov (red.-uporiad. M. G. Nazarova) [Encyclopedia of finance (ed. by M. G. Nazarova)]. Moscow: Finstatinform, 1995, 785 p. [in Russian].
27. Yurii S. I., Beskyd Y. M. Biudzhethna systema: navchalnyi posibnyk [Budget system: study guide]. Kyiv: Takson, 2002, 256 p. [in Ukrainian].
28. Yurii S. I., Demianyshyn V. H., Buzduhan Ya. M. Antolohiia biudzhethnoho mekhanizmu: monohr. [Anthology of budget mechanism: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2001, 250 p. [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.341:332.122: 339.56(477)

Сергій ЗАХАРЧЕНКО

ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ ЗА ІНДИКАТОРАМИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ (В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ IMD-LAUSANNE)

Показано важливість підтримання стану міжнародної торгівлі на належному рівні для забезпечення високого конкурентного статусу країн і регіонів. Згідно з методологічними установками фахівців Інституту розвитку менеджменту (IPM – Лозанна, Швейцарія), представлено авторський підхід до оцінювання міжнародної торгівлі як чинника конкурентоспроможності країни та її регіонів. Наведено оцінку конкурентоспроможності України та її регіонів за вагомими індикаторами стану міжнародної торгівлі (платіжного балансу, експорту та імпорту товарів і послуг, курсу національної валюти тощо). Виявлено чинники, що обмежували участь України та її регіонів у міжнародній торгівлі, а відповідно й їхню конкурентоспроможність у період до російської агресії. Визначено стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі покращення стану міжнародної торгівлі, зокрема за рахунок підтримання позитивного торговельного балансу, зростання коефіцієнту покриття імпорту експортом, гармонізації національних і міжнародних технічних стандартів, розвитку міжнародного туризму, використання переваг вступу України до СОТ та асоціації її з ЄС. Обґрунтовано, що для підвищення конкурентоспроможності України важливо, щоб у структурі її імпорту більшою була частка послуг. Зроблено висновки, що для зміцнення конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України та її регіонів важливо утримувати позитивний торговельний баланс і високий темп зростання коефіцієнта покриття імпорту експортом, зокрема за рахунок гармонізації національних і міжнародних стандартів якості продукції, розвитку міжнародного туризму, використання переваг вступу України до СОТ, збільшення присутності українських виробників на ринках ЄС тощо.

Ключові слова: міжнародна торгівля, конкурентоспроможність (країни, регіону), фактор (субфактор) та індикатор конкурентоспроможності, оцінка конкурентоспроможності, рейтинг IPM.

JEL: F 190, R 100.

© Сергій Захарченко, 2017.

Постановка проблеми. В інформаційну епоху конкурентний статус країн визначається передусім їх інноваційним лідерством. Однак незадовільний стан міжнародної торгівлі може серйозно впливати на загальний рівень конкурентоспроможності країн. Це актуалізує проблему зміцнення конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України на усіх рівнях. Відповідно, оцінка конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України та її регіонів має не тільки наукове, а й важливе практичне значення. Вона, з одного боку, показує вплив міжнародної торгівлі на конкурентоспроможність країни та її регіонів, а з іншого – дозволяє визначити стратегічні напрями зміцнення її конкурентного потенціалу в глобальному конкурентному просторі.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку науково-практичних засад оцінювання конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України та її регіонів зробили фахівці Фонду “Ефективне управління” [1] та окремі учені: О. Білорус [2], А. Дунська [3], М. Карп’як і Н. Попадинець [4], В. Лапшин і В. Кузніченко [5], А. Мазаракі й ін. [6], В. Мікловда й ін. [7], Л. Петкова й ін. [8] та ін. Їхні напрацювання дають достатньо повне уявлення про конкурентний потенціал міжнародної торгівлі України та її регіонів. Водночас більшість досліджень спирається на авторські підходи або методологію Всесвітнього економічного форуму, тоді як дослідження за методологією Інституту розвитку менеджменту (IPM – Швейцарія, Лозанна; IMD-Lausanne [9]) знаходяться на початковому етапі.

Постановка завдання. Мета дослідження – оцінювання конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України та її регіонів на основі методології IMD-Lausanne та пошук шляхів його зміцнення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна торгівля слугує важливим засобом збалансування обсягів виробництва і споживання товарів на внутрішньому ринку, вона дозволяє отримувати дефіцитні товари з-за кордону й реалізовувати на міжнародному ринку ті з них, для виробництва яких у країні існують чи створені найбільш вигідні умови.

Водночас стан міжнародної торгівлі є важливим чинником конкурентоспроможності як окремих країн, так і їх регіонів. Не випадково теорії конкурентоспроможності країн і регіонів своїм живильним середовищем мають саме теорії міжнародної торгівлі [10, 26–30].

Фахівці IMD у Щорічнику світової конкурентоспроможності розглядають міжнародну торгівлю як один із субфакторів конкурентоспроможності країн і регіонів (у складі фактора “Економічні показники”) [9]. І це цілком виправдано, оскільки доходи від експорту товарів і послуг, розвитку міжнародного туризму та видатки на імпорт визначають сальдо зовнішньоторговельного балансу країни та її регіонів і, в кінцевому підсумку, впливають на платіжний баланс країни.

Відповідно конкурентні переваги країни та її регіонів за субфактором міжнародної торгівлі фахівці IMD оцінюють за індикаторами (в розрахунку на душу населення і у відсотках до валового внутрішнього продукту [ВВП] чи валового регіонального продукту [ВРП]) платіжного балансу, експорту та імпорту товарів і послуг, динаміки цих показників, курсів валют тощо [9].

Щоб виявити, які індикатори, що характеризують міжнародну торгівлю, сприяють чи, навпаки, гальмують процес підвищення конкурентоспроможності країни та її регіонів, ми застосували спеціальну методику [10, 114–118]. Згідно з нею, оцінки індикаторів-стимуляторів конкурентоспроможності одержали на основі співвідношення (у відсотках)

фактичних і максимальних значень індикаторів (країн-лідерів за кожним із індикаторів). Відповідно, оцінки індикаторів-дестимуляторів конкурентоспроможності отримали за співвідношенням мінімальних і фактичних значень індикаторів.

Крім того, наш підхід до оцінювання конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі регіонів передбачав використання процедури “зважування” індикаторів національної конкурентоспроможності за співвідношенням його значень і значень індикатора країни-лідера.

Значення агрегованого індексу конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі розраховували як просту середню арифметичну з усіх часткових коефіцієнтів.

За цією методикою нами одержані оцінки конкурентоспроможності України та її регіонів за індикаторами міжнародної торгівлі. Для розрахунків використано індикаторну базу IMD-2012 [9]. Їй була надана перевага тому, що в подальшому на показниках конкурентоспроможності економіки України та її регіонів позначилися події, пов’язані з Революцією Гідності (2013–2014 рр.) та анексією українських територій Росією (з 2014 р.). Зауважимо, що для оцінювання, окрім матеріалів IMD [9], були використані матеріали Держслужби статистики України [11], Міжнародного інституту менеджменту (Київ) і Фонду “Ефективне управління” [1, 102–207].

Одним із найважливіших індикаторів, що характеризують конкурентний потенціал міжнародної торгівлі країни та її регіонів (їх платіжний баланс) є сальдо поточних операцій. Згідно з рейтингом IMD-2012, Україна за сальдо поточних операцій займала 44-те місце з-поміж 59-ти країн, маючи від’ємне сальдо в розмірі 9 млрд. дол. Китай мав найбільше позитивне сальдо – 305, 4 млрд. дол., а США – найбільше негативне – 473,4 млрд. дол. У розрахунку на душу населення перше місце в рейтингу належить Катару (27514 дол.); Україна, розмістившись на 35-му місці (-196,7 дол.), поступилася Росії (691,4 дол., 18-те місце), але випередила Польщу (-578,5 дол., 46-те місце). На регіональному рівні статистичних даних щодо сальдо поточних операцій немає. Але щоб мати певне уявлення про співвідношення між виробництвом і споживанням товарів і послуг в регіоні, ми пропонуємо розраховувати сальдо між ВРП і витратами та заощадженнями населення на одну особу. Проведені розрахунки показали, що найбільше позитивне сальдо мають: Київ (2380 дол.), Дніпропетровська (1025) та Полтавська (829) області, а найбільше негативне – Чернівецька (-867), Хмельницька (-842) та Тернопільська (-796 дол.).

Найбільше сальдо за поточними операціями до ВВП (у відсотках) має Катар – 28,04%. Україна – 54-та в рейтингу IMD (-5,45%). За співвідношенням між ВРП і витратами та заощадженнями населення провідні позиції займають Київ (136,7%), Дніпропетровська (130,6) і Полтавська (128,5%) області. Найбільше відстають від лідерів за цим співвідношенням Чернівецька (61,4%), Тернопільська (65,0%) та Хмельницька (67,1%) області.

Однак для оцінювання конкурентоспроможності країн і регіонів важливим є показник торговельного балансу на душу населення. За ним (-311 дол.) Україна посідає 37-ме місце рейтингу IMD (на першому Катар – 40678 дол.). При цьому, вона різко поступається Росії (1391 дол., 14-те місце), але випереджає Польщу (-531 дол., 40-ве місце). Серед регіонів України найбільший приплив іноземної валюти (через позитивне сальдо торговельного балансу понад 1000 дол. на душу населення) забезпечують Донецька (2846), Луганська (2087), Полтавська (1500), Дніпропетровська (1095) та Запорізька (1047)

області, а найбільший вплив (через від'ємне сальдо торговельного балансу понад 500 дол. на особу) – Київ (-4886), Київська (-1492), Львівська (-787) та Одеська (-672) області.

За відношенням торговельного балансу до ВВП (-8,55%) Україна, враховуючи те, що її ВВП порівняно невеликий, стоїть в рейтингу IMD ще нижче – на 51-му місці. На першому, знову ж таки, Катар (41,49%). Регіони за відношенням торговельного балансу до ВВП розміщуються в тому ж порядку, що й за попереднім індикатором, тільки Луганська (76,9%) й Донецька (69,5%) області – через великий ВВП другої – помінялися місцями. На третьому місці – Полтавська область (40,0%), а замикають рейтинг – Київ (-53,3%), Київська (-41,4%) та Львівська (-36,0%) області.

Окрім торгівлі товарами, для торговельного і платіжного балансу багатьох країн важливе значення має торгівля послугами, зокрема комерційними. Серед країн рейтингу IMD за балансом комерційних послуг на душу населення перший рядок (з великим відривом від інших країн) займає Люксембург (61353 дол.), далі йдуть Гонконг (9161) та Швейцарія (6177 дол.). Україна – на 28-му місці (91 дол.). Вона поступається за цим індикатором Польщі (181 дол., 27-ме місце), але випереджає Росію (-249 дол., 49-те місце). Найбільший позитивний баланс усіх послуг на душу населення на рівні регіонів України мають: Одеська область (402,5 дол.), Севастополь (319,4), Київ та АР Крим (142,4 дол.), а найбільший негативний – Полтавська (-101,8 дол.), Сумська (-36,6) та Чернігівська (-30,6 дол.) області.

За балансом комерційних послуг до ВВП Україна через порівняно невеликий обсяг валового продукту займає дещо вище (18-те) місце в рейтингу IMD, поступаючись Люксембургу (53,62%) за цим індикатором у 21,2 рази, але випереджаючи водночас США (1,24%, 25-те місце), Польщу (1,34 дол., 24-те місце) та Росію (-1,92 дол., 53-тє місце). За балансом послуг до ВВП попереду ті ж регіони – Одеська область (14,16%), Севастополь (12,46%), АР Крим (6,87%), окрім Києва (3,24%, 8-ме місце рейтингу регіонів), що має порівняно з ними значно більший ВВП. Внизу рейтингу регіонів ті ж області – Полтавська (-2,71%), Сумська (-1,73) та Чернігівська (-1,47%).

За співвідношенням часток країн у світовому експорті і ВВП розподіл суб'єктів рейтингу IMD такий: перше місце – Люксембург (7,49), друге – Сінгапур (6,10), третє – Гонконг (5,89); Україна, відповідно, на 42-му місці (0,95). Серед регіонів України за співвідношенням часток експорту товарів та послуг і ВВП лідирують Луганська (індекс – 1,93), Донецька (1,71) та Запорізька (1,39) області, в кінці рейтингу – Чернівецька (0,19), Тернопільська (0,25) та Хмельницька (0,31) області.

За експортом товарів до ВВП (у відсотках) попереду в рейтингу IMD Гонконг (187,3%), Сінгапур (157,6) та Бельгія (92,8%). Україна з показником 41,4% займає 21-ше місце, випереджаючи Польщу (36,5%) та Росію (28,1%). 3-поміж регіонів за експортом товарів до ВВП (у відсотках) виділяються Луганська (105,1%, що відповідає 3-му місцю рейтингу IMD), Донецька (95,1) та Запорізька (75,7%) області. Найслабші позиції за цим індикатором мають Чернівецька область (10,7%, що відповідає 57-му місцю рейтингу IMD, яке посідає Бразилія), Севастополь (12,7) та Тернопільська область (13,8%).

За експортом товарів на душу населення в розмірі 1498 дол. Україна в рейтингу IMD посідає значно нижче місце – 52-ге (1498 дол.), ніж за попереднім індикатором, поступаючись Сінгапуру (78998 дол.), який займає перше місце, у 52,7 рази, Польщі (4906 дол., 37-ме місце) – у 3,3 раза та Росії (3653 дол., 41-ше місце) – 2,4 рази. В

рейтингу регіонів України за цим індикатором на першому місці – Донецька область (3893 дол., що відповідає 4-му місцю рейтингу IMD, яке посідає Болгарія), другому – Київ (3229 дол.), третьому – Дніпропетровська область (3114 дол.). А нижні місця рейтингу посідають Чернівецька (151 дол.), Тернопільська (223, що менше, ніж у Індії – 245 дол., – яка замикає рейтинг ІРМ) та Хмельницька (297 дол.) області.

За зростанням експорту товарів (на 33,0%) Україна 10-та в рейтингу IMD, поступаючись Катару (перше місце) на 25,1 в. п., а з країн СНД – Казахстану (2-ге місце) – на 15,0 в. п. Найбільше падіння українського експорту відмічалось у 2009 р., а в наступні роки позитивна динаміка була відновлена. Найбільший темп зростання експорту товарів з-поміж українських регіонів у Луганській (195,7%), Івано-Франківській (185,9) та Тернопільській (183,7%) областях, причому він значно більший, ніж у лідера рейтингу IMD. Зменшили обсяги експорту товарів суб'єкти господарювання Одеської (на 8,5%) і Херсонської (на 3,2%) областей.

За експортом комерційних послуг на душу населення (408 дол.) Україна в рейтингу IMD посідає 46-те місце, поступаючись Люксембургу (140471 дол.) у 344,3 рази та Польщі (960 дол., 40-ве місце) – у 2,4 рази, але трохи випереджаючи Росію (380 дол., 47-ме місце). В рейтингу регіонів за експортом послуг на душу населення попереду Київ (1161,8 дол., що відповідає 38-му місцю рейтингу IMD, яке посідає Японія), Одеська область (486,4 дол.) та Севастополь – (328,0 дол.). Знизу рейтингу – Чернігівська (6,5 дол.), Чернівецька (7,4) та Хмельницька (8,0 дол.) області. У них на душу населення припадає значно менший обсяг експорту послуг, ніж у Індії (59 дол.), яка є останньою в рейтингу IMD.

За експортом послуг до ВВП (у відсотках) перше місце в рейтингу IMD, знову ж таки, займає Люксембург (122,77%), далі йдуть Гонконг (49,61) та Ірландія (49,35%). Україна, виходячи з даних МІМ-Київ (11,28%), займає 23-тє місце, випереджаючи і Польщу (36,47%, 33-тє місце), і Росію (28,10%, 49-тє місце). З-поміж регіонів України за цим індикатором виділяються Одеська (17,11%, що відповідає 9-му місцю рейтингу IMD, яке посідає Бельгія), Севастополь (12,79) та Київ (12,67%). Останні місця в рейтингу регіонів за цим індикатором займають Чернігівська (0,31%), Черкаська (0,42) та Тернопільська (0,49%) області, які поступаються навіть Венесуелі (0,55%), яка замикає рейтинг IMD.

Україна за зростанням експорту комерційних послуг (на рівні 13,2%) – 23-тя в рейтингу IMD; вона за цим індикатором поступається лідеру – Катару – на 37,2 в. п., Росії (5-те місце, на 8,5 в. п.), хоча й трохи випереджає Польщу (27-ме місце, на 1,1 в. п.). Найбільший темп зростання експорту послуг серед українських регіонів зафіксовано у Луганській (235,6%), Хмельницькій (185,9%) та Харківській (183,7%) областях; характерно, що це зростання значно більше, ніж у лідера рейтингу IMD. Найбільше зменшився обсяг експорту послуг з Херсонської (на 9,9%, що на рівні Йорданії, яка остання в рейтингу IMD за цим індикатором), Кіровоградської (на 5,5) та Чернівецької (на 3,4%) областей.

За загальним експортом товарів і комерційних послуг на душу населення розподіл країн в рейтингу IMD такий: Люксембург (1-ше місце, 183196 дол.), Сінгапур (2-ге місце, 103199), Гонконг (3-тє місце, 81521), Німеччина (15-те місце, 21245 дол.), Японія (35-те, 7558), США (36-те, 6599), Китай (54-те, 1544). Цікаво, що Україна в рейтингу стоїть навіть вище Китаю (52-ге місце, 1905 дол.), але нижче від Польщі (38-ме, 5866) та Росії (43-тє, 4033 дол.). Серед регіонів України за експортом товарів і послуг на душу населення на першому місці Київ (4390 дол.), далі йдуть – Донецька (4028) та Дніпропетровська (3232

дол.) області. Найслабше втягнуті у експортні зв'язки Чернівецька (158 дол.), Тернопільська (231) та Хмельницька (323 дол.) області.

У Щорічнику світової конкурентоспроможності наводяться дані щодо розподілу експорту товарів і комерційних послуг за економічними секторами: сільське господарство : промисловість : сфера послуг. До певної міри можна вважати, що чим вищою є частка сфери послуг, тим її експортний сектор більше відповідає постіндустріальному типу розвитку. За наведеним співвідношенням Україну можна віднести до країн, що мають промислово-сервісний тип експорту (15:60:24). Серед регіонів України за часткою експорту послуг у загальному експорті товарів і послуг попереду Київ (50,17%, що відповідає другому місцю рейтингу IMD), Одеська область (42,98) та АР Крим (32,10%). Останні місця за цим індикатором займають Полтавська (0,97%), Черкаська (1,14) та Чернігівська (1,67%) області, які поступаються за ним навіть Венесуелі (2,0%), що має його найменше значення.

Згідно з методологією IMD, чим вищий експорт товарів і комерційних послуг і менший їх імпорт, тим країна чи регіон мають вищу конкурентоспроможність. Це, на наш погляд, правильно, коли імпорт переважає експорт і має місце дефіцит торговельного балансу. Якщо ж це не так, то показники імпорту характеризують інтенсивність зовнішньої торгівлі і тому їх можна розглядати як фактори-стимулятори конкурентоспроможності. Хоча в рейтингу IMD перші місця за обсягами імпорту товарів і послуг на душу населення відведені Індії (480 дол.), Філіппінам (811) та Індонезії (879 дол.), а Україні, відповідно, 9-те місце (1944 дол.), в рейтингу регіонів України показники імпорту ми все ж розглядаємо як фактор-стимулятор конкурентоспроможності. Відповідно, перші місця в рейтингу ми віддаємо Києву (8979 дол.), Київській (2629) і Дніпропетровській (2159 дол.) областям, а останні – Чернівецькій (181 дол.), Херсонській (223) та Кіровоградській (232 дол.) областям.

За обсягом імпорту товарів і комерційних послуг до ВВП в рейтингу IMD першою є Бразилія (12,5%). Україна (58,7%) знаходиться на 41-му місці. На рівні регіонів України, якщо імпорт розглядати як фактор-стимулятор конкурентоспроможності, перші місця за цим індикатором займають Закарпатська область (102,9%), Київ (97,9) та Київська область (73,0%), а останні – Севастополь (10,7%), Кіровоградська (11,1) та Херсонська (12,0%) області.

За темпом зростання імпорту товарів і комерційних послуг першу позицію в рейтингу IMD займала Греція (92,97%, скорочення імпорту – на 7,03%). Україна суттєво наростила імпорт – на 32,87% – і це відкинуло її на 57-ме місце рейтингу. Серед регіонів України від'ємне зростання імпорту товарів і послуг мали тільки три регіони – Одеська область (-10,1%), Київ (-9,7%, що більше, ніж у лідера рейтингу) і Рівненська область (-2,2%). А найбільший приріст імпорту припав на АР Крим (313,3%), Волинську (80,9) та Івано-Франківську (68,7%) області, що значно більше, ніж у Естонії (41,7%), яка замикає рейтинг IMD.

У Щорічнику світової конкурентоспроможності також наводяться дані щодо розподілу імпорту (як і експорту) товарів і комерційних послуг за економічними секторами. За співвідношенням між ними імпортний сектор України, як і експортний, відноситься до промислово-сервісного типу (зі співвідношенням між секторами 9:75:17). Для підвищення конкурентоспроможності України важливо, щоб у структурі її імпорту більшою була частка

послуг. Якщо виходити з цього, то за найбільшою часткою імпорту послуг у загальному імпорті товарів і послуг серед регіонів України виділяються Полтавська (13,95%), Вінницька (12,66) та Донецька (9,89%) області. Останні ж місця за цим індикатором займають Чернівецька (0,64%), Херсонська (1,54) та Закарпатська (2,24 %) області.

Інтегрованість країн у світогосподарські зв'язки характеризує співвідношення обсягів торгівлі (експорту та імпорту) і подвійного ВВП. За ним першу позицію в рейтингу IMD займає Гонконг – 235,01%. Україна на 21-й позиції – 55,72%, тобто вище і від Польщі (44,90%, 27-ме місце), і від Росії (26,63%, 50-те місце). З-поміж регіонів України найбільше втягнутими у світогосподарські зв'язки (за співвідношенням зовнішньоторговельного обороту і подвійного ВВП) є Закарпатська область (88,37% – на рівні 8-го місця рейтингу IMD, яке посідають Нідерланди), Київ (72,89) та Луганська область (70,02%). Дуже слабо інтегровані у світове господарство Чернівецька (11,98%, що менше, ніж у Бразилії – останньої в рейтингу IMD), Херсонська (15,41) та Кіровоградська (16,45%) області.

За динамікою індексу умов торгівлі (відношення експортних цін країни до її імпортних цін) Україна посідає 6-те місце в рейтингу IMD. У 2011 р. проти 2005 р. він склав 126,4%, або на 28,4 в. п. менше, ніж в лідера – Ісландії (176,6%). Цей індекс не розраховується на рівні регіонів, але логічно припустити, що за ним конкурентні переваги матимуть регіони, в яких темп зростання коефіцієнту покриття імпорту експортом є більшим. Як показали розрахунки, експорт ще більше став переважати імпорт у Черкаській (темп зростання коефіцієнту покриття – 191,4%), Харківській (167,0) та Рівненській (162,7%) областях. Найбільше експорт здав позиції перед імпортом у АР Крим (23,4%), Херсонській (57,2) та Львівській (59,2%) областях.

Міжнародний туризм як специфічна форма міжнародної торгівлі у багатьох країнах є важливим джерелом надходжень до ВВП. У Гонконгу (перше місце в рейтингу IMD за цим індикатором) – це 97% до ВВП, Хорватії (друге місце) – 13,59, Україні (23-тє місце) – 2,78, Польщі (31-ше місце) – 2,01, Росії (55-те місце) – 0,60%. У окремих регіонах України міжнародний туризм також складає значну частку ВВП: у Севастополі – 14,3%, Києві – 10,2, АР Крим – 3,8%. Водночас у багатьох регіонах він суттєво не впливає на обсяг ВВП. У Житомирській області його частка у ВВП тільки 0,34%, Луганській – 0,35, Кіровоградській – 0,43%.

Міжнародна торгівля неможлива без встановлення валютного курсу – виразу ціни грошової одиниці однієї країни в грошових одиницях іншої. За оцінками експертів МІМ-Київ, курс української гривні не дуже вигідний для бізнесу. Про це свідчить його оцінка на рівні 4,12 бала проти 7,22 бала у Малайзії. Це означає, що він недостатньо підтримує конкурентоспроможність експортоорієнтованих підприємств. Для останніх важливо, щоб співвідношення між курсом купівлі і продажу валюти було якнайбільшим, а різниця (спред), відповідно, – найменшим. Це співвідношення є найбільшим у 11 регіонах – на рівні 99,94%, натомість, у Волинській і Рівненській областях воно найменше – 99,26%. Відповідно, спред у 11 регіонах невеликий – 0,005 дол. на один обмінний долар, а у двох вказаних областях досить значний – 0,06 дол., що більше вигідно банківським структурам, а не експортерам.

Загалом за субфактором "Міжнародна торгівля" Україна в рейтингу IMD займає 23-тє місце. Серед її регіонів найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності займають: Київ (у середньому 26,7% від найкращих значень індикаторів субфактора), Луганська

(23,2) та Донецька (23,1%) області. У кінці рейтингу за цим субфактором – Херсонська (13,2%), Чернігівська (14,5) та Житомирська (14,7%) області (рис. 1).

Рис. 1. Конкурентоспроможність України та її регіонів за індикаторами міжнародної торгівлі, середній % від найкращих значень індикаторів країн-лідерів

Примітка. Розраховано і побудовано автором за даними [1; 9; 11].

Основними чинниками, що обмежували участь України та її регіонів у міжнародній торгівлі, а відповідно й їхню конкурентоспроможність у період до російської агресії, були такі: недосконалість інституціональних засад зовнішньоекономічної діяльності; орієнтація на цінову конкуренцію; застаріла техніко-технологічна база вітчизняних підприємств; мала частка інноваційної продукції в експорті; регіональні диспропорції прямих іноземних інвестицій тощо.

Для подальшого розвитку міжнародної торгівлі в Україні та її регіонах важливо досягти й закріпити позитивний торговельний баланс і високий темп зростання коефіцієнту покриття імпорту експортом (через скорочення імпорту енергоносіїв та товарів широкого вжитку, імпортозаміщення тощо). Розвиток експортного потенціалу регіонів можливий за рахунок підвищення якості та міжнародної сертифікації продукції промисловості та агросектору, розвитку міжнародного туризму, використання переваг членства України в СОТ та участі в євроінтеграційних процесах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міжнародна торгівля є важливим засобом збалансування сукупного попиту і пропозиції на внутрішньому ринку за рахунок розширення ступенів свободи міжнародного ринку (вступу країни до СОТ, поглиблення

євроінтеграційних процесів, транснаціоналізації економіки тощо). Стан міжнародної торгівлі неодмінно впливає (як субфактор) на загальну конкурентоспроможність країни та її регіонів, яку доцільно оцінювати за методологією міжнародних інституцій, зокрема Інституту розвитку менеджменту.

За оцінками фахівців цієї інституції, Україна в рейтингу конкурентоспроможності IMD-2012, тобто в період до агресії Росії за субфактором "Міжнародна торгівля" займала 23-тє місце з-поміж 59-ти країн. Серед регіонів України, за нашими оцінками, найвищі позиції в рейтингу посідали: Київ, який тримав першість за основними індикаторами експорту та імпорту товарів і послуг; Луганська та Донецька області, які виділялися за індикаторами експорту товарів та торговельного балансу на душу населення. У кінці рейтингу за цим субфактором були Херсонська, Чернігівська та Житомирська області.

Для зміцнення конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України та її регіонів важливо утримувати позитивний торговельний баланс і високий темп зростання коефіцієнту покриття імпорту експортом, зокрема за рахунок гармонізації національних і міжнародних стандартів якості продукції, розвитку міжнародного туризму, використання переваг вступу України до СОТ, збільшення присутності українських виробників на ринках ЄС тощо.

Перспективи подальших досліджень. Для порівняльної оцінки конкурентного потенціалу міжнародної торгівлі України та її регіонів доцільно провести аналогічне дослідження для періоду російської агресії (з 2014 р.) та періоду після неї.

Список використаних джерел

1. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012: Назустріч економічному зростанню та процвітання [Електронний ресурс] / [Тімур Бойко, Ігор Гончаренко, Наталія Дмитрюк та ін.] ; Фонд "Ефективне управління". – К. : Копірайт, 2012. – 208 с. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf.
2. Білорус О. Г. Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк // Економіка України. – 2015. – № 11. – С. 4–15.
3. Дунська А. Експортно-імпортна діяльність України / А. Дунська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 3. – С. 36–46.
4. Лапшин В. Зовнішньоторговельна діяльність регіонів України / В. Лапшин, В. Кузніченко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 2. – С. 54–64.
5. Карп'як М. О. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України в умовах російської агресії: структурні особливості / М. О. Карп'як, Н. М. Попадинець // Регіональна економіка. – 2016. – № 1. – С. 51–58.
6. Зовнішня торгівля України: XXI ст. : моногр. / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Іксарова та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 600 с.
7. Мікловда В. П. Редукціоністський підхід до конкурентоспроможності регіону та його експортно-імпортного потенціалу / В. П. Мікловда, В. В. Кубіній, С. М. Мошак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2015. – Вип. 1. – С. 24–31.

8. Міжнародна конкурентоспроможність країни та регіону в системі національного економічного розвитку : моногр. / Л. О. Петкова, А. О. Ходжаян, Л. М. Задувайло та ін.; за заг. ред. Л. О. Петкової. – Черкаси : ЧДТУ, 2011. – 267 с.
9. *World Competitiveness Yearbook 2012*. IMD [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.
10. Захарченко С. В. Конкурентоспроможність України та її регіонів: міжнародний вимір : моногр. / С. В. Захарченко. – Вінниця : Консоль, 2016. – 413 с.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Boiko T., Honcharenko I., Dmytriuk N. Zvit pro konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy 2012: Nazustrich ekonomichnomu zrostanniu ta protsvitanniu [The Report on Competitiveness of Ukrainian Regions 2012: Approaching economic growth and prosperity]. Kyiv: Kopirait, 2012, 208 p., from http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf [in Ukrainian].
2. Bilorus O. H. Stratehichni imperatyvy adaptatsii ta transformatsii zovnishnotorhovelnoi diialnosti Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehtatsii [Strategic imperatives of adaptation and transformation of Ukrainian foreign trade in terms of European integration]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 11, pp. 4–15 [in Ukrainian].
3. Dunska A. Eksportno-importna diialnist Ukrainy [Export and import activities of Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: Economics, Finance, Law*, 2016, No. 3, pp. 36–46 [in Ukrainian].
4. Lapshyn V., Kuznichenko V. Zovnishnotorhovelna diialnist rehioniv Ukrainy [Foreign trade activity of Ukrainian regions]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: Economics, Finance*, 2016, No. 2, pp. 54–64 [in Ukrainian].
5. Karpiak M. O. Zovnishnoekonomichna diialnist rehioniv Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii: strukturni osoblyvosti [Foreign economic activity of Ukrainian regions under Russian aggression: structural features]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 2016, No. 1, pp. 51–58 [in Ukrainian].
6. Mazaraki A.A., Melnyk T.M., Iksarova N.O. Zovnishnia torhivlia Ukrainy: XXI st.: monohrafiia [Foreign trade in Ukraine: XXI century: monograph]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2016, 600 p. [in Ukrainian].
7. Miklovda V. P., Kubinii V.V., Moshak S.M. Reduktsionistskyi pidkhid do konkurentospromozhnosti rehionu ta yoho eksportno-importnoho potentsialu [Reductive approach to competitiveness of a region and its export-import potential]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia 'Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo' – Scientific Bulletin of Uzhgorod University, Series 'International economic relations and the global economy'*, 2015, Issue 1, pp. 24–31 [in Ukrainian].
8. Petkova L.O., Khodzhaian A.O., Zaduvailo L.M. Mizhnarodna konkurentospromozhnist krainy ta rehionu v systemi natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku: monohrafiia [International competitiveness of countries and regions in the system of national economic development: monograph]. Cherkasy: Cherkasy State Technological University, 2011, 267 p. [in Ukrainian].

9. World Competitiveness Yearbook 2012. IMD, from <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm> [in English].
10. Zakharchenko S. V. Konkurentospromozhnist Ukrainy ta yii rehioniv: mizhnarodnyi vymir : monohrafia [The competitiveness of Ukraine and its regions: international dimension: monograph]. Vinnytsia : Konsol, 2016, 413 p. [in Ukrainian].
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine], from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 631:339.13:330

Ярина МАЙОВЕЦЬ

МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СУЧАСНІСТЬ

Досліджено проблеми інноваційного розвитку аграрного підприємництва. Проведено порівняльний аналіз сільського господарства американських, європейських країн і України, який дав змогу зробити висновок щодо їх прогнозованої інноваційності. Висновки ґрунтуються на основі аналізу наступних критеріїв: роль аграрного сектора у ВВП; орієнтація агробізнесу на ефективність; величина експорту сільськогосподарської продукції; види і ставки кредитування; механізм формування обігових коштів; напрями підтримки агросектору.

Виявлено особливості формування інноваційної моделі агробізнесу в Україні упродовж трансформаційного періоду. У 90-ті роки XX ст. визначальними чинниками, що унеможливлювали інноваційний розвиток, стали: інфляція, недостатня бюджетно-фінансова підтримка держави, високі відсоткові ставки комерційних банків, що обмежували доступ агровиробників до кредитних ресурсів, формування основних і оборотних фондів за рахунок власних коштів, високий ступінь зношення сільськогосподарської техніки і устаткування. Сучасний етап інноваційного розвитку аграрного виробництва характеризується визначальною роллю агросектора у ВВП експортоорієнтованості вітчизняних агровиробників на зовнішні ринки.

Проаналізовано інноваційну роль адміністрування податку на додану вартість, що дозволяє агровиробникам акумулювати 20% від проданої сільськогосподарської продукції на спецрахунках з цільовою метою придбати нову техніку, засоби механізації, технології. Простежено дію спецрежиму оподаткування агровиробників. Зроблено висновок про те, що він став найбільш доступною і найбільш ефективною пільгою, оскільки його обсяги прямо залежать від результатів господарювання.

Звернуто увагу на неможливість використання в Україні в чистому вигляді американської та європейської моделі. Доведено, що українська модель інноваційного розвитку агробізнесу є олігархічною, що виражає інтереси великих агровиробників і має елементи корупції. Ґрунтується ця модель на мінімальній допомозі зі сторони держави.

Досліджено інноваційну роль адміністрування податку на додану вартість, що дозволяє агровиробникам акумулювати 20% від проданої сільськогосподарської продукції на спецрахунках з цільовою метою придбання нової техніки, механізації, технологій. Простежено дію спецрежиму оподаткування агровиробників, його позитивні і проблемні

сторони. Запропоновано шляхи удосконалення механізму адміністрування ПДВ з метою збереження його інноваційної спрямованості.

Ключові слова: інновації, інноваційне підприємництво, агровиробництво, спецрахунки ПДВ.

JEL: O 13

Постановка проблеми. За роки трансформаційного періоду відбулися структурні зрушення, спрямовані на посилення інноваційності аграрного сектора економіки. Для оцінки існуючих змін у механізмі формування високоефективної моделі аграрного інноваційного розвитку варто проаналізувати існуючий досвід, порівняти найоптимальніші його елементи, використати у вітчизняній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів формування високоефективного конкурентоспроможного аграрного підприємництва в Україні присвячено праці багатьох українських вчених: Ю. В. Лупенка, В. М. Нелепи, С. М. Кваші, В. І. Власова, В. Я. Месель-Веселяка, В. М. Федорова та ін. Однак проблемними залишаються питання формування цілісної комплексної моделі інноваційного розвитку агросектору, які б ґрунтувалися на передовому досвіді розвинутих країн з однієї сторони і враховували б особливості розвитку вітчизняного АПК.

Мета статті. Дослідити наявний світовий історичний досвід формування інноваційної моделі агробізнесу, проаналізувати вітчизняний досвід і на основі цього виокремити ті чинники, які стратегічно впливають на розвиток інноваційного аграрного підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний досвід розвинутих країн дозволяє виокремити дві сучасні моделі інноваційного розвитку сільського господарства: американську і європейську, використовуючи історичні аналогії поділу на американський та європейський (пруський) шляхи капіталізації сільського господарства.

Основи американської моделі інноваційного розвитку були закладені ще в середині XIX ст. Вони ґрунтувались на прийнятому у 1862 р. Президентом США А. Лінкольном Гомстед-акті, в якому передбачалося безкоштовна передача фермерам земельних наділів [1]. Як з'ясувалося пізніше, цей акт мав непересічне значення у становленні високоефективної аграрної економіки США. Формування фермера-власника стимулювало приватну ініціативу, спонукало його до зниження собівартості продукції, сприяло зростанню продуктивності праці. На основі запровадження нової техніки, технологій, селекції, використання мінеральних добрив і засобів захисту рослин тощо відбувся перехід від екстенсивної до інтенсивної моделі ведення аграрної підприємницької діяльності.

В Європі, зокрема в Німеччині, в середині XIX ст. сільське господарство було головною галуззю економіки. Однак його розвиток гальмувався залишками кріпосного права і феодалних відносин. Європейські селяни, на відміну від своїх американських колег, змушені були викуповувати землю у своїх власників-феодалів. Сільське господарство у наступні періоди XIX по частину XX ст. розвивалося швидкими темпами. При цьому використовувалися у значній мірі екстенсивні методи його ведення, які, як відомо, потребують в основному кількісного, а не якісного оновлення матеріально-технічної бази агровиробництва. Особливості історичного досвіду організації сільськогосподарського

виробництва у різних країнах зумовили логіку відношення до інтенсивності використання інновацій в аграрному підприємстві майбутніх періодів.

Проведений нами аналіз сучасного стану сільського господарства Америки, Європи і України, дав змогу сформулювати моделі прогнозованої інноваційності аграрного підприємництва цих країн (табл. 1). Використання наступних критеріїв: роль аграрного сектора у ВВП; орієнтація агробізнесу на ефективність; величина експорту сільськогосподарської продукції; види і ставки кредитування; механізм формування обігових коштів; напрями державної підтримки агросектору дали змогу зробити висновки щодо прогнозованої інноваційності аграрного підприємництва країн, що представляють кожну із моделей.

Таблиця 1

Моделі прогнозованої інноваційності розвитку аграрного підприємництва

	Моделі		
	Американська	Європейська	Українська
Роль агросектора у ВВП	незначна	допоміжна	Визначальна, ключова
Орієнтація агробізнесу на ефективність	Економічна ефективність	Соціально-економічна ефективність	Олігархічно-кланова ефективність
Величина експорту сільськогосподарської продукції	значна	Невелика і диференційована	значна
Види кредитування за терміном дії	Довгострокове (10-20 років)	Середньострокове (5-10 років)	Річне (під урожай)
Ставка кредитування	3–5%	3–5%	25–30%
Механізм формування обігових коштів	залучені, кредитні (до 90%)	залучені, кредитні (до 90%)	власні (близько 70%)
Напрями державної підтримки	Опосередковано, через ринкові механізми	Дотаційна одиницю виробленої продукції, оброблюваної площі.	бюджетна
Прогнозована інноваційність агробізнесу	висока	висока	висока

Примітка. Розроблено автором.

В сучасній американській моделі, яка використовується у США і Канаді, аграрний сектор є важливою складовою національної економіки. Він не лише забезпечує внутрішні потреби населення у продовольстві, але і дає великі експортні ресурси. Однак частка агросектору у ВВП незначна і становить близько 3% країни. США займають перше місце у світі за експортом сільськогосподарської продукції, а товарність виробленої продукції досягає 100%. Навіть ті продукти, які виробляються на фермі, купуються фермерами у продовольчих крамницях. На ринку домінують великі ферми, один відсоток яких дає майже 40% товарної продукції. Одна зайнята людина у сільському господарстві забезпечує продуктами харчування понад 50 осіб [2].

Інноваційні методи організації аграрного підприємництва дозволяють фермерам забезпечити високу продуктивність праці. Якщо один індійський селянин обробляє в середньому один гектар землі, то американський фермер обробляє 50–60 га [3]. Використання інноваційних технологій дозволили сформувати у США потужний агробізнес,

що зацікавлює приватних і державних інвесторів. Тому інвестиції на одного зайнятого у агробізнесі США і вироблена ним продукція є вищою, ніж в інших галузях економіки.

Для підтримки інноваційності бізнесу американських фермерів використовуються методи непрямого впливу, головню через довгострокові (10–20) роки і дешеві (3–5%) кредити.

Американські ферми висококомеханізовані, мають наукове та інфраструктурне забезпечення. Важливою частиною аграрного підприємництва є наукові дослідження, що здійснюють державні установи, корпоративні лабораторії та університети.

Основою сільського господарства Європи є сімейні фермерські господарства. За величиною їх земельної площі, зайнятості та бізнесу їх можна умовно поділити на великі, середні, малі. Найбільше великих фірм розміщено в Голландії, Великобританії та Данії. В цих країнах частка великих ферм є високою (55–70%). У Німеччині та Франції розподіл ферм за цими трьома групами є рівномірним: третина на кожну групу. В Італії та Іспанії суттєво великий процент припадає на малі ферми (70–80%) [4].

У розвинутих європейських країнах сформоване високотоварне, глибоко-спеціалізоване аграрне підприємництво. Під впливом природних та історичних умов в Європі склалися три основні типи сільського господарства:

1. Північноєвропейський.
2. Середньоєвропейський.
3. Південноєвропейський [5].

У Скандинавських країнах, Великобританії, Данії на основі запровадження інноваційних технологій сформувався інтенсивний тип молочного тваринництва. Рослинництво має допоміжний характер. Найвищого рівня досягло тваринництво в Данії, яка стала одним з найбільших світових експортерів молока, сиру, свинини та яєць. Основною проблемою інноваційного розвитку сільського господарства країн Північно-центральної Європи є те, що воно досягло гранично можливого рівня використання механізації і хімізації.

У Південній Європі переважає рослинництво і садівництво. Аграрна підприємницька діяльність спрямована на виробництво фруктів, цитрусових, винограду, горіхів, олив, тютюну. Така спеціалізація суттєво обмежує використання інтенсивних інноваційних технологій. Там у значній мірі використовується ручна праця найперше при зборі врожаю. Сільське господарство зорієнтоване на соціально-економічну ефективність, цьому підпорядкована державна політика підтримки агросектору. На відміну від американської моделі, де вплив держави на агробізнес проявляється опосередковано через ринкові механізми податкових пільг і дешевих кредитів у європейській моделі, широко практикуються дотації фермерам на одиницю виробленої продукції, оброблюваної площі. Ці дотації в останні роки становили 175–1343 євро на га угідь. У Нідерландах цей показник становить 500 євро на га угідь, Бельгії – 508 євро на га, Польщі – 345 євро на га, а в Україні ледь сягає 40 євро/га і до того ж у вигляді непрямої підтримки [6]. Найбільш ефективною формою бюджетних вкладень у агропідприємстві країн ЄС є державна підтримка науки і виробничих інновацій. Інвестиції у цю сферу мають довгострокову перспективу і найбільшу окупність – до 70%.

Європейські фермерські господарства суттєво відрізняються за інтенсивністю використання інноваційних технологій. Науковці поділяють їх на три групи. Проведені дослідження засвідчують, що найбільше нововведень використовують великі аграрні

підприємства (холдинги). На три мільйони таких агрогосподарств ЄС припадає 75% виробленої продукції АПК. Саме вони є головними розробниками і споживачами інновації. Другу групу складають мільйони селянських господарств, низькі доходи яких не дозволяють використовувати сучасні інноваційні технології. У третю групу попадають ті фермери, які використовують окремі продуктивні, техніко-технологічні інноваційні бізнес-моделі всередині самих господарств.

На основі означеного вище можна зробити висновок про те, що прогнозована інноваційність аграрного підприємництва в країнах ЄС, як в короткому, так і в довготривалому періодах буде високою. Це зумовлюється по-перше, різноманітністю природно-кліматичних умов, ґрунтів, традицій ведення господарства. Якщо одні ферми вже досягнули максимуму використання інноваційної техніки і використання засобів хімізації, то інші тільки прагнуть цього. По-друге, обмеженістю землі, що спонукає збільшувати потреби окремих галузей аграрної економіки, головню тваринництва, все ширше використовувати генну інженерію і виробляти генетично-модифіковану продукцію. По-третє, зростанням попиту на екологічно чисту продукцію на європейському ринку. Тому інноваційні заходи будуть спрямовувати на відтворення та підтримання родючості ґрунтів, сертифікацію екологічно чистого виробництва, уникнення будь-яких форм забруднення навколишнього середовища через впровадження відповідних технологічних інноваційних прийомів.

Сільське господарство України після відновлення незалежності не могло впровадити ні американську, ні європейську модель інноваційного розвитку. Успадковане від радянської адміністративної системи, воно було орієнтоване на забезпечення внутрішніх потреб населення в продуктах харчування, а агробізнесу як такого не існувало. Бюджетних ресурсів в цей час заледве вистачало на фінансування соціально захищених статей (освіти, медицини, інших видатків соціальної сфери). Інфляція створила загрози для банківської системи. Через інфляційні ризики банки неохоче фінансували аграрний сектор. Високі відсоткові ставки обмежували доступ агровиробників до кредитних ресурсів і спонукали орієнтуватися на власні ресурси. Тому і зараз до 70% обігових коштів складають власні засоби і лише у третини залучені кредити, в той час як в американській та європейській моделях все навпаки. Там до 90% кредитні засоби [7].

Результатом дії вищезазначених чинників став занепад матеріально-технічної бази аграрного виробництва. Коштів, отриманих від реалізації сільськогосподарської продукції, не вистачало навіть для залучення зношеної техніки. В цих умовах розпочався інтенсивний пошук джерел поповнення основного капіталу, створення потужностей для зберігання зерна, розвитку селекції тощо. В результаті було започатковано українську модель інноваційного розвитку агровиробництва, яка ґрунтувалася на мінімальній допомозі зі сторони держави.

В аграрній економіці України було запроваджено дві інституційні управлінські інновації: почав діяти єдиний фіксований сільськогосподарський податок і використовуватися спеціальний режим адміністрування податку на додану вартість для агровиробників [8]. Перша інновація підвищувала зацікавленість агровиробників у зростанні обсягів виробництва, друга дозволяла акумулювати 20% від проданої сільськогосподарської продукції на спеціальних рахунках. Ці кошти мали цільове призначення і могли бути використані лише на придбання нової техніки, засобів механізації, тобто загалом на збільшення існуючих виробничих потужностей. Внаслідок таких заходів сформувався потужний важіль інноваційного стимулювання аграрного підприємництва.

Тривале, більш ніж п'ятнадцятирічне застосування спецрежимів оподаткування, в тому числі ПДВ-аккумуляції, сприяло системним змінам в аграрному інноваційному середовищі. Починаючи з 2010 р., непряма підтримка агровиробників за рахунок застосування спецрежиму оподаткування становила 90%, а з 2012 р. займала 95% від загальної державної підтримки агросектора [9].

Спецрежим використання ПДВ став найбільш доступною і найбільш ефективною пільгою, оскільки її обсяги прямо залежали від результатів господарювання. Податкові новації дозволили у 2014 р. додатково інвестувати у виробництво 24 млрд. грн., в тому числі через механізм ПДВ 19,8 млрд., а 3,6 млрд. грн. завдяки єдиному фіксованому податку. У 2015 р. ці показники виявилися ще вищими – 32 млрд. грн., 28 млрд. грн. і 4 млрд. грн. відповідно [10].

Використання пільгового оподаткування стало одним із визначальних чинників інноваційного розвитку і економічного зростання в аграрній сфері. До 2016 р. Україна утвердилася як провідна аграрна держава світу. У 2006–2016 рр. вироблялося біля 60 млн. т зерна, а рентабельність зернових зросла на 70%. Український аграрний сектор є третім за обсягом експорту продукції птахівництва, шостим – борошна. У 2015 р. Україна вийшла на перше місце за експортом насіння соняшника і кукурудзи, займала другу позицію з експорту пшениці. Частка агропродукції в сукупному експорті країни у 2015–2016 рр. становила майже 40%, а вироблений агропродукт становив 41% ВВП [7].

З 1 січня 2016 р. у Податковому кодексі відбулися зміни, згідно з якими була запроваджена диференційована система дії спецрежимів оподаткування за видами сільськогосподарських операцій. Згідно з інструкціями, виробники зернових і технічних культур повинні перераховувати до держбюджету 85% суми ПДВ, решту – 15% на спецрахунки. На інші сільськогосподарські операції податок поділяється на половину: 50% агровиробники сплачують до бюджету, інша сума залишається на їх спецрахунках [11]. Окремі дослідники цієї проблематики, а головним чином лобісти великого аграрного капіталу, побачили в таких інституційних діях влади загрозу власним інтересам. “Провідна галузь української економіки – сільське господарство – опинилася під загрозою втрати стимулів для подальшого розвитку”, – стверджують вони [10]. Спробуємо проаналізувати і дати відповідь.

По-перше, змінами до закону про спецрежим справляння ПДВ поки що не передбачено його скасування, хоч такий крок активно лобіює уряд і МВФ. Держава лише прагне оптимізувати механізм його використання виходячи із національних інтересів. Основні зауваження, що виходять із середовища великих агрофірм, зокрема виробників зерна, зернотрейдерів і виробників продукції птахівництва є безпідставними і побоювання не мають аргументованої основи, якщо виходити із того, що багато великих агрохолдингів акумулювали кошти спецрахунків переважно на придбання дорогої імпоротної техніки, а окремі взагалі не можуть пояснити подальший рух своїх фінансових коштів. Прикладом є Державна Зернова компанія Агрохолдинг KSG Agro – вертикально інтегрована компанія, що працює у всіх сегментах ринку: виробництві, зберіганні і переробці сільськогосподарської продукції, яка за січень–вересень 2016 р. скоротила величину чистого прибутку на 13,8% (2,5 млн. дол., в той час як виручка компанії збільшилась на 45,2% (15,4 млн. дол.) [10].

По-друге, зміни у механізмі справляння ПДВ необхідні у зв'язку з неефективністю структури сучасного аграрного підприємництва. Наприклад, у 2015 р. валова продукція рослинництва складала 121% до 1990 р., а тваринництва лише 53,7% [12]. Тому цілком логічним було б запропонувати такий механізм оподаткування, коли виробникам тваринницької продукції і фермерським господарствам залишалось б 80–100% акумульованих коштів ПДВ.

По-третє, велику загрозу для інноваційного розвитку аграрного підприємництва у разі його застосування має перехід із механізму відшкодування через спецрахунки ПДВ до прямих дотацій. Матеріали різноманітних досліджень засвідчують про намагання проштовхнути на законодавчому рівні проекти дотувань в розмірі сплаченого ними ПДВ за рахунок бюджету [13]. У разі прийняття такого законопроекту створюється можливість корупційного використання бюджетних коштів через надання дотацій окремим вибраним агровиробникам. В той же час українська держава не зацікавлена в посиленні олігархічної моделі аграрного інноваційного підприємництва, а в утвердженні справедливості і у задоволенні інтересів всіх учасників агровиробництва у суспільстві загалом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Американська, європейська та українська модель інноваційного розвитку аграрного підприємництва мають однакову стратегічну мету – забезпечення оптимального механізму функціонування аграрного сектора. Однак шляхи та інструменти реалізації цієї мети різні. Американське аграрне підприємництво буде мати експортну орієнтацію у близькій і віддаленій перспективі, а відтак буде ґрунтуватися на потужній інноваційній базі. Основу цієї бази складатимуть: ефективна організація праці та управління; спеціалізація ферм і територій; використання нової техніки і технологій; формування сучасної інфраструктури (паливної, енергетичної, логістичної, складської, консультаційної); залучення наукового потенціалу університетів, сільськогосподарських коледжів, дослідних установ.

Прогнозована інноваційність аграрного підприємництва в країнах ЄС, як в короткому, так і в довгому періодах теж буде високою. Це зумовлюється: різноманітністю природно-кліматичних умов, ґрунтів, традицій ведення господарства, зростанням споживчого попиту на екологічно чисту продукцію. Тому інноваційні заходи будуть спрямовувати на відтворення та підтримання родючості ґрунтів, сертифікацію екологічно чистого виробництва, уникнення будь-яких форм забруднення навколишнього середовища через впровадження відповідних технологічних інноваційних прийомів.

За роки трансформаційного періоду в Україні сформовано олігархічну модель інноваційного розвитку аграрного підприємництва. Основу її складають великі агрохолдинги, які мають конкурентні переваги у використанні інновацій. Дрібний агробізнес не має для інноваційного розвитку достатніх фінансових ресурсів.

Українська модель інноваційного розвитку ґрунтується на мінімальній допомозі зі сторони держави. Підприємницькі успіхи українських великих агровиробників ґрунтуються на інноваційній складовій адміністрування податку на додану вартість, що дозволяє акумулювати 20% коштів від проданої продукції на спецрахунках. Цей режим, який піддається ревізії зі сторони українського уряду і МВФ, необхідно зберегти, удосконаливши і структурувавши його в напрямі посилення допомоги виробникам тваринницької продукції і фермерським господарствам. Перехід же до прямих дотацій окремим агровиробникам створить можливості корупційного розподілу бюджетних коштів.

Список використаних джерел

1. Пруський та американський шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.studopedia.org_
2. Сільське, лісове та рибне господарство США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua>.
3. Сільське господарство США // журнал “Агроеліта” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroprod.biz>.
4. Янків М. Д. Попит, пропозиція та ціна на ринку сільськогосподарської продукції / М. Д. Янків, Є. Й. Майовець, С. К. Реверчук. – Львів: Діалог, 1998. – С. 4–5.
5. Сільське господарство Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moyasvita.com.ua>.
6. European Commission (2012). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the European Innovation Partnership Agricultural productivity and Sustainability. Brussels, 29.02.2012, COM(2012)79 final // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.eea.europa.eu>
7. Віртуальне сприяння аграріям в бюджеті 2017 провокує падіння економіки // Дзеркало тижня України. – 2016. – № 46. – 3 грудня.
8. Про фіксований сільськогосподарський податок // Відомості Верховної Ради України. – 1998.
9. Тулуш Л. Д. Стимулювання розвитку сільського господарства за рахунок спеціального режиму справляння ПДВ / Л. Д. Тулуш // зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України, 2015. – № 1. – С. 157.
10. Великий виробник сільськогосподарської продукції відмовився виплачувати дивіденди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ubr.ua/2016/12/5>.
11. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році” / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 5, ст.47// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19/para5#n5>.
12. Валова продукція сільського господарства України [Електронний ресурс] / Статистичний бюлетень. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_vpsg_bl.htm.
13. Мільярд гривень дотацій для “Нашої Ряби”. Уряд пропонує скинутись всім // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/12/6/613438/>

References

1. Pruskyi ta amerykanskyi shliakh rozvytku kapitalizmu v silskomu hospodarstvi [Prussian and the American way of capitalism in agriculture], from <http://www.studopedia.org> [in Ukrainian].
2. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo SShA [Agriculture, forestry and fisheries in the USA], from <http://www.geograf.com.ua> [in Ukrainian].
3. Silske hospodarstvo SShA [Agriculture in the USA]. *Ahroelita – Agrielite*, from <http://www.agroprod.biz> [in Ukrainian].

4. Yankiv M.D., Maiovets Ye.Y., Reverchuk S.K. Popyt, propozyitsia ta tsina na rynku silskohospodarskoi produktsii [Demand, supply and price in the market of agricultural products]. Lviv: Dialoh, 1998, pp. 4–5 [in Ukrainian].
5. Silske hospodarstvo Yevropy [Agriculture in Europe], from <http://www.moyasvita.com.ua> [in Ukrainian].
6. European Commission (2012). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the European Innovation Partnership. Agricultural productivity and Sustainability. Brussels, 29.02.2012, COM(2012)79 final, from <http://www.eea.europa.eu> [in English].
7. Virtualne spriannia ahrariiam v biudzheti 2017 provokuie padinnia ekonomiky [Virtual assistance to farmers in the 2017 budget provokes economic decline]. *Dzerkalo tyzhnia – The Mirror of the Week*, 2016, No. 46 (December 3) [in Ukrainian].
8. Pro fiksovanyi silskohospodarskyi podatok [On the fixed agricultural tax]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 1998 (December 17) [in Ukrainian].
9. Tulush L. D. Stymuliuvannia rozvytku silskoho hospodarstva za rakhunok spetsialnoho rezhymu spravliannia PDV [Promoting agricultural development by a special regime for VAT]. *Zb. nauk. prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – Proceedings of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, 2015, No. 1, p. 157 [in Ukrainian].
10. Velykyi vyrobnyk silskohospodarskoi produktsii vidmovyvsia vyplachuvaty dyvidendy [A big agricultural producer refused to pay dividends], from <http://www.ubr.ua> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhethnykh nadkhodzhen u 2016 rotsi” [The Law of Ukraine “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and laws of Ukraine to ensure the balance of revenue in 2016”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 2016, No. 5, p. 47, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19/paran5#n5> [in Ukrainian].
12. Valova produktsiia silskoho hospodarstva Ukrainy [Gross agricultural output of Ukraine]. *Statystychnyi biuleten – Statistic Bulletin*, from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_vpsg_bl.htm [in Ukrainian].
13. Miliard hryven dotatsii dlia “Nashoi Riaby”. Uriad proponuie skynutys vsim [Billion hryvnias grant for “Nasha Riaba”. The Government proposes all to pool some money], from <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/12/6/613438/> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

ОБЛІК І АУДИТ

УДК 657.8:004

Людмила КРУЧАК, Володимир МУРАВСЬКИЙ

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ НА ОСНОВІ ІНТЕГРОВАНОЇ БАЗИ ДАНИХ КОНТРАГЕНТІВ

Теоретично обґрунтовано та практично втілено можливості формування єдиної бази даних про контрагенти підприємства; досліджено комунікаційні та організаційні аспекти автоматизації обліку дебіторської заборгованості в умовах запровадження сучасних інформаційних технологій. Об'єктом дослідження є організація автоматизованого обліку дебіторської заборгованості на підприємстві. Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних і практичних аспектів автоматизованого обліку дебіторської заборгованості на основі впровадження єдиної інтегрованої бази даних контрагентів. Для структурування предметної сфери дослідження на основі ідентифікації та формалізації процесів автоматизації обліку дебіторської заборгованості з використанням інформаційно-комунікаційних технологій використані методи аналізу і синтезу.

Доведено, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій привів до актуалізації впровадження електронних комунікаційних каналів в облікові процеси. Зазначено, що електронні комунікації забезпечують інформаційну взаємодію усіх дебіторів та кредиторів підприємства, у процесі якої відбувається збір, обробка та накопичення облікової інформації про розрахунки з контрагентами в єдиній базі даних. Обґрунтовано теоретичні та практичні питання автоматизації обліку дебіторської заборгованості.

Розглянуто питання щодо автоматизації обліку дебіторської заборгованості, подано рекомендації з впровадження автоматизованої системи обліку розрахунків з дебіторами на підприємстві. Розроблено інформаційну модель інтегрованої бази даних, в якій міститься інформація про контрагенти, наявність договірних відносин, стан дебіторської заборгованості та порядок її погашення. Стверджується, що єдина база даних виступає в ролі інформаційного простору електронної взаємодії усіх учасників ринку фінансових операцій. Відбувається інформаційний обмін між постачальниками, покупцями, банківськими установами, юридичними та факторинговими організаціями, державними органами фіскальної служби та статистики. Проте публічний доступ до єдиної бази даних може призвести до втрати конфіденційної інформації, що потребує розробки дієвих методів інформаційного захисту системи обліку на підприємстві.

© Людмила Кручак, Володимир Муравський, 2017.

Ключові слова: *дебіторська заборгованість, контрагенти, автоматизація обліку дебіторської заборгованості, база даних про контрагенти, автоматизована система обліку.*

JEL: M40

Постановка проблеми. Епоха цифрових комунікацій привела до автоматизації не лише збору, обробки та зберігання облікової інформації, але й до електронної її передачі зовнішнім та внутрішнім учасникам комунікаційного процесу. Сучасні фахівці з управління здатні оперативно одержувати усю необхідну інформацію для ефективного прийняття управлінських рішень. Використовуючи програмне забезпечення для автоматизації обліку, яке приєднане до мережі Інтернет, працівники можуть здійснювати інформаційний обмін з усіма користувачами даних про підприємство. Іншими словами, відбувається суттєва інтеграція комп'ютерних програм з мережевими базами даних, що дозволяє здійснювати електронні комунікації з контрагентами, державними інституціями та іншими зацікавленими користувачами облікової інформації. Тому важливим напрямом подальшої автоматизації обліку є створення глобальних інтегрованих інформаційних сервісів з наданням публічного доступу користувачам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першочергово розвиток комунікаційних технологій позначився на юридично-договірній взаємодії контрагентів. Відбулося впровадження систем електронних ділових комунікацій. Зокрема, розпочалася розсилка ділової кореспонденції (робочих документів), забезпечувалося синхронізація дій та спільне виконання робочих завдань, відбувався комунікаційний обмін досвідом тощо. На сучасному етапі розвитку обліково-аналітичних систем перспективним є використання комунікаційних технологій ділової взаємодії контрагентів для автоматизації обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами.

Науковцями серед заходів з оптимізації обліку дебіторської заборгованості згадувалася можливість формування мікро-інформаційного середовища з обліковими даними про розрахунки з контрагентами. Наприклад, М. К. Терещенко доводить, що з метою удосконалення обліку дебіторської заборгованості при його автоматизації можливо здійснити наступні заходи:

- створити інформаційну базу кредиторської та дебіторської заборгованості учасників розрахунків;
- звірити в електронній формі взаємні вимоги та зобов'язання і знайти найбільш раціональні способи погашення взаємної заборгованості;
- провести взаємозаліки, поступово скорочуючи обсяги заборгованості;
- вести облік та звітність проведених взаєморозрахунків [1, с. 111].

Суттєвим позитивним ефектом від запровадження інформаційних технологій є зростання контролю за погашенням дебіторської заборгованості. Т. В. Чорнак стверджує, що сучасні програмні продукти контролюють строки заборгованості та дозволяють запрограмувати автоматичне нарахування резерву за умови прострочення боргу [2, с. 59].

Застосування системи електронних розрахунків "клієнт-банк" додатково сприяє зростанню рівня контролю за розрахунковими операціями. Забезпечується платіжна дисципліна. Керівництво підприємства володіє оперативною інформацією про надходження коштів на банківську чи електронні рахунки, що дозволяє контролювати погашення

дебіторської заборгованості в необхідних часових, валютних, актуарних розрізах за кожним контрагентом, банківським рахунком, господарською операцією, що призвела до зростання боргів [3].

Завдяки комунікаційним технологіям, на думку О. І. Коблянської, стає можливим своєчасне формування претензійних вимог щодо несвоєчасності погашення боргів. Недотримання договірної та розрахункової дисципліни, несвоєчасне висування претензій щодо боргів, які виникають, призводять до значного зростання невиправданої дебіторської заборгованості, а отже, до нестабільності фінансового стану підприємства [4, с. 832]. Через сучасні комунікаційні канали підприємство здатне оперативно інформувати боржника та виставляти боргові претензії. Реалізація вимог оперативного надання інформації може бути досягнута лише за умови використання універсальних автоматизованих систем, які в значній мірі присутні на національному ринку програмного забезпечення [5, с. 91].

Проте більшість науковців розглядають запровадження комунікаційних технологій в процеси електронної взаємодії між контрагентами як спосіб зростання контрольованості розрахунків з дебіторами, а сучасні програмні продукти для автоматизації обліку досліджуються лише крізь призму зменшення трудомісткості праці облікових фахівців [6, 7]. Практично всі бухгалтерські програми дозволяють формувати регістри, зведені проводки, відомості залишків за синтетичними та аналітичними рахунками, контрольні відомості за станом розрахунків. Для ефективного обліку розрахунків цього недостатньо. Поза увагою залишаються комунікаційні та організаційні аспекти автоматизації обліково-аналітичних робіт, які стосуються співпраці з контрагентами підприємства.

Мета статті полягає в обґрунтуванні можливості формування єдиної бази даних про контрагенти підприємства для дослідження комунікаційних та організаційних аспектів обліку дебіторської заборгованості в умовах запровадження сучасних комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямком оптимізації обліку дебіторської заборгованості є організація єдиної інформаційної бази облікових даних. Залучення до єдиного інформаційного простору має здійснюватися за рахунок усіх фізичних, юридичних осіб, підприємств, установ та організацій. Інформаційну базу рекомендовано інтегрувати в систему єдиного державного реєстру декларацій. Значна частина облікової інформації щодо розрахунків з контрагентами уже вноситься суб'єктами господарювання в електронному вигляді. На сьогодні розроблений дієвий механізм збору, оброки, верифікації та накопичення облікових даних про розрахунки та суми ПДВ, пов'язані з ними. Проте така інформація носить ситуативний та частковий характер і не використовуються системою управління підприємством в повній мірі. З метою оптимізації обліку та управління дебіторської заборгованості можливо доповнювати існуючу облікову інформацію деталізованими даними щодо дебіторської та кредиторської заборгованості. Важливо вводити в електронну систему дані про усі договірні відносини та розрахунки, пов'язані з ними (рис. 1).

Для нових суб'єктів господарювання на етапі реєстрації господарської діяльності доцільно видавати ключі доступу до інформаційного ресурсу. Уже існуючим підприємствам на початковому етапі правом доступу до бази даних можуть слугувати електронні податкові ключі.

Рис. 1. Інформаційна модель інтегрованої бази даних розрахунків з контрагентами для автоматизації обліку дебіторської заборгованості

Інформаційну взаємодію з базою даних необхідно інтегрувати в програмне забезпечення для автоматизації обліку на підприємстві. З програмного продукту обліковий фахівець матиме змогу одержати інформацію про контрагента, наявність договірних відносин, стан дебіторської заборгованості та порядок її погашення.

Таким чином, важливим інформаційним ресурсом, який доцільно вносити в єдину інформаційну базу, можуть бути умови договірних відносин між контрагентами. Усі сучасні програмні продукти автоматизований облік розрахунків з дебіторами організовують навколо фіксації контрактних зобов'язань підприємства. Іншими словами, облік усіх розрахунків ведеться в розрізі виникнення та виконання договорів між контрагентами.

Інформацію про наявність контракту необхідно вносити та перевіряти усіма учасникам договірної процедури з метою верифікації умов та їх закріплення в електронному форматі. Електронне декларування договірних умов дозволить здійснювати юридичну фіксацію термінів виникнення дебіторської заборгованості та її погашення. Унеможливлуються майбутні фальсифікація та махінації сторонами договірних відносин.

Фіксація параметрів контракту в електронній формі дозволить остаточно відмовитися від використання мокрої печатки в завіренні юридичних документів, що є звичайною практикою в країнах Європейського Союзу [8]. Оскільки юридична згода з умовами договору буде відбуватися в програмному забезпеченні через використання персональних електронних ключів доступу, то паперовий примірник контракту частково втрачає свою актуальність.

На основі задекларованих умов договору відбувається розрахунок дати поставки товарів (робіт, послуг), умов розрахунку суми дебіторської заборгованості та її погашення в системі обліку на підприємстві. З єдиної бази даних одержується інформація про терміни виконання замовлення, що використовується для управління виробництвом та збутом готової продукції. У підприємства з'являється реальний механізм автоматизованого управління логістичними процесами. В автоматизованій системі обліку доцільно передбачити можливість інформування про кількість днів, що залишилися до виконання законтракованих умов та надходження авансових платежів. Досить часто підприємство не має достатнього товарного запасу на складі. Як наслідок, надходження інформації про затвердження договору може автоматизовано ініціювати старт виробничого процесу. Іншими словами, за попередньо розробленим алгоритмом, після надходження замовлення на продукцію (роботи, послуги) автоматично розпочинається виробництво законтракованої кількості продукції. Завдяки системі "точно в час" у підприємства зменшується потреба у формуванні складських резервів.

На основі інформації щодо договірних відносин між контрагентами обліковий фахівець може автоматизовано формувати та відправляти рахунок на оплату покупцю через єдину базу даних. Надалі лише очікується електронне повідомлення від банківської установи про оплату рахунку. Банківське інформування доцільно здійснювати через систему "клієнт-банк" зі зміною статусу кожного рахунку на "оплачено", що є сигналом про погашення дебіторської заборгованості.

Надходження інформації про оплату рахунку до програмного забезпечення підприємства може слугувати підставою для автоматизованого формування облікових проведення щодо виникнення та ліквідації дебіторської заборгованості. Програмне забезпечення інформуватиме облікового працівника про зміни в єдиній базі даних і

пропонуватиме відповідні облікові записи, які після затвердження відповідальних посадових осіб рекомендовано автоматизовано відображати в системі обліку.

В програмному забезпеченні автоматизації обліку дебіторської заборгованості обов'язково необхідно передбачити можливість оплати рахунків. Доцільно в єдину базу даних розрахунків з контрагентами інтегрувати систему "клієнт-банк" з функціями управління грошовими коштами з метою сплати боргу перед постачальниками. Після виникнення заборгованості обліковому фахівцю, відповідальному за грошові операції, буде запропоновано перерахувати кошти контрагенту. Ініціювання грошової операції потребуватиме електронного схвалення керівниками підприємства. Запит на дозвіл щодо грошової трансакції може виводитися на робочий стіл або мобільний пристрій відповідного управлінського фахівця. Як наслідок, забезпечується дистанційний та цілодобовий контроль за видатками грошових коштів та станом розрахунків з контрагентами підприємства.

Обов'язковою вимогою часу є підтримка електронних грошей в програмному забезпеченні автоматизації обліку. Підключення до єдиної бази даних електронних гаманців забезпечує оперативне та конфіденційне погашення заборгованості підприємства. Розрахунки електронними грошима суттєво оптимізують витрати на банківське обслуговування рахунків підприємства [9, с. 49]. Формування первинних документів та відображення на рахунках обліку операцій з віртуальними валютами доцільно автоматизовано здійснювати на основі інформації з процесингового центру електронних грошових трансакцій.

Аналогічно єдину базу даних доцільно використовувати для контролю за станом розрахунків з дебіторами та формуванням резерву сумнівних боргів. Залежно від накопиченого досвіду щодо добросовісності контрагентів доцільно автоматизовано прогнозувати ймовірність непогашення дебіторської заборгованості. Виходячи з термінів та сум проведених дебіторами розрахунків у минулому, доцільно автоматизовано формувати резерв сумнівних боргів. З єдиної бази даних можливо отримати інформацію про платоспроможність, суми безнадійної дебіторської заборгованості за різними операціями, класифікацію дебіторської заборгованості в розрізі кожного контрагента. Одержана інформація може бути підставою для автоматизованого формування та обліку резерву сумнівних боргів за всіма можливими методами його обчислення. За обраним і затвердженим в обліковій політиці варіантом можливо своєчасно ідентифікувати проблемного дебітора, з'ясувати необхідність створення резерву та достовірно визначити його розмір з метою покриття безнадійної дебіторської заборгованості.

У всіх підприємств з'являється реальний механізм уникнення співпраці з недобросовісними суб'єктами господарювання та збитків від непогашення дебіторської заборгованості. Відбувається дисциплінування покупців та замовників. Своєчасне та достовірне формування резерву сумнівних боргів дозволяє зменшити вплив негативних тенденцій на фінансовий результат діяльності у випадку накопичення великих сум безнадійної дебіторської заборгованості.

Інформація про розрахунки між контрагентами може використовуватися для обліку взаємозаліку заборгованості. В момент виникнення заборгованості доцільно автоматизовано перевіряти стан розрахунків з поточним контрагентом. У випадку наявної кредиторської заборгованості можливо автоматично здійснювати операції з взаємного списання боргів між учасниками договірних відносин. Іншими словами, якщо розмір наявної кредиторської заборгованості дозволяє перекрити борг дебіторів, то ініціюється

взаємозалік заборгованостей. Обліковому фахівцю система виводитиме повідомлення про списання заборгованостей та формуватиме відповідні облікові записи на рахунках обліку.

Цікавою є можливість залучення третіх осіб до процесів автоматизованого взаємного заліку заборгованості. Якщо існує ще один суб'єкт господарювання, який одночасно співпрацює з обома контрагентами, то доцільно перевірити стан його розрахунків та боргів. Досить часто буває ситуація, в якій підприємство має дебіторську та кредиторську заборгованість перед багатьма учасниками ринку, що дозволяє здійснювати почергове списання боргів. Автоматизована система здатна здійснювати поступове списання боргів одних підприємств перед іншими до моменту мінімізації загальної дебіторської та кредиторської заборгованості серед усіх господарюючих суб'єктів, які співпрацюють між собою. Обліковим фахівцям кожного з підприємств пропонуватиметься автоматизована схема взаємозаліку заборгованості, після отримання позитивної реакції усіх контрагентів на яку відбуватиметься автоматизоване формування облікових проведення. Схема обліку покриття дебіторської заборгованості завдяки залученню третіх осіб через єдину базу даних контрагентів подана на рис. 2.

Рис. 2. Залучення зовнішніх користувачів інформації до обліку покриття дебіторської заборгованості з використанням єдиної бази даних

До єдиної бази даних доцільно залучити також організації з надання факторингових послуг. На конкурентних умовах фактори можуть розміщувати комерційні пропозиції щодо кожного факту виникнення дебіторської заборгованості. Суб'єкт господарювання за потреби може обрати найбільш оптимальну модель факторингу із запропонованих. Механізм управління розрахунками з дебіторами доцільно включити в програмне забезпечення автоматизації обліку на підприємстві. В момент виникнення дебіторської заборгованості після оцінки платоспроможності контрагента та імовірності непогашення обліковому фахівцю пропонується список угод з факторингового покриття [10, с. 36]. Зваживши ризики та необхідність у вивільненні обігових коштів, підприємство обирає із запропонованого переліку фактора та надає електронну згоду на умови факторингу. Укладається електронний договір на факторингове погашення дебіторської заборгованості з формуванням відповідних облікових проведення.

Інформацію про розрахунки з контрагентами доцільно автоматично відправляти в Державну фіскальну службу з метою достовірного, своєчасного та повного обліку податків та зборів. Факт надходження від дебітора грошових коштів або виставлення рахунку за уже відвантажені товари фіксується в єдиній базі даних, що є підставою згідно з правилом "першої події" для відображення в обліку виникнення податкового зобов'язання. Разом з автоматизованим формуванням записів, на рахунках обліку відбувається інформаційне дублювання в базі Державної фіскальної служби. Таким чином, усувається людський чинник у процесі передачі інформації про суми нарахованого податку на додану вартість контролюючим органам. Обліковий фахівець втрачає можливість маніпуляцій з обліковими даними з метою приховання доходів і завищення сум витрат, що впливає на розмір податку на додану вартість та податку на прибуток.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в сучасному програмному забезпеченні, присутньому на національному ринку, реалізовані функції обліку дебіторської заборгованості з можливістю формування відповідних первинних документів, інвентаризації, оцінки, відображення на рахунках обліку та у фінансовій звітності. Актуальним напрямком подальшого удосконалення програмного забезпечення є інтеграція комунікаційних та мережевих технологій. Інтеграційні процеси забезпечують формування спільного інформаційного середовища на мікро та макрорівнях, доступ до якого матимуть внутрішні та зовнішні користувачі облікової інформації.

В сучасні програмні продукти для автоматизації обліку доцільно інтегрувати функцію інформаційного обміну з єдиною базою даних контрагентів. Розроблено інформаційну модель інтегрованої бази даних, в якій міститься інформація про контрагентів, наявність договірних відносин, стан дебіторської заборгованості та порядок її погашення. Єдина база даних виступає в ролі інформаційного простору електронної взаємодії усіх учасників ринку фінансових операцій. Відбувається інформаційний обмін між постачальниками, покупцями, банківськими установами, юридичними та факторинговими організаціями, державними органами фіскальної служби та статистики. Забезпечуються своєчасні комунікації з метою оптимізації розміру дебіторської заборгованості та недопущення прострочення термінів її погашення.

На основі інформаційного обміну з єдиною базою даних запропоновано механізм обліку виконання договорів, розрахунків з контрагентами, руху грошових коштів та резерву сумнівних боргів. Інформація, одержана з єдиної бази даних, є підставою для

автоматизованого формування облікових проведення щодо виникнення та погашення дебіторської заборгованості. Розроблено порядок своєчасного та повного інформування внутрішніх та зовнішніх користувачів облікової інформації про стан дебіторської заборгованості на підприємстві. Забезпечується автоматизація облікових та управлінських функцій в умовах інтеграції в єдину базу даних. Зростає рівень контролю та управління за розрахунковими операціями в умовах актуалізації електронної економіки України.

Список використаних джерел

1. Терещенко М. К. Деякі аспекти удосконалення обліку, аналізу та аудиту дебіторської заборгованості підприємства / М. К. Терещенко. – *Економічний вісник*. – 2014. – № 1. – С. 107–113.
2. Чорнак Т. В. Удосконалення оцінки дебіторської заборгованості та її відображення у звітності / Т. В. Чорнак. – *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2010. – № 29. – С. 56–59.
3. Москалюк Г. О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / Г. О. Москалюк. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1754/1.pdf>.
4. Коблянська О. І. Методологічні аспекти обліку та аудиту дебіторської заборгованості / О. І. Коблянська // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2009. – № 77–78. – С. 28.
5. Шипунова О. В. Проблеми обліку фінансових активів у середовищі інформаційної системи / О. В. Шипунова. – *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. – 2015. – Вип. 2 (112). – С. 91–95.
6. Волинець О. О. Характеристика системи аналітичного обліку зобов'язань та методика її удосконалення в умовах електронної обробки економічної інформації / О. О. Волинець // *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. – 2009. – Т. 2. – № 5. – С. 151–153.
7. Житна І. П. Сучасні технології удосконалення системи автоматизації обліку та управління виробництвом / І. П. Житна, О. А. Садовніков // *Управління розвитком*. – 2010. – № 3. – С. 126–128.
8. Щодо забезпечення функціонування суб'єктів господарювання без застосування печаток [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1091>.
9. Несходовський І. Електронні гроші / І. Несходовський // *Бухгалтерський облік і аудит*. – 2009. – № 4. – С. 49–54.
10. Смачило В. В. Сутність факторингу та його використання при управлінні дебіторською заборгованістю в Україні / В. В. Смачило, Є. В. Дубровська // *Фінанси України*. – 2007. – № 7. – С. 35–45.

References

1. Tereshchenko M. K. Deiaki aspekty udoskonalennia obliku, analizu ta audytu debitorskoi zaborhovanosti pidpriemstva [Some aspects of improvement of accounting, analysis and auditing of an enterprise's receivables]. *Ekonomichnyi visnyk – Economic Bulletin*, 2014, No. 1, pp. 107-113 [in Ukrainian].

2. Chornak T. V. Udoskonalennia otsinky debitorskoi zaborhovanosti ta yii vidobrazhennia u zvitnosti [Improving the assessment of receivables and its reflection in reporting]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 2010, No. 29, pp. 56–59 [in Ukrainian].
3. Moskaliuk H. O. Oblik ta kontrol debitorskoi zaborhovanosti: isnuuuchi problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Accounting and control over receivables: current problems and ways to overcome them], from <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1754/1.pdf> [in Ukrainian].
4. Koblianska O. I. Metodolohichni aspekty obliku ta audytu debitorskoi zaborhovanosti [Methodological aspects of accounting and auditing receivables]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2009, No. 77–78, p. 28 [in Ukrainian].
5. Shypunova O. V. Problemy obliku finansovykh aktiviv u seredovyshchi informatsiinoi systemy [Issues of accounting of financial assets in the information system environment]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho period Ukrainy – Social and economic issues of Ukraine's current state*, 2015, Issue 2 (112), pp. 91–95 [in Ukrainian].
6. Volynets O. O. Kharakterystyka systemy analitychnoho obliku zoboviazan ta metodyka yii udoskonalennia v umovakh elektronnoi obrobky ekonomichnoi informatsii [Description of the analytical accounting system of obligations and methods of its improvement in terms of electronic processing of economic information]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu (Ekonomichni nauky) – Bulletin of Khmelnytskyi National University (Economic studies)*, 2009, Vol. 2, No. 5, pp. 151–153 [in Ukrainian].
7. Zhytna I. P., Sadovnikov O. A. Suchasni tekhnolohii udoskonalennia systemy avtomatyzatsii obliku ta upravlinnia vyrobnytstvom [Modern technology used for improving automation systems for accounting and manufacturing management]. *Upravlinnia rozvytkom – Development management*, 2010, No. 3, pp. 126–128 [in Ukrainian].
8. Shchodo zabezpechennia funktsionuvannia subiektiv hospodariuvannia bez zastosuvannia pechatok [On the functioning of entities without the use of seals]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute of Strategic Studies*, from <http://www.niss.gov.ua/articles/1091> [in Ukrainian].
9. Neskhodovskyi I. Elektronni hroshi [Electronic money]. *Bukhhalterskyi oblik i audit – Accounting and Audit*, 2009, No. 4, pp. 49–54 [in Ukrainian].
10. Smachylo V. V., Dubrovska Ye. V. Sutnist faktorynhu ta yoho vykorystannia pry upravlinni debitorskoiu zaborhovanistiu v Ukraini [The essence of factoring and its use in the management of receivables in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 2007, No. 7, pp. 35–45 [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

УДК 657.3:004

Зеновій ЗАДОРЖНИЙ

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ В УКРАЇНІ: ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Систематизовано діючу нормативно-правову базу, що регламентує діяльність підприємств електронної комерції та ведення ними бухгалтерського обліку з метою визначення напрямів її подальшого удосконалення. У ході дослідження використано методи систематизації та узагальнення під час розгляду низки нормативно-правових актів, що регламентують діяльність підприємств електронної комерції в Україні. Встановлено основні напрями удосконалення системи нормативно-правового регулювання діяльності підприємств, що працюють у галузі електронної комерції. Досліджено функціонування діяльності підприємств електронної комерції та постановки бухгалтерського обліку за наступними рівнями: 1 рівень – Конституція України та Кодекси Законів; 2 рівень – Закони України; 3 рівень – підзаконні нормативно-правові акти. Проведено аналіз законодавчих та нормативних актів з питань електронної комерції на кожному із трьох названих рівнів. Запропоновано внести зміни та доповнення до окремих нормативно-правових актів з метою ліквідації застарілих понять та узгодження між собою. Доведено, що одним із основних напрямів вдосконалення електронної комерції в Україні є гармонізація чинного законодавства у сфері електронної комерції із вимогами Європейського законодавства та міжнародними стандартами. Предметом дослідження є нормативно-правове регулювання електронної комерції в Україні.

Ключові слова: бухгалтерський облік, електронна комерція, нормативно-правове регулювання.

JEL: M41

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Взаємодія між суб'єктами господарювання постійно змінюється у зв'язку зі змінами, пов'язаними із розвитком економічних та суспільних явищ. Починаючи з кінця XX століття, визначальним чинником, що змінив тип взаємовідносин в економіці та суспільстві, стало виникнення та розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема мережі Інтернет. Економічні взаємовідносини між суб'єктами господарювання, що здійснюються із використанням веб-простору, стосуються підприємств, що працюють як у реальному світі, так і у електронному середовищі. Поступово межі між такими підприємствами будуть стиратися, і як результат більшість бізнес-процесів будуть перенесені у віртуальний простір. Досліджуючи особливості господарської діяльності та ведення бухгалтерського обліку на підприємствах, що працюють в електронному середовищі, можна зустрітися із

© Зеновій Задоржний, 2017.

проблемою неврегульованості значної кількості аспектів господарювання підприємств зазначеної галузі. Виникнення цієї проблеми, на наш погляд, пов'язано, перш за все, із "надстрімкими" темпами розвитку підприємств віртуального бізнесу та великою кількістю напрямів діяльності, які можуть бути перенесені в електронне середовище. По суті, законодавчі органи не встигають вчасно приймати нормативно-правові акти відповідно до запитів підприємств електронного бізнесу, а також узгоджувати існуючі регламенти із вимогами нових видів бізнесу, що ведуться із використанням мережі Інтернет. Електронна комерція в Україні є найбільш врегульованим на законодавчому рівні видом бізнесу, що здійснюється в електронному середовищі. Нормативно-правовим актом, що визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції, є Закон України "Про електронну комерцію" № 675-VIII від 03.09.2015 р. Незважаючи на високу оцінку зазначеного нормативного акту серед представників онлайн-бізнесу, він не зміг охопити усі аспекти електронної комерції, що потребували регламентації до його прийняття та має бути доповнений іншими нормативно-правовими актами, необхідними для розвитку та успішного функціонування електронної комерції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання поданої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Розглядаючи облікову систему як інформаційну базу системи управління на підприємствах електронної комерції та електронного бізнесу, вітчизняні вчені у своїх дослідженнях звертали увагу на різні аспекти побудови бухгалтерського обліку. Зокрема, М. О. Гончарук досліджує особливості нормативно-правового регулювання критеріїв визнання Інтернет-магазину як нематеріального активу, порядок оцінки веб-сайту Інтернет-магазину, формування його вартості та облікове відображення операцій зі створення Інтернет-магазину як форми електронної комерції [1]. Особливостям бухгалтерського обліку на підприємствах електронної комерції присвячена монографія А. С. Крутової [2]. Проблемні аспекти діяльності підприємств електронної комерції та їх вплив на відображення господарських операцій в обліку висвітлено у праці І. Б. Плотніченко [3]. Особливості функціонування підприємств електронного бізнесу та їх вплив на побудову системи бухгалтерського обліку досліджує М. О. Любимов [4]. Проблеми формування облікової політики підприємств електронного бізнесу в Україні визначено у дослідженнях Л. В. Чижевської та В. А. Кулик [5]. У всіх зазначених публікаціях вчені вказують на недосконалість чинної нормативно-правової бази щодо регламентації господарської діяльності у галузі електронної комерції та ведення бухгалтерського обліку на підприємствах цієї галузі.

Формування цілей статті. Завданням дослідження є узагальнення та систематизація діючої нормативно-правової бази, що регламентує діяльність підприємств електронної комерції та ведення ними бухгалтерського обліку з метою визначення напрямів її подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Окремі недоліки нормативно-правового регулювання господарської діяльності підприємств, що працюють у галузі електронної комерції в Україні, та нормативної регламентації економічної діяльності, зокрема, частково пов'язані із

кодифікованою системою правотворчості, що використовується в Україні. Враховуючи, що ринок електронної комерції працює у глобальному масштабі, а дієве нормативно-правове регулювання діяльності в електронному середовищі у межах окремої країни є суттєвою конкурентною перевагою для підприємств електронної комерції, необхідно визнати, що англо-саксонська система прецедентного права у даному випадку є більш пристосованою до перманентних змін бізнес-процесів, ніж система кодифікованого права. Проте про зміну системи законотворчої діяльності в Україні у даному контексті говорити недоцільно, оскільки недоліки такого переходу можуть бути більш вагомими, ніж переваги. У той же час вартим уваги, на наш погляд, є включення у законотворчий процес щодо зазначеної сфери економічної діяльності, організацій, сформованих із представників підприємств, що працюють у галузі електронної комерції, а також представників громадськості для ініціювання розробки законопроектів на запити електронного бізнесу та суспільства.

Дослідження нормативно-правового регулювання діяльності підприємств електронної комерції та постановки бухгалтерського обліку на них у межах даного дослідження здійснюється за наступними рівнями:

- 1) I рівень – Конституція України та кодекси законів;
- 2) II рівень – закони України;
- 3) III рівень – рівень підзаконних нормативно-правових актів.

У межах другого та третього рівнів нормативно-правові акти згруповано за наступними аспектами: 1) організація діяльності; 2) розрахунки між суб'єктами господарювання та кінцевими споживачами; 3) бухгалтерський облік та звітність.

На першому рівні Конституцією України (ст. 42) визначено право кожного на здійснення підприємницької діяльності, що не заборонено чинним законодавством. Підприємницька діяльність здійснюється на умовах конкуренції, яка знаходиться під захистом держави. Крім захисту інтересів підприємців, держава забезпечує захист прав споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт.

Різні аспекти діяльності підприємств електронної комерції врегульовано окремими нормами, викладеними у кодексах законів. Зокрема, Господарським Кодексом України № 436-IV від 16.01.2003 р. визначено порядок взаємодії між підприємцями та споживачами, що виникають в електронній комерції. Положеннями Податкового Кодексу України № 2755-VI від 02.12.2010 р. закріплено вимоги до оподаткування підприємств електронної комерції та встановлено певні обмеження щодо застосування спрощеної системи оподаткування. Цивільний Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. визначає основні засади організації діяльності Інтернет-магазинів на підставі ототожнення їх діяльності із діяльністю торговельних підприємств, що здійснюють торгівлю за зразками. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2010 р. визначає види злочинів, що можуть бути здійснені в онлайн-середовищі та відповідальність за їх скоєння.

На другому рівні нормативно-правового регулювання діяльності підприємств електронної комерції та постановки облікової роботи на них, нормативно-правові акти згруповано у три наступні групи.

Перша група нормативно-правових актів пов'язана із організацією діяльності підприємств електронної комерції в Україні та включає: Закон України "Про електронну комерцію" № 675-VIII від 30.09.2015 р.; Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. "Про

державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”; Закон України № 222-VIII від 02.03.2015 р. “Про ліцензування видів господарської діяльності”; Закон України № 1280-IV від 18.11.2003 р. “Про телекомунікації”; Закон України “Про охорону прав на знаки”; Закон України № 270/96-ВР від 03.07.96 р. “Про рекламу”; Закон України “Про захист прав споживачів” № 1023-XII від 12.05.1991 р.; Закон України “Про захист персональних даних” № 2297-VI від 01.06.2010 р.; Закон України № 851 -IV від 22.05.2003 р. “Про електронні документи та електронний документообіг”; Закон України № 852-IV від 22.05.2003 р. “Про електронний цифровий підпис”.

Друга група нормативно-правових актів регламентує особливості проведення розрахункових операцій підприємствами електронної торгівлі та включає: Закон України № 265/95-ВР від 06.07.95 р. “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг”; Закон України № 2346-III від 05.04.2001 р. “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”; Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.

До третьої групи відноситься Закон України № 996-XIV від 16.07.99 р. “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”.

Досліджуючи нормативно-правові акти, що відносяться до другого рівня законодавчого регулювання діяльності підприємств електронної комерції, варто наголосити на важливості значення Закону України “Про електронну комерцію” № 675-VIII від 30.09.2015 р., оскільки саме цим нормативно-правовим актом було закріплено електронну комерцію як галузь економіки та визначено її особливості.

Перевагою Закону України “Про електронну комерцію” є визначення переліку суб’єктів господарювання, що приймають участь у господарській діяльності у сфері електронної комерції, який включає суб’єктів електронної комерції (продавці, постачальники, виконавці та покупці, замовники, споживачі), постачальників послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування.

Деталізація вимог до діяльності суб’єктів господарювання, що працюють у сфері електронної комерції, спрямована на підвищення якості задоволеності споживачів товарами та послугами, що придбаваються у віртуальному просторі та спрощення взаємодії між продавцем та кінцевим споживачем. Зокрема, суб’єкти господарювання, що реалізують товари та послуги із використанням мережі Інтернет, зобов’язуються:

- надавати потенційним споживачам товарів та послуг інформацію, що ідентифікує підприємство електронної комерції як суб’єкт господарювання, що має право на здійснення господарської діяльності;
- вживати всі необхідні заходи для зберігання персональної інформації споживачів та недопущення її несанкціонованого поширення;
- більш виважено підходити до змісту електронних договорів (передбачати у них істотні вимоги) та способів їх розповсюдження серед потенційних споживачів;
- вимагати від потенційного покупця належним чином оформлені документи, що підтверджують згоду на отримання товарів (надання послуг);
- надсилати споживачеві документи, що підтверджують виконання договору у межах здійснення господарської діяльності в електронному середовищі;

– зберігати електронні документи (повідомлення), програмні, апаратно-програмні, апаратні або інші засоби для зберігання електронних документів не менше трьох років.

Підходи до здійснення господарської діяльності у сфері електронної комерції, наведені у Законі України “Про електронну комерцію”, відповідають загальноприйнятим європейським стандартам у галузі ведення підприємницької діяльності в онлайн-середовищі. Головним орієнтиром при розробці основних положень закону була Директива №2000/31/ЄС “Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції на внутрішньому ринку” від 08.06.2000 р. Прийняття цього закону спрямоване на підтримку розвитку електронної комерції в Україні та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств електронної комерції у міжнародному масштабі. Незважаючи на значні переваги вказаного закону, існують певні моменти, що потребують доопрацювання. Зокрема, наведене в законі поняття електронного правочину, на думку О. Татарова, носить малоінформативний зміст, оскільки не містить ідентифікуючих ознак конкретного правочину. Це поняття може бути застосовано до будь-якого правочину, процес вчинення якого був пов’язаний з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Також суперечливим, із юридичної точки зору, може бути використання електронних договорів у суді у якості судових доказів у разі виникнення господарських спорів між суб’єктами господарювання [6]. Перевізник Г. зазначає, що “...закон є дещо загальним, йому бракує конкретики. І дійсно багато статей закону можна трактувати двозначно. Закон частково вирішує проблеми шахрайства чи контрафакту, оскільки прирівнюють оферти в інтернеті до процедури купівлі-продажу в звичайних магазинах, тому тепер є певний бар’єр для шахраїв. Закон повністю не вирішує проблем, але певні зрушення і досягнення вже є” [7].

Основним законодавчим актом, що регламентує особливості здійснення готівкових розрахунків підприємствами, що працюють у галузі електронної комерції, є Закон України № 265/95-ВР від 06.07.95 р. “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг”. Згідно з зазначеним нормативно-правовим актом, “суб’єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та безготівковій формі, зобов’язані видавати особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї, включаючи ті, замовлення або оплата яких здійснюється з використанням мережі Інтернет, при отриманні товарів (послуг) в обов’язковому порядку розрахунковий документ встановленої форми на повну суму проведеної операції” [8]. Враховуючи, що значна частина господарських операцій у галузі електронної комерції відбувається на умовах післяоплати, онлайн-магазини повинні додатково включати у вартість товарів та послуг вартість доставки касового чеку до кінцевого споживача. Такий підхід є незручним та економічно недоцільним при продажу товарів чи послуг, що мають невелику вартість, де вартість доставки касового чеку до кінцевого споживача може стати причиною його відмови від укладання правочину.

На третьому рівні нормативно-правового регулювання діяльності підприємств, що працюють в електронному середовищі та ведення бухгалтерського обліку, нормативні акти згруповано наступним чином.

Перша група нормативно-правових актів деталізує окремі аспекти ведення господарської діяльності у галузі електронної комерції. До них відносяться: Порядок

провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, затверджений постановою Кабінету міністрів України № 833 від 15.06.2006 р.; Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями, затверджені наказом Мінекономіки № 103 від 19.04.2007 р.; Правила роздрібною торгівлі непродовольчими товарами, затверджені наказом Мінекономіки України № 104 від 19.04.2007 р.; Правила роздрібною торгівлі продовольчими товарами, затверджені наказом Мінекономіки України № 185 від 11.07.2003 р.; Правила роздрібною торгівлі ювелірними виробами та іншими виробами з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння, затверджені постановою Кабінету міністрів України № 460 від 25.03.99 р.; Рекомендації щодо організації продажу товарів за зразками, затверджені наказом Мінекономіки України № 152 від 20.07.2000 р.; Національний класифікатор України ДК 009:2010 "Класифікація видів економічної діяльності", затверджений наказом Держспоживстандарту України № 457 від 11.10.2010 р.; Методологічні основи та пояснення до позицій національного класифікатора ДК 009:2010 "Класифікація видів економічної діяльності", затверджені наказом Держкомстату № 396 від 23.12.2011 р.; Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. (ратифікована Україною 07.09.2005 р.).

До другої групи нормативно-правових актів, що регламентують окремі аспекти розрахункових операцій суб'єктів господарювання, які здійснюють свою діяльність із використанням мережі Інтернет, належать: Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління НБУ № 637 від 15.12.2004 р.; Положення про форму та зміст розрахункових документів, затверджене наказом Мінфіну України № 13 від 21.01.2016 р..

Третя група нормативно-правових актів, що регламентують особливості ведення обліку та складання звітності у галузі електронної комерції, деталізують положення Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" та включають: Національні положення (станданти) бухгалтерського обліку; Міжнародні стандарти фінансової звітності; План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкцію щодо застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку, затверджену наказом Мінфіну України № 291 від 30.11.99 р..

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити такі висновки:

1. Наведена класифікація нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється регламентація діяльності підприємств електронної комерції та постановки облікової роботи на них, дозволяє зрозуміти значні масштаби інформації, що мають бути вивчені та враховані потенційними власниками Інтернет-бізнесу при його створенні.

2. Наведені нормативно-правові акти були прийняті у різні періоди та не висвітлюють у повному обсязі необхідні підходи та правила, на підставі яких повинна регламентуватися електронна комерція. Значна частина нормативно-правових актів містить застарілі поняття, в окремих випадках норми чинного законодавства різних нормативно-правових актів не узгоджуються. Усунення визначених недоліків чинного законодавства у сфері електронної комерції сприятиме більш успішному функціонуванню підприємств, що працюють в електронному середовищі та підвищить їх конкурентні переваги у глобальному масштабі.

3. Перспективними напрямками подальших досліджень з питань обліку електронної комерції є гармонізація чинного законодавства у сфері електронної комерції із вимогами європейського законодавства, а також міжнародними стандартами.

Література

1. Гончарук М. О. Електронна комерція як форма бізнесу: обліковий аспект / М. О. Гончарук. // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 3(61). – С. 29–31.
2. Крутова А. С. Облік в системі електронної комерції: моногр. / А. С. Крутова. – Х., 2010. – 395 с.
3. Плотніченко І. Б. Застосування поняття “електронна комерція” при побудові системи бухгалтерського обліку / І. Б. Плотніченко // Культура народів Причорномор’я. – 2013. – № 256. – С. 170–174.
4. Кулик В. А. Вплив е-бізнесу на розвиток системи бухгалтерського обліку / В. А. Кулик, М. О. Любимов. // Бухгалтерський облік і аудит. – 2016. – № 4. – С. 33–38.
5. Чижевська Л. В. Проблеми формування облікової політики підприємств електронного бізнесу в Україні / Л. В. Чижевська, В. А. Кулик. // Науковий вісник ПУЕТ – 2015. – № 3. – С. 171–178.
6. Татаров О. Закон “Про електронну комерцію”: сподівання та реалії [Електронний ресурс] / О. Татаров. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/otatarov/article/19348.aspx>.
7. Е-комерція в законі та в житті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internetua.com/e-komerciya-v-zakoni-ta-v-zhytti>.
8. Нюанси застосування РРО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/226189.html>.

References

1. Honcharuk M. O. *Elektronna komertsiiia yak forma biznesu: oblikovyi aspekt* [Electronic commerce as a form of business: an accounting aspect]. Visnyk ZhDTU – Bulletin of Zhytomyr State Technological University, 2012, No. 3(61), pp. 29-31 [in Ukrainian].
2. Krutova A. S. *Oblik v systemi elektronnoi komertsii: monohrafiia* [Accounting in e-commerce: monograph]. Kharkiv, 2010, 395 p., [in Ukrainian].
3. Plotnichenko I. B. *Zastosuvannia poniattia “elektronna komertsiiia” pry pobudovi systemy bukhhalterskoho obliku* [Applying the term “electronic commerce” to introducing a system of accounting]. Kultura narodov Prychernomoria – The Culture of the Black Sea Littoral's Folks, 2013, No. 256, pp. 170-174 [in Ukrainian].
4. Kulyk V. A., Liubymov M. O. *Vplyv e-biznesu na rozvytok systemy bukhhalterskoho obliku* [The impact of e-business on the development of accounting]. Bukhhalterskyi oblik i audit – Accounting and Auditing, 2016, No. 4, pp. 33-38 [in Ukrainian].
5. Chyzhevska L. V., Kulyk V. A. *Problemy formuvannia oblikovoi polityky pidpriemstv elektronnoho biznesu v Ukraini* [Challenges of developing accounting policies on e-business in Ukraine]. Naukovyi visnyk PUET – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, 2015, No. 3, pp. 171-178 [in Ukrainian].

6. Tatarov O. Zakon «Pro elektronnu komertsiiu»: spodivannia ta realii [Law “On electronic commerce”: expectations and reality], from <http://blog.liga.net/user/otatarov/article/19348.aspx> [in Ukrainian].
7. E-komertsiiia v zakoni ta v zhytti [E-commerce in law and in life], from <http://internetua.com/e-komerciia-v-zakoni-ta-v-zhytti> [in Ukrainian].
8. Niuansy zastosuvannia RRO [Nuances of applying payment transactions recorders], from <http://kh.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/226189.html> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.8 : 016

Оксана ШИМАНСЬКА

ЕЛІНОР ОСТРОМ: ДОВЕДЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОЛЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Нобелівська премія з економіки 2009 р.
“за дослідження в галузі економічної організації”)

Обґрунтовано внесок Елінор Остром у розвиток теорії колективного управління власністю. З'ясовуються способи вирішення проблеми найоптимальнішого використання обмежених природних ресурсів задля забезпечення можливостей їх економічно релевантного збереження у довгостроковій перспективі. Відстоюється думка про те, що не лише держава може вирішувати проблеми ефективного використання ресурсів, призначених для спільного користування. Доведено можливість застосування колективних рішень у сфері управління ресурсами, за яких останні підтримуються в нормальному стані, залишаючись водночас в режимі загального користування. Розглянуто найавторитетніші моделі (“трагедія общин”, “дилема ув'язненого”, “логіка колективної дії”), які найчастіше використовуються в якості інструментарію для дослідження випадків застосування конкретних заходів економічної політики у сфері використання обмежених ресурсів загального користування, а також – як концепції аналізу проблем індивідів, котрі прагнуть досягнення колективної вигоди. Наголошується увага на необхідності виваженого застосування вищезгаданих моделей у якості метафор-замінників реальних засад економічної політики, оскільки обмеження, які для зручності аналізу пропонується сприймати в якості постійних, приймаються такими без будь-яких упереджень – як постійні емпіричні умови, які залишаються такими до моменту внесення коректив з боку органів державної влади. Наголошено на важливості розробки теорій людської організації, заснованих на реалістичній оцінці людських можливостей та обмежень, які виникають у випадку необхідності вирішувати безліч різних ситуацій у сфері використання спільних благ. Акцентується увага на тому, що емпірично підтверджені теорії людської організації як найважливіший елемент науки про економічну політику здатні доповнювати рішення оцінками найбільш ймовірних наслідків застосування безлічі способів організації видів людської діяльності. Зроблено висновок, що експериментальні дослідження Е. Остром у сфері управління природними ресурсами можуть бути використані задля вирішення масштабного кола проблем, пов'язаних із виробництвом суспільних благ.

© Оксана Шиманська, 2017.

Ключові слова: *ресурси спільного користування, "трагедія общин", "дилема ув'язненого", "логіка колективної дії", теоретико-ігрові моделі, моделі-метафори, кооперативна гра, некооперативна гра, державні інститути, права приватної власності, колективне управління власністю.*

JEL: A 11, B 31, C 71, C 72, D 74

Постановка проблеми. Проблема ефективного управління ресурсами, насамперед природними, які спільно використовуються великою кількістю індивідів, є однією із ключових проблем не лише сучасної економічної науки, а й фахівців, які займаються розробкою засад економічної політики. Задля її вирішення, зазвичай, пропонується або державне регулювання, або приватизація таких ресурсів. Однак з огляду на те, що ані держава, ані ринок не продемонстрували однозначно успішних результатів у цій сфері, актуальним вбачається пошук альтернативних способів вирішення проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях У. Офульса [6], Р. Хейлбронера [7], Д. Еренфельда [8], І. Каррузера [9], Р. Стоунера [9], К. Кларка [13] відстоюється думка про те, що лише держава може ефективно вирішувати проблеми використання ресурсів, призначених для спільного користування. Інші дослідники, зокрема Г. Демсетц [10], О. Джонсон [11], В. Уелч [12], доволі впевнено рекомендують вводити приватну власність у всіх випадках наявності ресурсу спільного володіння. Теоретичні ж дослідження Е. Остром, підкріплені масивом емпіричних даних, підтверджують можливість застосування колективних рішень управління ресурсами, за яких останні підтримуються в нормальному стані, залишаючись водночас в режимі загального використання.

Постановка мети і завдань дослідження. Метою статті є дослідження потенціалу вирішення проблем у сфері колективного використання обмежених ресурсів, запропонованих Е. Остром, які не піддаються ні приватновласницьким, ні урядовим підходам.

Виклад основного матеріалу. Еліно́р Остро́м у своїх дослідженнях заперечила думку про неефективність колективного управління власністю. Досліджуючи численні приклади суспільного регулювання рибальства, використання пасовищ, лісів, озер і підземних вод, Е. Остром дійшла висновку, що в багатьох випадках результати колективних дій є значно ефективнішими, ніж прогнози стандартних моделей.

Американський політолог і економіст Еліно́р Остро́м (в дівочтві Ейвен) народилася 7 серпня 1933 р. в Лос-Анджелесі в родині Адріана і Лії Ейвенів.

У 1951 р. закінчила Beverly High School. Невдовзі здобула ступені бакалавра політичних наук (1954 р.), магістра мистецтв (1962 р.), доктора філософії (1965 р.) Каліфорнійського університету. Під час виконання останньої випускової роботи Е. Остром брала участь у дослідницькій групі з вивчення водного господарства Південної Каліфорнії. Професійну діяльність розпочала в Університеті Індіани на посаді викладача "Основ американського уряду". Згодом працювала в комітеті з дослідження водних басейнів, створеному Національною дослідницькою радою. У 1974 р. Е. Остром отримала посаду професора в Університеті Індіани. З 1982 по 1984 рр. була Президентом організації "Громадський вибір". З 1984 по 1985 рр. Е. Остром – Президент

Середньозахідної асоціації політичних наук. У 1990 р. опублікувала свою головну книгу "Управління спільним: еволюція інститутів колективних дій". З 1996 по 1997 рр. Е. Остром очолювала Американську асоціацію політичних наук.

Визнання Еліно́р Остром принесли дослідження у сфері корпоративного управління суспільною власністю. У 2009 р. Еліно́р Остром спільно з Олівером Вільямсоном була удостоєна Нобелівської премії з економіки "за дослідження в галузі економічної організації". Таким чином, Еліно́р стала першою жінкою, яка отримала Нобелівську премію з економіки. Відзначена Преміями Сейдмана (1997), Йохана Скітте (1999), Джеймса Медісона (2005), Джонатана Тиша (2009). З 1991 р. Е. Остром є членом Американської академії мистецтв і наук. З 2001 р. – член Національної академії наук США. У 2010 р. включена американським журналом "Utne Reader" в число "25 людей, які змінюють світ" [1].

У своїй праці "Управління спільним: еволюція інститутів колективних дій" Е. Остром зосереджує увагу на головній для розуміння проблемі: як саме у найкращий спосіб обмежити використання природних ресурсів, щоб у довгостроковій перспективі забезпечити можливість їх економічно релевантного збереження [2, с. 21]. Вчені, які досліджували феномен "трагедії общин" (предтеча теорії Е. Остром), насамперед рекомендують задля запобігання вичерпуванню ресурсів встановити державний контроль за використанням більшості їх видів. Інша група вчених вважають приватизацію єдиним ефективним способом вирішення усіх проблем. Однак Е. Остром наголошує, що наразі у світі склалась ситуація, за якої ані держава, ані ринок не демонструють жодних значних успіхів у справі надання індивідам можливостей для досягнення стійкого економічного розвитку на підґрунті продуктивного використання систем природних ресурсів. Багато спільнот уже задіяли інститути – не схожі ні на державу, ні на ринок, – які дозволяють достатньо успішно керувати деякими ресурсними системами в довгостроковому періоді [2, с. 22].

Е. Остром описує три найавторитетніших моделі, які найчастіше використовуються в якості інструментарію для дослідження випадків застосування конкретних заходів економічної політики у сфері використання багатьох видів природних ресурсів, успішних і невдалих спроб контролю і регулювання у цій сфері, а також для розробки інтелектуального інструментарію, який би дозволив краще зрозуміти можливості і обмеження інститутів саморегулювання у випадку використання багатьох видів природних ресурсів.

Перша модель у науковій літературі отримала вищенаведену назву "Трагедія общин". Ця дефініція почала широко використовуватися після опублікування в журналі "Science" статті Г. Хардіна "Tragedy of the Commons" (1968 р.). "Трагедія общин" відображає процес деградації навколишнього середовища, який слід очікувати в ситуаціях, за яких велика кількість індивідів спільно використовує певний обмежений ресурс [2, с. 23]. Логічна структура моделі Г. Хардіна базується на гіпотетичному прикладі пасовища, "відкритого для всіх". Вчений аналізував особливості такої ситуації з точки зору раціонального власника стада. Кожен власник отримує безпосередню вигоду від володіння тваринами, які йому належать, і несе відкладені витрати внаслідок того, що спільне пасовище поступово стає непридатним через вито́птування як його власними тваринами, так і тваринами, які належать іншим власникам. Кожен власник стада вмотивований збільшити поголів'я, випасати на цьому пасовищі додаткову кількість тварин, оскільки отримує безпосередню вигоду, пов'язану з володінням ними, і несе лише частину витрат, які пов'язані з "потравою" випасу (зниженням якості пасовища). Г. Хардін дійшов висновку: "У цьому й криється

трагедія. Кожен замкнений в межах системи, яка спонукає його безмежно збільшувати своє стадо, – у просторі, який є обмеженим. Кінцевим пунктом, до якого поспішають усі, є катастрофа, – кожен переслідує власний інтерес у суспільстві, яке вірить в свободу обшин” [3, р. 1244].

Дослідження, які проводяться в межах економіки ресурсів, зазвичай, підтверджують факт того, що там, де лише обмежена кількість користувачів має доступ до спільних ресурсів, сукупний обсяг їх використання буде перевищувати оптимальний рівень відбору [2, с. 24]. Е. Остром констатує, що більша частина світу залежить від ресурсів, які потенційно схильні до “трагедії обшин” [2, с. 25].

Друга модель “Дилема ув’язненого” презентує формалізовану (у вигляді гри) модель Г. Хардіна. Е. Остром припускає, що учасниками гри є власники стад, які спільно використовують одне пасовище. У випадку останнього існує верхня межа кількості тварин (L), яких можна випасати кожний сезон, отримуючи до його закінчення якнайкраще відгодоване поголів’я. Для гри за участю двох осіб кооперативною стратегією може вважатися така поведінка, за якої кількість тварин, яку випасає кожен власник на спільному лузі, дорівнює $L/2$. Стратегія збитку (“потрави” випасу) для кожного власника стада полягає в тому, щоб випасати на пасовищі таку кількість тварин, за якої (за його передбаченнями) їх реалізація наприкінці сезону забезпечить йому максимальний прибуток (за обсягу заданих витрат, які він несе в приватному порядку); ймовірно ця кількість перевищуватиме $L/2$. Якщо обидва власники обмежать кількість тварин, яку кожен з них випасає на спільному лузі, величиною $L/2$, то вони отримають 10 одиниць прибутку. Якщо ж вони обидва оберуть стратегію збитку, то жоден з них взагалі не отримає ніякого прибутку [2, с. 26]. У випадку обмеження одним з них кількості тварин величиною $L/2$, з одночасним випасом іншим стільки тварин, скільки він забажає, такий “виснажувач” отримає 11 одиниць прибутку, а власник, який обмежив випас свого поголів’я, отримає збиток, або прибуток у розмірі –1. Якщо кожен здійснюватиме вибір незалежно один від одного і не матиме можливості укласти з іншою стороною зобов’язуючий контракт, то вони обидва оберуть стратегію домінування, яка призведе до збитків (“потрави” пасовища). Якщо кожен здійснить таку дію, то і один, і інший отримають нульовий прибуток. Цю гру Е. Остром назвала “грою стада за Хардіном” [2, с. 27]. За своєю структурою вона співпадає з грою “Дилема ув’язненого”¹, яка відображає концепцію некооперативної гри, у якій всі гравці володіють повною інформацією. У некооперативних іграх комунікація між гравцями

¹ Якщо обидва затриманих зізнаються у злочині, за яким відкрито провадження, їх ув’язнять, однак прокурор проситиме суд визначити менший термін покарання, аніж максимально можливий. Якщо ж один із затриманих зізнається, а інший не визнає своєї провини, то той, котрий зізнається, за викривання злочинця отримає м’який вирок, тоді як той, котрий не зізнається, отримає термін покарання у вигляді позиттєвого утримання. Стратегічне завдання в одиницях років відбування терміну покарання може бути представлене наступним чином [2, с. 26]:

Ув’язнений 1	Ув’язнений 2	
	Визнає провину	Не визнає провини
Визнає провину	1 рік кожному	10 років ув’язненому 1 3 місяці ув’язненому 2
Не визнає провини	3 місяці ув’язненому 1, 10 років ув’язненому 2	8 років кожному

або неможлива, або не релевантна (лише за умови, якщо вона не є явним елементом гри). Якщо комунікація можлива, усні домовленості між гравцями вважаються такими, що не мають обов'язкового характеру за умови, якщо можливість обов'язкової домовленості безпосередньо не вмонтована у структуру гри. "Повна інформація" означає, що всі гравці обізнані стосовно повної структури дерева гри і платежів, які пов'язані з кожним результатом гри. Гравці або обізнані, або не обізнані про черговий хід іншої сторони, в залежності від того чи ведеться спостереження за їх кроками, чи ні [2, с. 27].

У грі "Дилема ув'язненого" кожен гравець володіє домінантною стратегією – завжди знаходиться у вигіршній позиції, обираючи її, – зважується вдаватись до "потрави" пасовища незалежно від вибору іншого гравця. У випадку, коли обидва гравці обирають свої домінантні стратегії за даних передбачень, вони породжують рівновагу, яка буде третьою в низці найкращих результатів для них обох (тобто краща, ніж друга, яка, водночас, гірша, ніж перша). Незважаючи на стратегію, яка обрана іншою стороною, жоден з гравців не має стимулів змінювати це становище. Рівновага, яка зумовлена тим, що кожна сторона обирає власну "найкращу" індивідуальну стратегію, не є, однак, оптимальною за Парето. Ситуація вважається оптимальною за Парето, якщо не існує жодного кінцевого розподілу, який би був чітко найбажанішим хоча б для одного учасника і, при цьому, – найменшою мірою таким же бажаним для інших. У грі "Дилема ув'язненого" для двох осіб обидва гравці надають перевагу результату "співпрацювати; співпрацювати" варіанту "потрава"; "потрава". Таким чином, досягнення рівноваги є гіршим від оптимального за Парето. На думку Е. Остром, висновком з цієї гри є парадокс: раціональні стратегії на індивідуальному рівні призводять до результату, який є ірраціональним з точки зору колективу [2, с. 28].

Третя модель "Логіка колективної дії" описана Е. Остром на основі наукового доробку відомого вченого М. Олсона, відображеного у його праці "Логіка колективної дії" [4]. Ідея стосовно того, що групи діють з метою забезпечення своїх колективних інтересів, логічно доводиться на підставі доволі поширеного припущення про раціональну поведінку, яка спрямована на забезпечення власного інтересу. Тобто, якщо члени будь-якої групи об'єднані спільними інтересами або однією метою і якщо усі вони отримують вигоду у випадку досягнення останньої, то вважається, що індивіди, які складають цю групу, будуть (якщо вони раціональні і переслідують власний інтерес) діяти у напрямку досягнення поставленої спільної мети [4, р. 1]. М. Олсон заперечує припущення, згідно з яким можливість отримання групового вигиру вбачається достатньою причиною виникнення колективної дії, спрямованої на досягнення спільної мети. Вчений констатує, що "якщо кількість членів групи не є гранично малою і якщо немає втручання ззовні / або якийсь механізм не чинить впливу на індивідів стосовно дій в їх спільних інтересах, то раціональні індивіди, переслідуючи свій власний інтерес, не діятимуть задля досягнення спільних або групових інтересів" [4, р. 2]. Аргументація М. Олсона здебільшого ґрунтується на припущенні, згідно з яким той, хто не може бути виключеним із кагорти отримувачів вигоди від колективного блага після його створення, має мало стимулів для добровільного включення у його виробництво [2, с. 30]. При цьому вчений оперує визначенням "група середніх розмірів", яке відображає залежність не від кількості діючих осіб, а від того наскільки значимою є дія кожної окремої особи для досягнення кінцевих результатів групою в цілому.

“Трагедія общин”, “дилема ув’язненого” та “логіка колективної дії”, які реалізовані у вигляді моделей, репрезентують тісно взаємопов’язані концепції як доволі зручний інструмент для аналізу багатьох проблем індивідів, котрі прагнуть досягнення колективної вигоди [2, с. 30]. Е. Остром наголошує, що кожна з моделей сфокусована на проблемі “халявщика”¹. Якщо окремих індивідів не може бути вилучених із процесу отримання вигод, створених іншими, кожен вмотивований не здійснювати внеску в спільні зусилля, надаючи перевагу використанню задарма результатів зусиль інших. Якщо поведінку “халявщика” оберуть усі учасники, то колективне благо не буде створене. Тобто в процесі прийняття рішення всі можуть спокуситися отримати колективне благо задарма і, таким чином, все може звестися до отримання результату, якого не бажав ніхто. З іншого боку, якщо свій внесок забезпечуватимуть лише деякі учасники, а інші “халявитимуть”, це відобразиться в такому рівні отримання колективних вигод, який буде нижчим від оптимального (субоптимальний результат) [2, с. 31]. Відтак ці моделі, на думку Е. Остром, вкрай корисні для обґрунтування того, в який спосіб достеменно раціональні індивіди схильні за певних обставин породжувати такий результат, який є не раціональним, оцінюючи його з точки зору усіх осіб, залучених у процес.

Однак Е. Остром застерігає про небезпеку застосування вищезгаданих моделей – у випадках, коли останні використовуються в якості не більше, аніж метафор-замінників реальних засад економічної політики, оскільки обмеження, які для зручності аналізу пропонується сприймати в якості постійних, приймаються постійними на віру (так, начебто вони є постійними емпіричними умовами і залишалися б такими до того часу, доки їх не змінила б влада). “Ув’язнені” з відомої “дилеми” не можуть змінити обмеження, які накладені на них з боку прокурора, – адже вони відбувають покарання у в’язниці. Е. Остром наголошує, що не для усіх користувачів природних ресурсів характерна та ж міра нездатності змінити свої обмеження. Доки індивіди трактуються як “ув’язнені”, рекомендації у сфері економічної або соціальної політики виглядатимуть не більше, аніж метафори [2, с. 32]. Подібність між індивідами, які спільно використовують ресурси навколишнього природного середовища та індивідами, які спільно породжують субоптимальний розв’язок моделі, використовується для тлумачення ідеї, згідно з якою подібність проявляється і у всіх інших відносинах. Визначаючи умови експлуатації загального ресурсу “трагедією общин”, “проблемою колективної дії”, “дилемою ув’язненого”, “ресурсом загального доступу” або навіть “ресурсами, що знаходяться в колективній власності”, дослідник часто демонструє бажання змалювати портрет безпорадних індивідів, втягнутих у невблаганний процес руйнування їх власних ресурсів [2, с. 34]. Доказом цього слугує один із висновків Е. Остром: ефективне регулювання рибальства можливе, начебто, лише у випадку визнання того факту, що “якщо все залишити на розсуд самих рибалок, вони неминуче будуть виснажувати промислові запаси риби”, і

¹ “Халявщик” – сленговий варіант перекладу слова *free-rider* (“безбілетник, безбілетний пасажир”), який точніше визначає суть поведінки, аніж англійський термін, оскільки термін “безбілетник” може ввести в оману в силу сконцентрованості на певному специфічному способі дармового отримання колективної вигоди (до того ж в буденному сенсі “безбілетник” не отримує колективної вигоди, оскільки проїзд в громадському транспорті не можна вважати процесом створення колективного блага) [2, с. 30].

що “менеджери повинні керувати всіма аспектами діяльності рибалок – задля запобігання катастрофи” [2, с. 34].

Е. Остром зазначає, що державні чиновники, апелюючи до суспільної свідомості, час від часу використовують спрощені версії вищезгаданих моделей. При цьому процеси в моделях утотожуються з процесами реальної дійсності. Так, зокрема, канадський міністр у справах рибальства та океанів Р. Леблан у своєму виступі, присвяченому 50-річчю United Marine Fishermen 19 березня 1980 р., наголосив: “Якщо допустити реалізацію індивідуального економічного інтересу в рибальстві, тобто якщо кожен буде ловити стільки риби, скільки він захоче, черпаючи з ресурсу, який не належить ніякій особі, справа закінчиться розоренням як сусідів, так і самих себе. В умовах свободи рибальства хороші часи стають причиною поганих, – вони заохочують все більше суден, які виловлюють все менше риби, що позначається все меншими доходами, які розподіляються між усе більшою кількістю людей” [5]. Під цим криється те, що реальне канадське рибальство повністю відповідає модельному визначенню, яке, однак, на думку Е. Остром, вбачається емпірично некоректним [2, с. 34]. Однак той факт, що багато ресурсів дійсно схожі на ті, які описуються вищезгаданими трьома моделями, породжує апіорне припущення про перебування індивідів у ситуації безвихідної пастки. Цілком справедливо, що й рекомендації у сфері економічної політики, які ґрунтуються на цих позиціях, також несуть у собі відбиток безвихідності. В якості підтвердження цієї думки, Е. Остром наводить цитату з праці У. Офульса: “Внаслідок дії ефектів “трагедії общин” проблеми навколишнього середовища не можуть бути вирішені за допомогою співпраці... тут переважають міркування на користь масштабного силового втручання” [6]. У свою чергу, Г. Хардін також стверджує, що єдиними альтернативами “дилеми общин” є, з одного боку, “система приватного підприємництва”, а, з іншого, – те, що називається “соціалізмом” [2, с. 35]. Гіпотеза, згідно з якою задля уникнення “трагедії общин” необхідним є втручання якогось зовнішнього по відношенню до людей Левіафана, призводить до рекомендацій стосовно контролю за більшістю систем природних ресурсів з боку центрального уряду. Хейлбронер вважає, що для того, щоб впоратися з проблемами навколишнього середовища, необхідна “залізна” і, навіть, мілітаристська держава [7]. Менш різка точка зору була висловлена Еренфельдом, який припустив, що оскільки “від приватних інтересів не можна очікувати захисту об’єктів загального володіння (public domain)”, то “тут необхідно зовнішнє регулювання з боку державних агентств, урядів чи міжнародних організацій” [8, р. 322]. У своїх дослідженнях проблем водокористування в країнах, що розвиваються, Каррузер і Стоунер констатують, що внаслідок відсутності державного контролю матимуть місце “надмірний випас і ерозія ґрунтів на общинних пасовищах, виснажливий вилов риби – за підвищених середніх витрат”. Вчені роблять висновок, згідно з яким “ресурси, які знаходяться у спільній власності, вимагають державного контролю, якщо їх експлуатація може бути економічно ефективною” [9, р. 29].

Інші дослідники сфер економічної політики, які ґрунтувались на вищезгаданих моделях, доволі впевнено рекомендують вводити приватну власність у всіх випадках, коли наявним є ресурс спільного володіння [10], [11], [12]. Ті, хто рекомендує перехід до приватної власності, на думку Е. Остром, пропонують розділити навпіл спільний ресурс (пасовище), віддаючи одну половину одному, а іншу – іншому власнику. У цьому випадку кожен власник вестиме гру не проти іншого власника на великій ділянці, а проти природи і на

меншій ділянці. За нових умов кожен власник поголів'я тварин змушений буде інвестувати кошти (у встановлення огорожі, її ремонт, забезпечення охорони території), розмір яких визначатиметься тим, як у первісному вигляді відбудеться розподіл спільного ресурсу (пасовища) [2, с. 41]. Е. Остром наводить гіпотетичний приклад, згідно з яким кожен власник стада, намагаючись отримати власну вигоду, обирає кількість тварин ($X/2$), випас яких здійснює на своїй частині пасовища. При цьому припускається, що випас характеризується повною однорідністю (у розумінні доступності корму), яка не змінюється з плином часу. Якщо кількість опадів над лугом нестійка, то якогось року на одній його частині може прорости якісна трава, в той час як кількість трави на іншій частині пасовища може не забезпечити поживу для $X/2$ поголів'я тварин. Наступного року опади можуть бути іншими. У будь-який заданий рік один із власників стада може не отримати прибутку, в той час як прибуток іншого може бути доволі значним. Якщо ділянки з хорошою врожайністю кормових трав з року в рік суттєво змінюються, то поділ спільного ресурсу на частини може призвести до зменшення доходів обох власників і "потрави" випасу на тих ділянках, кількість корму на яких тимчасово є недостатньою. Відтак власник, який у певному році отримав надлишок фуражу, може продати його іншому власнику. Інша можливість полягає в тому, що обидва власники можуть реалізувати деяку страхову суму задля зменшення ризиків, які пов'язані з невизначеністю параметрів навколишнього середовища. Однак початкові витрати на створення нового ринку або організацію нової системи страхування можуть бути доволі значними і зовсім не знадобляться у випадку, якщо власники продовжуватимуть розділяти кормову базу і ризик, спільно володіючи значно масштабнішим пасовищем [2, с. 42].

На думку Е. Остром стосовно деяких ресурсів спільного користування, інколи доволі складно зрозуміти, що саме мають на увазі аналітики, котрі вказують на необхідність введення права приватної власності [2, с. 42]. Вочевидь, якщо йдеться про землю, вони мають на увазі її розподіл на окремі наділи (parcels) і встановлення прав утримувати, використовувати та передавати (rights to hold, use, and transfer) їх за бажанням окремих власників (припускаючи, що виконуються всі звичні положення права і вимоги законодавства у випадках використання і передачі землі). Однак не зовсім зрозуміло, на думку Е. Остром, що означає встановлення прав власності у випадку нестаціонарних ресурсів, таких, як водні або рибні. Зокрема, К. Кларк наголошує, що "трагедії общин" особливо важко протидіяти, якщо йдеться про ресурси морської риболовлі, де встановлення індивідуальних прав власності є практично неможливим" [13, р. 117]. Тобто стосовно таких "рухливих" ресурсів може забезпечуватись певне розмаїття прав – шляхом встановлення індивідуальних прав на використання певних видів обладнання, прав на використання ресурсів у визначений час або в певних місцях, або ж прав на вилучення певної кількості одиниць даного ресурсу (у випадку встановлення їх місця знаходження). Але навіть якщо такі специфічні права можна буде уніфікувати, квантифікувати і зробити об'єктом продажу, власне ресурсна система, на думку Е. Остром, найімовірніше, залишиться спільною, а не перебуватиме в індивідуальній власності [2, с. 43].

Аналітики, які зіштовхуються з емпіричною ситуацією, яка за логічною структурою співпадає з "дилемою общин", часто вбачають вирішення проблеми у введенні ззовні сторонньої діючої особи (actor). Одна група прихильників цієї ідеї вважає, що на центральний орган має бути покладена постійна відповідальність задля забезпечення

можливості приймати одиничні рішення стосовно конкретного ресурсу. Інші вважають, що центральний орган повинен наділяти правами власності на ресурс і згодом дозволяти індивідам переслідувати їх власні інтереси в межах чітко структурованої системи прав власності. Прихильники як централізації, так і приватизації переконані, що інституціональні зміни повинні з'явитись звідкись ззовні і нав'язуватись тим індивідам, яких вони стосуються. Незважаючи на те, що одні й інші переконані в необхідності та можливості участі держави у зміні інститутів з метою підвищення їх ефективності, інституційні зміни, які ними пропонуються, навряд чи можуть бути доволі масштабними [2, с. 44]. На думку Е. Остром, обидві ці позиції є вкрай хиткими. Науковець наполягає на необхідності розуміння існування множини рішень, які здатні вирішити безліч різних проблем. Хибним, на її думку, є припущення про можливість швидкого знаходження оптимального інституційного рішення, яке може бути кимось спроектоване без будь-яких затрат і запроваджене під дією зовнішніх (відповідно до ситуації) сил. "Підбір правильного інституту" – це складний і конфліктний процес, який водночас вимагає значних затрат часу та надійної і релевантної інформації про змінні часу й місця, а також наявності широкого набору правил, які повинні бути культурно прийнятними [2, с. 44]. Інститути рідко є виключно державними або виключно приватними, "ринком" або "державою". Багато успішних інститутів, які мають відношення до спільних ресурсів, відображають своєрідні суміші "начебто приватних" і "начебто державних", які не вдається класифікувати з використанням стерильних дихотомій [2, с. 45]. Конкурентний ринок як мікрокосм приватних інститутів, сам по собі є колективним благом. За його наявності індивіди можуть вільно входити і виходити з нього, незалежно від того чи несуть вони витрати з представлення ринку і підтримання його в дієвому стані, чи ні. Жоден ринок не зміг би існувати за відсутності підтримуючих його колективних інститутів. В реальній дійсності колективні та приватні інститути швидше змішані та взаємозалежні, аніж перебувають в ізольованих світах [2, с. 46].

У своїй праці Е. Остром здійснює пошук інституційних варіантів вирішення "дилеми общин", базуючись на грі, за умовами якої власники спільного ресурсу самостійно формують обов'язковий контракт, підписуючи зобов'язання стосовно дотримання стратегії співробітництва. Задля включення цієї умови в загальну схему некооперативної гри остання вимагає доповнення додатковими опціями. В теорії некооперативних ігор обов'язковий контракт визначається як контракт, виконання якого забезпечується спонукальними діями когось ззовні, подібно до того, як невідворотність штрафних санкцій забезпечується центральним органом [2, с. 46]. У випадку вирішення "дилеми общин" найпростіший спосіб представлення гри полягає в тому, щоб додати до платежів один параметр і ввести одну додаткову стратегію у множину стратегій власників ресурсу (поголів'я тварин). Параметром є величина затрат на примусове виконання контракту (величина e). За цих умов перед тим, як вивести тварин на пасовище, їх власники зобов'язані вдатись до перемовин, в ході яких обговорюватимуться можливі стратегії розподілу "потужності" випасу, а також витрати на забезпечення виконання власних домовленостей. Однак контракти не містять примусових заходів за умови, якщо власники тварин не підтримують його одностайно. Будь-яка пропозиція одного з власників, яка не передбачає рівності часток "потужності" випасу і розподілу затрат на примусове виконання контракту, блокується за допомогою вето іншої сторони перемовин. Відповідно єдина

досяжна угода (як і точка рівноваги, яка є наслідком цієї гри) полягає в тому, що обидва власники тварин порівну ділять стійкий продуктивний потенціал пасовища та витрати, пов'язані з примусом до виконання угоди, – якщо ці витрати у розрахунку на кожного власника менші від 10 [2, с. 47].

Окрім цього, в такій грі учасники завжди мають можливість вдатися до найгіршого варіанту розв'язку ("потрава"). Вони не залежать від точності інформації, отриманої віддаленим від місця подій державним чиновником, який оцінює їх стратегії [2, с. 47]. Якщо один гравець запропонує контракт, ґрунтуючись на неточній або неповній інформації, інший продемонструє свою незгоду. Учасники перемовин напружують свій власний контракт і закликають до виконання того, хто здійснює силовий примус лише в тому випадку, якщо обидва на це погодяться. Якщо ця інстанція встановить за свої послуги надто велику плату (будь-яку суму $\geq P_j(C, C) - P_j(D, D)$ $i = 1, 2$), то на укладання такого контракту не погодиться жоден гравець. Такий результат гри не претендує на єдиновірний розв'язок "дилеми общин". Однак цей спосіб майже повністю ігнорується як в літературі, присвяченій практичним аспектам розв'язку проблеми (policy-analysis literature), так і в літературі, присвяченій більш формальним питанням теорії ігор. Дослідження цього факту породжує багато питань. Насамперед, чи матиме можливість власник ресурсу найняти особу, котра забезпечить примусове виконання угоди? Насправді ця опція не є відірваною від реальності. Зокрема, в бізнесі багато довгострокових угод відображають "дилему ув'язненого" – в цій сфері прийнято вірити не в обіцянки бездоганного виконання контрактів у майбутньому, а, радше, довіряти контрактам, які передбачають примусовість виконання, особливо у випадках, коли ділові стосунки між сторонами встановлюються вперше. Причому розповсюдженою практикою зниження витрат, пов'язаних з примусом до виконання контракту, є використання в якості механізму забезпечення такого примусу приватного арбітра, а не цивільного суду [2, с. 48]. У цьому контексті Е. Остром наводить приклад роботи професійних спортивних ліг, які зіштовхуються з подібними проблемами, причому в умовах, коли кількість ресурсів становить N . Під час спортивного матчу за участю гравців професійної ліги завжди виникає спокуса порушення правил. Окрім цього, в грі інколи трапляється непередбачуване, зокрема, правила порушуються випадково, в тому числі й тими, хто не намагався їх порушувати. Зазвичай, професійні ліги з метою примушування до дотримання правил використовують послуги приватних арбітрів. Відтак арбітри, суди та інші договірні інститути примусу і вирішення суперечок відкривають для індивідів можливість виробляти довгострокові домовленості, які не були б задіяні за інших обставин [2, с. 49]. У цьому контексті важливо розуміти, що існують можливості вибору з-поміж кількох арбітрів, які пропонують послуги з примусу до виконання контракту, встановлюючи різні ставки винагороди на стадії перемовин. Рівновага, яка визначається платіжною матрицею, зміщуватиметься на користь того арбітра, який спонукатиме до виконання контракту за мінімальної величини e [2, с. 50]. Необхідність у зовнішніх спостерігачах і особах, які примушують до виконання контрактів, особливо гостро відчувається в тих випадках, коли те, до чого необхідно змусити, відображає рішення зовнішнього агентства, дії якого позначаються серйозними витратами для учасників [2, с. 51].

Ще одна проблема, на якій наголошує Е. Остром, пов'язана з тим, що аналітики та офіційні особи можуть плутати ігри, в яких примус організований на базі взаємних

домовленостей, з іграми, в яких угоди стосовно організації співробітництва і примусу відсутні. Такі ситуації можуть сприйматися як неформальні, враховуючи той факт, що вони, найімовірніше, не мають санкції закону. Таке трактування, водночас, спирається на фундаментальні припущення стосовно природи держави, яка вважається зовнішньою владою, що керує суспільством [2, с. 52]. Користувачі спільних ресурсів розробили широкий спектр найрізноманітніших угод, примус до виконання яких забезпечується за допомогою різноманітних механізмів. Деякі з них ґрунтуються на діяльності зовнішніх державних агентств, інші передбачають участь членів спільнот користувачів, які здійснюють функції спостерігачів та осіб, які забезпечують примус до виконання угод. Деякі механізми передбачають, що користувачі виконують роль спостерігачів за власними діями. В тих випадках, коли механізми примусу забезпечуються не зовнішніми державними агентствами, ряд аналітиків наполягає на відсутності примусу взагалі. Відтак структура інституціональних домовленостей, яка спостерігається в реальній дійсності, на думку Е. Остром, відображає вкрай складну систему, на противагу спрощеним теоретико-ігровим моделям [2, с. 52]. У випадку володіння спільним ресурсом учасники групи, яким він належить, можуть інколи не мати можливості комунікувати один з одним, або ж не мати шансів напрацювати довіру один до одного і виробити розуміння того, що їм доведеться розділити спільне майбутнє. У інших випадках ті індивіди, які наділені владою і отримують вигоди від статус-кво, можуть блокувати спроби змінити правила гри, до яких вдаються індивіди, наділені меншою владою. Задля вирішення ситуації, в якій панує спотворена логіка, такі групи можуть потребувати певних форм зовнішнього сприяння [2, с. 55].

Відмінності між тими, хто не в змозі знайти вихід з “дилеми общин”, і тими, хто зможе це зробити, можуть також зумовлюватися дією зовнішніх чинників. Деякі учасники не володіють достатньою мірою автономії задля зміни власних інституціональних структур, – влада ззовні, яка є байдужою або навіть лояльною до спотворень, згенерованих наявною системою відносин (зазвичай внаслідок отримання певних власних вигод), перешкоджає зусиллям таких учасників змінити систему. Цілком можливо, що за межами діючих груп відбуваються різкі зміни, які обмежують членів групи в часі задля пристосування власних внутрішніх інституціональних структур, уникнувши при цьому субоптимальних наслідків. Деякі групи відчують негативний вплив спотвореної системи стимулів, яка склалася в результаті вжиття заходів з боку централізованої влади [2, с. 58].

Висновки. Е. Остром, таким чином, констатує, що виклики для вчених, які спеціалізуються на аналізі заходів економічної політики, полягають у розробці теорій людської організації, заснованих на реалістичній оцінці людських можливостей та обмежень, які виникають у випадку необхідності вирішувати безліч різних ситуацій, схожих на “трагедії общин” [2, с. 62]. Емпірично підтверджені теорії людської організації, як найважливіший елемент науки про економічну політику, зможуть доповнювати рішення оцінками найбільш ймовірних наслідків застосування безлічі способів організації видів людської діяльності. Дослідження Е. Остром вкрай корисні для тих, хто переконаний, що у вільному суспільстві не вся власність повинна бути приватною. Незважаючи на те, що Е. Остром провела масштабні експериментальні дослідження, насамперед у сфері управління природними ресурсами, її праця має значно ширше застосування – вирішення проблем із виробництва “суспільних благ”, проблем, з якими завжди зіштовхувалася “лібертарна” (з лат. *libertas* – свобода) думка.

Список використаних джерел

1. Элино́р Остро́м. Нобелевская премия по экономике 2009 (за исследования в области экономической организации) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nobeliat.ru/laureat.php?id=828>.
2. Остро́м Э. Управляя общим: Эволюция институтов коллективной деятельности / Элино́р Остро́м ; пер. с англ. – М. : ИРИСЭН, Мысль, 2010. – 447 с. (Серия "Экономика").
3. Hardin, G. 1968 *Tragedy of the Commons*. *Science* 162 : 1243–1248.
4. Olson, M. 1965. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press.
5. Matthews, R., and J. Phyne. 1988. *Regulating the Newfoundland Inshore Fishery. Traditional Values versus State Control in the Regulation of a Common Property Resource*. *Journal of Canadian Studies* 23:158–176.
6. Ophuls, W. 1973. *Leviathan or Oblivion*. In *Toward a Steady State Economy*, ed. H. E. Daly, pp. 215–230. San Francisco: Freeman.
7. Heilbroner, R. L. 1974. *An Inquiry Into the Human Prospect*. New York: Norton.
8. Ehrenfeld, D. W. 1972. *Conserving Life on Earth*. Oxford University Press.
9. Carruthers, I., and R. Stoner. 1981. *Economic Aspects and Policy Issues in Groundwater Development*. World Bank staff working paper No. 496, Washington, D.C.
10. Demsetz, H. 1967. *Toward a Theory of Property Rights*. *American Economic Review* 62:347–359.
11. Johnson, O. E. G. 1972. *Economic Analysis, the Legal Framework and Land Tenure Systems*, *Journal of Law and Economics* 15:259–276.
12. Welch, W. P. 1983. *The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries*. *Policy Sciences* 16:165–180.
13. Clark, C. W. 1980. *Restricted Access to Common-Property Fishery Resources: A Game-Theoretic Analysis*. In *Dynamic Optimization and Mathematical Economics*, ed. P. T. Liu, pp. 117–132. New York: Plenum Press.

References

1. Elinor Ostrom. Nobelevskaia premiia po ekonomike 2009 (za issledovaniia v oblasti ekonomicheskoi organizatsii) [The Nobel Prize in Economics in 2009 (for the research in the field of economic organization), from <http://nobeliat.ru/laureat.php?id=828> [in Russian].
2. Ostrom Э. Upravliaia obshchim: Evoliutsiia institutov kollektivnoi deiatelnosti [Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action]. Moscow: Mysl', 2010, 447 p. [in Russian].
3. Hardin, G. (1968). *Tragedy of the Commons*. *Science* 162, 1243–1248 [in English].
4. Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Mass: Harvard University Press [in English].
5. Matthews, R., Phyne J. (1988). *Regulating the Newfoundland Inshore Fishery. Traditional Values versus State Control in the Regulation of a Common Property Resource*. *Journal of Canadian Studies*, 23, 158–176 [in English].

6. Ophuls, W. (1973). Leviathan or Oblivion. In *Toward a Steady State Economy*, ed. H. E. Daly, San Francisco: Freeman, pp. 215–230 [in English].
7. Heilbroner, R. L. (1974). *An Inquiry Into the Human Prospect*. New York: Norton [in English].
8. Ehrenfield, D. W. (1972). *Conserving Life on Earth*. Oxford University Press [in English].
9. Carruthers, I., Stoner, R. (1981). Economic Aspects and Policy Issues in Groundwater Development. World Bank staff working paper, No.496, Washington, D.C. [in English].
10. Demsetz, H. (1967). Toward a Theory of Property Rights. *American Economic Review*, 62, 347–359 [in English].
11. Johnson, O. E. G. (1972). Economic Analysis, the Legal Framework and Land Tenure Systems, *Journal of Law and Economics*, 15, 259–276 [in English].
12. Welch, W. P. (1983). The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries. *Policy Sciences*, 16, 165–180 [in English].
13. Clark, C. W. (1980). Restricted Access to Common-Property Fishery Resources: A Game-Theoretic Analysis. In *Dynamic Optimization and Mathematical Economics*, ed. P. T. Liu, New York: Plenum Press, pp. 117–132 [in English].

Редакція отримала матеріал 16 січня 2017 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

“ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ”.

РЕКОМЕНДАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ, ПРОВЕДЕНОГО В РАМКАХ ХІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА МУНІЦИПАЛЬНИХ ЧИТАНЬ

(с. Байківці, 6 грудня 2016 року)

З ініціативи кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ 6 грудня 2016 р. відбувся Регіональний круглий стіл “Організація співробітництва територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи”. Захід організований у рамках ХІ Регіональних та муніципальних читань і проходив на базі Байковецької сільської об’єднаної територіальної громади (с. Байківці Тернопільського району).

Співорганізатори заходу: Національне агентство України з питань державної служби, Тернопільська обласна державна адміністрація, Тернопільська обласна рада, Тернопільський регіональний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, Байковецька сільська об’єднана територіальна громада.

Участь у круглому столі взяли понад 50 осіб, зокрема, керівники місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Тернопільської області, науковці ТНЕУ.

На обговорення було винесено наступне коло проблем:

- Співробітництво територіальних громад як практичний прояв їх функціонального об’єднання: синергійний потенціал, форми, нормативно-правові регулятори.
- Організаційний механізм співробітництва територіальних громад в Україні.
- Співробітництво територіальних громад як чинник забезпечення комплексності адміністративно-територіальної реформи в контексті зміцнення економічної бази місцевого самоврядування.
- Співробітництво територіальних громад з радами вищого рівня та органами державної виконавчої влади: конфлікт інтересів.
- Зарубіжна практика міжмуніципального співробітництва: уроки для України.

Захід розпочався вітальними словами модератора Регіонального круглого столу, завідувача кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ, д.е.н., професора М. М. Шкільняка, також усіх присутніх привітав заступник голови Байковецької сільської об’єднаної територіальної громади В. В. Пулька.

Із доповіддю на тему “Співробітництво територіальних громад як дієвий інструмент муніципальної консолідації” виступив В. В. Толкованов – доктор права (Франція), д. н. держ. упр. (Україна), професор кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ.

Брали участь в обговоренні та вносили конкретні пропозиції з проблемних питань: Володимир Григорович Богайчук – начальник управління охорони здоров'я Тернопільської обласної державної адміністрації; Тетяна Леонтіївна Желюк – д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ; Алла Федорівна Мельник – д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ; Петро Петрович Микитюк – д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ; Григорій Леонардович Монастирський – д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління ТНЕУ; Михайло Іванович Олійник – начальник управління житлово-комунального господарства Тернопільської обласної державної адміністрації; Людмила Романівна Павлінська – голова Заводської об'єднаної територіальної громади Чортківського району; Орест Васильович Сінгалевич – начальник управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації; Володимир Михайлович Ткач – директор Тернопільського регіонального центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій; Руслан Васильович Шафранович – голова Іванівської сільської об'єднаної територіальної громади Теребовлянського району.

За результатами дискусійного обговорення та ґрунтовного аналізу проблематики організації співробітництва територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи, зокрема: практичного прояву, синергійного потенціалу, форм, нормативно-правових регуляторів функціонального об'єднання територіальних громад; організаційного механізму співробітництва територіальних громад в Україні; співробітництва територіальних громад як чинника забезпечення комплексності адміністративно-територіальної реформи та зміцнення економічної бази місцевого самоврядування; інституційних можливостей та бар'єрів реалізації співробітництва територіальних громад як альтернативи їх укрупненню; можливостей імплементації зарубіжного досвіду міжмуніципального співробітництва в Україні та досягнення цілей міжмуніципальної консолідації, учасники регіонального круглого столу зробили такі теоретичні узагальнення та практичні рекомендації:

– в контексті інституційного та організаційного забезпечення співробітництва територіальних громад, усунення бар'єрів їх ефективної взаємодії та у зв'язку з появою нового суб'єкта співробітництва – об'єднаної територіальної громади, передбачити можливість внесення змін у чинний Закон України "Про співробітництво територіальних громад" в частині закріплення її повноважень та відповідальності у реалізації діючих та впровадженні нових форм співробітництва, розширення суб'єктності та верифікації функцій інститутів міжмуніципального співробітництва, а також створення Державного реєстру договорів (угод) міжмуніципального співробітництва;

– при кооперації невеликих територіальних громад з великими для координації їхньої співпраці перспективним слід розглядати створення єдиного органу, в який входили б представники всіх зацікавлених територіальних громад. В сферах, що вимагають значних інвестицій, а саме: спільне будівництво, надання соціальних, комунально-побутових послуг, експлуатація господарських об'єктів і створення керуючих компаній, можуть створюватися спеціальні округи за функціональним напрямком відповідних об'єктів, межі яких можуть не збігатися з межами муніципалітетів, до прикладу: освітні, медичні, екологічні, пожежні та інші спеціалізовані міжмуніципальні округи;

– для забезпечення ефективності функціональної інтеграції населених пунктів, пошуку варіантів такої співпраці з використанням технологій колегіального управління консолідованими ресурсами, доцільним є створення територіальних асоціативних структур місцевого самоврядування: консультативних рад сільських, селищних, міських голів адміністративного району; асоціацій органів місцевого самоврядування певної території, що є формою співробітництва територіальних громад з метою координації зусиль для захисту своїх інтересів. В цьому контексті раціональним є створення в Україні асоціацій місцевої економічної взаємодії;

– з метою забезпечення співробітництва територіальних громад щодо формування раціональної структури їхніх економік, доцільним є: створення спільних координаційних органів, які б здійснювали узгодження інтересів при визначенні й реалізації стратегічних пріоритетів розвитку економіки територіальних громад, координацію розробки й моніторинг реалізації міжгромадівських проектів; відпрацювання методичних підходів до визначення міжгромадівських “точок зростання” та прогнозування синергетичних ефектів їх розвитку; оцінка інтеграційного потенціалу територіальних громад; визначення підходів щодо розподілу ризиків і відповідальності при реалізації міжгромадівських проектів; запровадження ефективної системи проектного менеджменту;

– для спільного ефективного вирішення проблем економічного, соціального та екологічного розвитку територіальних громад в рамках міжмуніципального співробітництва доцільним є: створення міжмуніципальних об’єднань, спільних господарських товариств, обслуговуючих кооперативів та спеціалізованих центрів технологічного обслуговування, укладання договорів та угод про співпрацю, зокрема в питаннях електро- та водопостачання, будівництва та експлуатації підприємств з утилізації побутових та промислових відходів, природоохоронної діяльності, виробництва та зберігання сільсько-господарської продукції, професійної освіти тощо;

– в контексті розв’язання проблем використання спільної власності територіальних громад, співфінансування та утримання об’єктів соціальної інфраструктури комунальної власності – доцільно сформувати картограми їх розташування, виділити зони тягіння їх спільної експлуатації для забезпечення потреб територіальних громад. Розширити практику стратегування та бізнес-планування розвитку комунальної власності та спільної власності територіальних громад. Реалізація стратегій розвитку комунальної власності об’єднаних територіальних громад та їх агломерацій можлива на засадах добровільного формування на договірних засадах спільних органів управління;

– в процесі забезпечення функціональної інтеграції територіальних громад потрібно дотримуватися принципу пропорційності щодо розподілу ресурсних зусиль різних населених пунктів з врахуванням чисельності можливих споживачів певної послуги в окремій територіальній громаді. Ресурсна участь повинна бути адекватною. Так, якщо певна територіальна громада надала приміщення, інженерні комунікації, що перебувають в комунальній власності, для формування міжкомунального підприємства з надання послуг населенню, то на суму їх оціночної вартості необхідно зменшити участь спільноти у фінансуванні становлення та функціонування суб’єкта економічних відносин;

– з метою об’єднання ресурсів (фінансових, матеріальних, природних, інформаційних, інноваційних, креативних та ін.) для забезпечення ефективного міжмуніципального співробітництва доцільним є застосування фандрайзінгу як інноваційного інструменту

залучення різних видів ресурсів для вирішення спільних проблем територіальних громад. Фандрайзинг передбачає пошук коштів або ресурсів для реалізації проектів, певної діяльності на визначеній території у визначений час та з визначеною метою. Таке функціональне призначення фандрайзингу узгоджується із організаційною та функціональною парадигмою об'єднаного територіального утворення. Суб'єктами фандрайзингу на рівні територіальної громади можуть виступати освітні заклади, заклади охорони здоров'я, культури, релігійні об'єднання;

- з метою розвитку інформаційного забезпечення процесів розвитку усіх форм міжмуніципального співробітництва територіальних громад передбачити можливість створення єдиного інформаційного порталу для всіх територіальних громад і локальної електронної мережі для учасників співробітництва, де б висвітлювалися актуальні питання удосконалення форм і технологій співробітництва, проблемних аспектів діяльності, координування робіт з діючих проектів співробітництва, організації взаємодії тощо;

- створити регіональний інформаційний банк даних про співпрацю територіальних громад, що міститиме інформацію про цілі, можливості для співпраці, правові підстави, контакти, практичні приклади співпраці у різних секторах (делегування завдань з передачею відповідних ресурсів; реалізації спільних проектів та акумулювання на визначений період ресурсів в рамках тимчасових спільних балансів фінансово-господарської діяльності з виокремленням стратегічної складової планування видатків на спільне утримання інфраструктурних об'єктів; утворення спільних комунальних підприємств, спільних інфраструктурних об'єктів), а також перелік партнерств (між районами, громадами);

- запровадити розроблення електронних карт-схем земельних ділянок територіальних громад для успішної реалізації рішень, прийнятих в рамках впровадження спільних інвестиційних проектів;

- створити Центр компетенцій з питань територіального співробітництва, який працюватиме як сервісна організація, надавач послуг і партнер громад, розглядатиме заявки на фінансове сприяння проектам територіального співробітництва (з використанням проектів підтримки Європейського Союзу у сфері децентралізації та регіональної політики, потенціалу міжнародних інвестиційних фондів), можливості кредитування (банківського, міжтериторіального), випуску боргових зобов'язань;

- в рамках залучення громадських організацій до процесів співробітництва територіальних громад необхідно посилювати та розвивати взаємодію з громадськими організаціями в питаннях виявлення проблемних аспектів розвитку територіальних громад, моніторингу ефективності міжмуніципального співробітництва, результативності реалізації проектів співробітництва, а також передбачати можливість їх участі у підготовці та прийнятті рішень про співробітництво територіальних громад;

- з огляду на те, що ефективність співробітництва територіальних громад та розвиток нових його форм в значній мірі залежить від кадрового супроводу всіх процесів та уміння належним чином здійснювати координаційну роботу, слід акцентувати увагу на їх кадровому та інформаційному забезпеченні. З метою підвищення професійних якостей працівників, залучених до управління процесами розвитку міжмуніципального співробітництва, здійснювати їх підготовку (перепідготовку) шляхом проведення таких навчальних заходів, як: тренінги, практичні навчальні семінари, круглі столи, дискусійні групи, куштові, одноденні семінари для представників місцевих органів влади тощо. В системі підготовки,

перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та службових осіб органів місцевого самоврядування включити в навчальні програми (плани підготовки) відповідні модулі (дисципліни) з проблематики міжмуніципального співробітництва;

– розширити можливості більш активного залучення навчальних закладів та наукових організацій до процесів розроблення проектів міжмуніципального співробітництва на засадах партнерства та співпраці. Найбільш прийнятними сферами такої співпраці слід вважати: допомогу у виборі найбільш раціональних технологій співробітництва та пріоритетних сфер діяльності, їх аналітичне обґрунтування; оцінювання проблемних питань економічного, соціального та екологічного розвитку населеного пункту та обґрунтування альтернативних варіантів розв'язання проблем; підготовку інвестиційних та інноваційних проектів для їх спільної реалізації; розробку стратегій економічного і соціального розвитку територій; розвиток кадрового потенціалу; моніторинг ефективності міжмуніципального співробітництва тощо. Сформувати регіональний пул експертів та тренерів з питань міжмуніципального співробітництва;

– посилити інформаційну та просвітницьку роботу серед депутатів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування, громадян щодо пропагування різноманітних аспектів міжмуніципального співробітництва;

– враховуючи складність та комплексність проблем розвитку співробітництва територіальних громад, потужний корпус державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Тернопільської області, необхідно визначити завдання та різноманітні форми організації навчання (та/або підвищення кваліфікації) з питань міжмуніципального співробітництва для різних категорій службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, інших категорій громадян, що можуть бути залучені до реалізації проектів співробітництва. Доцільною є підготовка окремої навчальної (тренінгової) стратегії з питань розвитку міжмуніципального співробітництва для Тернопільської області.

Організаційно-методичний супровід підготовки та реалізації регіональної навчальної стратегії покласти на Тернопільський національний економічний університет, зокрема, кафедру менеджменту та публічного управління, яка має багаторічний досвід підготовки магістрів зі спеціальності “Публічне управління та адміністрування” (“Державна служба”) за спеціалізаціями “Адміністративний менеджмент”, “Територіальне управління та місцеве самоврядування”, “Кадровий менеджмент” та “Економіка”;

– пропагувати та поширювати практику міжнародного та вітчизняного досвіду організації міжмуніципального співробітництва територіальних громад, зокрема, за окремими пріоритетними сферами соціально-економічного розвитку територій.

Проведення Регіонального круглого столу розширило бачення науковців та практиків щодо механізму та технологій співробітництва територіальних громад в умовах удосконалення територіальної організації влади в Україні.

Рекомендації підготували:

М. М. Шкільняк, д. е. н., професор, завідувач кафедри,

А. Ф. Мельник, д. е. н., професор,

Т. Л. Желюк, д. е. н., професор,

О. П. Дудкіна, к. е. н., доцент,

Т. М. Попович, к. е. н., доцент.

НАШІ АВТОРИ

АДАМИК Богдан	к. е. н., доцент кафедри банківської справи, Тернопільський національний економічний університет.
ДЕМ'ЯНИШИН Василь	д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет, заслужений працівник освіти України.
ДУДАР Володимир	к. е. н., доцент кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет.
ДУДАР Тарас	д. е. н., професор кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, член-кореспондент Національної академії аграрних наук України, Тернопільський національний економічний університет.
ДУДКІНА Олена	к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЖЕЛЮК Тетяна	д. е. н., професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЗАДОРЖНИЙ Зеновій	д. е. н., професор, проректор з наукової роботи, Тернопільський національний економічний університет.
ЗАХАРЧЕНКО Сергій	к. е. н., доцент кафедри економіки і фінансів, Вінницький кооперативний інститут.
КАРМЕЛЮК Ганна	к. ф.-м. н., доцент кафедри економіко-математичних методів, Тернопільський національний економічний університет.
КЛАПКІВ Юрій	к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет.
КРУЧАК Людмила	аспірант кафедри аудиту, ревізії та аналізу, Тернопільський національний економічний університет.
ЛОБОДІНА Зоряна	к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет.

Наші автори

МАЙОВЕЦЬ Ярина	асистент кафедри економічної теорії, Львівський національний університет імені Івана Франка.
МЕЛЬНИК Алла	д. е. н., професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
МУРАВСЬКИЙ Володимир	к. е. н., доцент кафедри обліку у виробничій сфері, Тернопільський національний економічний університет.
ПЛАСКОНЬ Світлана	к. е. н., доцент кафедри економіко-математичних методів, Тернопільський національний економічний університет.
ПОПОВИЧ Тамара	к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
СЕНІВ Галина	викладач кафедри економіко-математичних методів, Тернопільський національний економічний університет.
СКІРКА Андрій	здобувач, Тернопільський національний економічний університет.
ШИМАНСЬКА Оксана	к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, Тернопільський національний економічний університет.
ШКІЛЬНЯК Михайло	д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.

ANNOTATION

Taras Dudar, Volodymyr Dudar

Improvement of economic policy and state regulatory mechanisms in the agricultural sector in the context of strengthening its competitive positions

The article deals with the essential elements of state regulations in the agricultural sector under conditions of market-led transformations of Ukraine's economy. These transformations are related to the improvement of economic policy and aimed at strengthening competitive positions of agricultural producers on the market of agricultural foodstuffs. The economic interest of business activities in the agricultural sphere is largely dependent on external factors that under market conditions have significantly changed the way of revenue generation for agricultural producers whose competitiveness in achieving profitability of goods is sufficient to allow meeting targets of sustainability in agriculture and solving social problems in rural areas.

The research provides a comparative analysis of the growth rate of gross output in the agricultural sector and aggregate financial aid from the government. The analysis proves that over the last twelve years, the growth rate of gross output has outpaced the growth rate of aggregate aid of Ukraine's agriculture. Moreover, the aggregate financial aid is characterized by considerable fluctuations, and there has been a gradual decline in its amount.

It is found that the outcome of the National Programme of the Development of Ukraine's Rural Territories for the period up to 2015 was a significant underperformance of forecast expectations in the agricultural sector. In recent years, the current framework of financial assistance for agriculture has not yielded the desired financial and social results. Therefore, it is concluded that there is an urgent need for changing approaches to their formulation and implementation.

It is stated that market mechanisms are not self-sufficient, and they require organized actions by market participants and the state.

It is concluded that the state financial assistance for agriculture should be provided to the following areas: support of commercial agriculture and increase of competitive ability of agricultural sector; support of small producers, family farms and cooperative associations; land protection and rational use of farming land; setting support prices for certain agricultural products; development of market infrastructure; support of local initiatives for the development of rural regions and the quality of life in rural areas.

Key words: state regulation, agricultural sector, economic policy, agricultural producer, competitive position, profitability, state financial assistance, agri-food market.

Hanna Karmeliuk, Svitlana Plaskon, Halyna Seniv

Mathematical modeling of influence of Ukraine's external debt on standards of living

Since the current state of the global financial system can be described as a crisis of excessive debt, Ukraine's foreign debt is crucial for the present stage of stable development. Inefficient use of external borrowed funds results in a real loss of economic and political security of the state, particularly in a decline of living standards. The purpose of the article is to analyze Ukraine's government-backed debt, subsistence minimum, minimum and average

Annotation

wages, and to identify cause-effect relationships between the external debt, the cost of living, minimum and average wages using econometric models. The paper also analyzes dynamics of government-backed external debt and indicators of living standards in Ukraine over 1996-2016 as well as interrelation between them. A number of trend models which show dynamics of Ukraine's external debt, subsistence minimum, minimum and average wages are developed. These models are used to calculate their projected values. The authors have developed and justified economic and mathematical models of dependencies of subsistence minimum, minimum and average wages on the foreign state debt, and economic and mathematical models of dependencies of the government-backed external debt on subsistence minimum, minimum and average wages. It is noted that there is a strong dependency of subsistence minimum and minimum wage. Periods of dynamics of subsistence minimum, minimum and average wages, calculated in hryvnia and dollar equivalents, are defined. It is shown that the trends of the above-mentioned indicators have the same branches or periods. Moreover, it is proved that as compared with hryvnia, dollar plays a significant role in shaping indicators of living standards in Ukraine. Distributed lag models of dependencies of subsistence minimum, minimum and average wages on the foreign debt are calculated. The models show that the main impact of the government-backed external debt on subsistence minimum and minimum wage is four years overdue. The models with instrumental variables of direct and inverse dependencies of the external debt on subsistence minimum and of subsistence minimum on the external debt are developed and justified. These models are used to forecast the researched indicators.

Key words: Ukraine's government-backed external debt, subsistence minimum, minimum wage, average wage, trend, economic and mathematical modeling, lag, mutual correlation function, distributed lag model, instrumental variable, forecast.

Alla Melnyk

Current challenges for regional development: threats to economic security

The article deals with current challenges for regional development and their impact as causes of threats to economic security. Economic security is seen as a complex multilevel system, the formation of which occurs at various levels of economy's hierarchy: the state level, an economic sector, an industry (economic activity), a region, a business enterprise, a city, a town, a village, a local territorial community, a person. It is determined that a region's internal and external environment is the key factor of its economic security. The assessment, which was carried out, enables to establish the following characteristics: structural imbalances, a gap between regional investing priorities and determined priorities, a break in the production chain, an asymmetry in technological development of regional industries, expansion of foreign companies on the domestic market, incompatibility between the system of institutions and the aims of social and economic development of regions.

The research paper describes the current challenges for regional development, such as deepening of regional differences in creating tensions in regional labour markets; intensification of migration processes; growing differences in the intensity of structural changes; reducing foreign investment; institutional and fiscal decentralization; growing problems in organizing and financing social services; deepening asymmetry in the development of cross-border infrastructure, which requires a system of protection against increasing threats to economic security.

A range of methodological approaches to assessing the level of economic security is generalized. A set of quantitative and qualitative indicators is suggested for evaluating the

results of security assurance activities at all levels of the hierarchy: a region, a territorial community, a business enterprise, a person.

The priority areas of administrative activity designed to prevent threats to economic security are identified. Given the current challenges, these priority areas include: structural reform of the economy, an increasing backbone role of state-owned entrepreneurship, inter-regional and inter-municipal cooperation, modernization of social safety in terms of personal security, strengthening safety of entrepreneurship, reinforcement of security of local communities under conditions of political, administrative, financial, fiscal, economic and environmental decentralization.

The main characteristics of each area are pointed out. Further research studies are to be undertaken to empirically examine the results of these measures and identify barriers for institutional assurance of economic security.

Key words: challenges for regional development, economic security of a region, assessing the level of economic security, threats to economic security

Yurii Klapkiv

The development of organizational, legal and ideological formation of the institutions providing insurance services

The article considers the nature of insurance services and a variety of organizational and legal forms of institutions that provide these services. A new formulation for mutual insurance societies is suggested, taking into account existing forms of such institutions in various countries. It is brought to light that insurance business developed from reciprocal needs, or reciprocity. Later on insurance became a financial service aimed at meeting the needs of one party and receiving financial gain by another party. Particular attention is paid to forms of exercising insurance at an emerging stage of the market of insurance services.

The principle of reciprocity is highlighted, and its general framework is described. Reciprocity is defined as a basis for promotional and reciprocal insurance. It is proposed to divide institutions according to ownership property into joint-stock partnerships and mutual insurance societies. Their advantages, disadvantages and special features in various countries are specified. A special focus is given to reciprocity which is based on consolidation of customers and their risks.

It is concluded that insurance companies in the form of joint-stock partnerships have one more target for activities, which is making profits for stockholders. Furthermore, the research paper describes organizational and legal forms of institutions that can provide insurance services in the EU countries and Ukraine, as well as types of joint-stock partnerships in these countries.

A comparative analysis of requirements for the authorized capital of institutions providing insurance services in Ukraine and the EU is carried out. It is found that in many countries these requirements are differentiated for mutual insurance societies and joint-stock insurance companies.

In contrast to liberalized access of insurance services to markets in different countries, requirements for financial stability and for size of insurance companies have been steadily tightening. This stimulated the consolidation of both joint-stock insurance companies, particularly in Ukraine, and mutual insurance societies in European countries.

It is emphasized that requirements for the amount of authorized capital and stability of an insurance institution are indirectly interdependent.

Annotation

Key words: insurance, insurance services, insurance institutions, reciprocity, joint-stock partnerships, mutual insurance societies, authorized capital, insurance risks.

Bohdan Adamyk, Andrii Skirka

Analysis of resource capacity of the banking system in times of crisis

In any state banking system always acts as a catalyst of economic growth. At the current stage, in times of crisis over 2014-2016, effective functioning of the banking system and the system of guaranteeing deposits has become an important concept. The research objectives include analyzing resource capacity of the banking system and considering a range of problems related to guaranteeing deposits during the period of 2014–2016. The authors analyze the data on the amount of individuals' deposits in the banks participating in the Deposit Guarantee Fund. The impact of reducing banks' deposit base on Ukraine's economy and a negative trend in savings is determined. The ratio of savings to GDP in a number of countries, including Ukraine, is analyzed. Particular attention is paid to the importance of money transfer from abroad. An emphasis is placed on the correlation between fluctuations of foreign currencies and deposits. The dynamics and structure of liabilities of the banks participating in the Deposit Guarantee Fund are scrutinized. It is concluded that the share of retail deposits has been reduced. The dynamics of lending and the share of loan arrears are provided. Furthermore, the dynamics of loans issued by the National Bank of Ukraine to Ukrainian banks is described. Based on the research findings, a set of recommendation related to the formation and use of funds is developed. It is stressed that the further improvement of the banking system and the system of guaranteeing deposits is among priorities in times of crisis.

Key words: savings, deposit, bank, guaranteeing, depositor.

Vasyl' Demianyshyn, Zoriana Lobodina

Conceptual framework for the budgeting mechanism of the state's social and economic development

The article considers some approaches of domestic and foreign scholars to the interpretation of the concept of state's budgeting mechanism. It involves the following: a set of types, forms, methods and means through which the state establishes budgetary relations; a number of forms, methods, instruments and tools of budgeting process and using budget resources; a practical model of implementation of the state budget policy; a set of tools and methods for government regulation of social and economic development of the state. It is proposed to interpret a budgeting mechanism of the state's socio-economic development as a set of financial forms, methods, tools, and instruments which ensure a broad range of distribution and redistribution processes; the formation and use of a centralized fund of monetary resources; functioning of the budget system in general and implementation of the budget policy aimed at socio-economic development of the state. The budgeting mechanism of the state's socio-economic development is viewed through ontological considerations. Taking into account some peculiarities of budgetary relations, two components are highlighted: the mechanism of budgeting process and the mechanism of using budget resources. It is found that the key aspects of functioning and the role of budgeting mechanism in regulating social and economic processes depend on a combination of elements of both components: methods, forms, tools and instruments. Similarities and differences of financial and budgeting mechanisms of the state are outlined, which provide grounds for interpreting the budgeting mechanism as a special type of financial mechanisms.

Key words: budget policy, budgeting mechanism of socio-economic development, the mechanism of budgeting process, the mechanism of using budget resources, methods, forms, tools, instruments of the budgeting mechanism.

Serhii Zakharchenko

Assessment of competitiveness in Ukraine and its regions measured by indicators of international trade (based on the methodology of IMD, Lausanne)

The research paper reveals the importance of maintaining the international trade at the appropriate level in order to ensure high competitiveness of countries and regions. On the basis of the methods developed by experts of the International Institute for Management Development (IMD in Lausanne, Switzerland), the author has presented an original approach to assessment of the international trade as a factor of competitiveness of countries and their regions. The competitiveness of Ukraine and its regions is assessed through key indicators of the international trade (balance of payments, exports and imports of goods / services, national currency rate, etc.). The article offers strategies for enhancing the competitiveness of Ukraine and its regions by improving the international trade, particularly by maintaining a positive trade balance, increasing the import-export ratio, harmonizing national technical standards to international ones, developing international tourism, benefiting from accession to the WTO and Ukraine-EU Association Agreement.

Key words: international trade, competitiveness (country, region), factors (subfactors) and indicators of competitiveness, competitiveness rating, IMD-rating.

Yaryna Maiovets

Innovative development models for agricultural entrepreneurship: historical experience and the present state

The article considers problems of innovative development in agricultural entrepreneurship. The presented comparative analysis of agriculture in the USA, European countries and Ukraine allows making conclusions on its anticipated innovativeness. The findings are based on the analysis of the following criteria: contribution of the agrarian sector to the GDP; focus on efficiency of agribusiness; value of export of agricultural products; types and rates of lending; tools for creating current assets; ways for supporting the agricultural sector.

Special aspects of creating innovative models for agribusiness in Ukraine over the transition period are determined. It is stressed that American and European models cannot be implemented in their pure form in Ukraine. The point that Ukraine's model of innovative development for agribusiness is oligarchic and corrupt is proven. The model is based on the minimum aid from the state. An innovative role of administering VAT is examined, which enables agricultural producers to accumulate 20 per cent of sold output on special accounts with the aim of buying new machinery, mechanization and technology. The special regime of taxation for agricultural producers, its advantages and disadvantages are considered. Further ways for improvement of administering VAT, aimed at maintaining its innovative essence are suggested.

Key words: innovations, innovative entrepreneurship, agricultural production, special accounts of VAT.

Liudmyla Kruchak, Volodymyr Muravskyi

Automation of receivables accounting based on an integrated database of counterparties

The development of information and communication technology has led to the introduction of electronic communication channels to accounting processes. Electronic communications provide information interaction of all debtors and creditors of a company, through which collection, processing and storage of data on payments to counterparties take place in a consolidated database. The received primary information can be used to automate receivables accounting.

Theoretical and practical issues related to automation of receivables accounting are identified. The purpose of the article is to theoretically justify and practically introduce the possibilities of setting up a consolidated database on counterparties of a company; to study communication and organizational aspects of automation of receivables accounting in terms of modern information technology. The subject matter of the study is automation of receivables accounting in a company. The scope of the study is a set of theoretical, methodological and practical aspects of automated accounting of receivables through the introduction of a consolidated database of counterparties. Methods of analysis and synthesis are used to structure the area of research through identification and formalization of automation of receivables accounting facilitated by information and communication technology.

The article considers a matter related to automation of receivables accounting and proposes recommendations on the introduction of an automated system for settlement with debtors in a company. The authors have developed an information model of a consolidated database which contains information on counterparties, contract relations, and settlement of receivables. A consolidated database acts as an information environment for electronic interactions of all participants of financial transactions. There is an information exchange between suppliers, customers, banking institutions, legal and factoring organizations, state fiscal and statistics services. However, public access to a consolidated database can lead to a loss of confidential information, which means the need for valid methods of information protection of a company's accounting system.

Key words: receivables, counterparties, automation of receivables accounting, database of counterparties, automated accounting system.

Zenoviy Zadorozhnyi

Electronic commerce in Ukraine: controversial aspects of legal and regulatory framework

The subject matter of the research paper is legal and regulatory framework of electronic commerce in Ukraine. The article systematizes the current laws and regulations which govern business activities of e-commerce enterprises and their accounting policies in order to identify areas for further improvement. The methods of systematization and generalization are used in the research for considering a set of regulatory and legal acts applicable to e-commerce enterprises in Ukraine. The study highlights key points for improving legal and regulatory framework related to e-commerce enterprises. Business activities of e-commerce enterprises and principles of accounting basis are viewed as divided into three levels: level 1 – The Constitution of Ukraine and the Codes of Laws; level 2 – The Laws of Ukraine; level 3 – subordinate legislation. An analysis is carried out to determine regulatory and legal acts related to electronic commerce of each of the above-mentioned levels. It is proposed to make amendments and additions to certain regulatory and legal acts with the aim of eliminating obsolete concepts and harmonization of legislation. It is proved that one of the key points for improving e-

commerce in Ukraine is bringing the national legislation related to electronic commerce into compliance with EU laws and international standards.

Key words: accounting, e-commerce, legal and regulatory framework

Oksana Shymanska

Elinor Ostrom: proving the effectiveness of collective action in management (the Noble Prize in Economics in 2009 "for research in the field of economic organization")

The article substantiates Elinor Ostrom's contribution to the theory of collective management of property. The author outlines solutions to problems of the most optimal use of scarce natural resources and their economically relevant preservation in a long-term perspective. The research paper affirms the idea that it is not only the government who can solve the problem of efficient use of resources for public purposes. It is proved that collective decisions can be made in the management of resources, under which the latter are maintained in good conditions while being used for general public. The most accepted models ('the tragedy of the commons', 'the prisoner's dilemma', 'the logic of collective action') are examined. The above-mentioned models are frequently used as tools to study cases of economic policy-making in allocating scarce resources for public purposes, and as a concept for analyzing problems of individuals who seek to achieve collective benefits. It is emphasized that there is a need for a balanced application of the above models as metaphors, which substitute solid foundations of the economic policy, since the limitations suggested for easing the analysis are accepted without reservation as permanent empirical requirements that remain as such until adjustments are made by the government. Special emphasis is placed on the importance of developing the theory of human organization based on realistic assessments of human possibilities and limitations that arise when a number of various situations related to using public goods are to be resolved. It is stressed that the empirically supported theories of human organization as an important component of study on economic policy are able to complement the solutions with estimates of the most likely effect of using many ways of organizing human activities. It is concluded that E. Ostrom's experimental research in the field of natural resources management can be used to solve large-scale range of issues related to the production of public goods.

Key words: shared resources, "the tragedy of the commons", "prisoner's dilemma", "the logic of collective action", game-theoretical models, metaphor models, cooperative game, non-cooperative game, public institutions, private property right, collective management of property.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ “ВІСНИКА ТНЕУ”

“Вісник Тернопільського національного економічного університету” виходить чотири рази на рік українською та російською мовами. До друку приймаються статті, які мають наукову і практичну цінність. Терміни подання матеріалів: у 1-й номер журналу – до 25 грудня попереднього року, в 2-й номер – до 25 березня поточного року, в 3-й номер – до 25 травня, в 4-й номер – до 25 вересня.

Для участі у формуванні збірника необхідно подати:

1. Електронний та роздрукований на папері варіант статті українською та російською мовами, оформлений відповідно до наведених нижче вимог, виконаний у редакторі MS Word.

2. Електронний варіант анотації англійською мовою (12–14 рядків).

3. Електронну копію витягу з протоколу засідання кафедри з рекомендацією статті до друку та рецензії наукового керівника або іншого фахівця у певній галузі знань, який має науковий ступінь або вчене звання (обов'язково подають лише аспіранти та здобувачі).

4. Файл із відомостями про автора (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса, контактні телефони, шифр і назву спеціальності, за якою подається стаття, адреса електронної скриньки).

Подані авторами статті розглядаються лише після подачі повного пакету супровідних документів.

Основні вимоги до підготовки й оформлення матеріалів:

1. Індекс УДК (зліва великими літерами, шрифт – жирний)

Пункти 2, 3, 4, 5 та 6 подаються трьома мовами (українською, російською, англійською).

2. Автор (справа вказується повне ім'я, по батькові та прізвище автора світлим курсивом, прізвище – великими літерами).

3. Відомості про автора (авторів) (у називному відмінку, відомості про науковий ступінь та вчене звання (без скорочень), посада та місце роботи автора (повністю без аббревіатур), детальна контактна робоча адреса з поштовим індексом, назва країни, контактний телефон та адреса електронної скриньки).

4. Назва статті (по центру, великими літерами, шрифт – кегель 16).

5. Анотація (курсивом з абзацу; обсягом 12–14 рядків, необхідно відобразити: предмет, мету роботи, метод чи методологію проведення роботи, результати роботи, сферу застосування результатів. У тексті анотації варто застосовувати значимі слова з тексту статті. Положення, що викладаються, повинні логічно впливати один з іншого. Текст анотації повинний бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань).

6. Ключові слова (курсивом з абзацу, не менше п'яти слів або словосполучень). Ключові слова не повинні повторювати назви статті.

7. Код JEL класифікації (JEL classification codes) (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, жирним. Наприклад: JEL classification: C12, C14, C18).

8. Текст:

- Відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв’язання цієї проблеми і на які опирається автор; визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження автора і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

- Обсяг статей для докторів і кандидатів наук – до 18 сторінок, для аспірантів і здобувачів – 10-12 сторінок тексту, роздрукованого на папері формату А4 через 1,5 інтервалу кеглем 14 шрифтом Time New Roman; поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 10 мм.

- Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути мінімальною. Цифровий матеріал оформляється таблицею, яка має порядковий номер (друкується курсивом справа, наприклад, *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею по центру). Ілюстрації також повинні нумеруватися і мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Класифікація податків.).

- Автори відповідають за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається. Текст статті автор повинен уважно вчитати і завізувати, сторінки – пронумерувати.

- Список використаної літератури розміщується після статті під заголовком “Література” у 2 варіантах (українською та англійською мовами), кількість джерел не менше 10, нумерація джерел здійснюється в порядку посилання на них. Бібліографічний опис літературних джерел здійснюється згідно з встановленими вимогами (Бюлетень ВАК України. – 2000. – № 2. – С. 61–62). Посилання на літературу в тексті подавати у квадратних дужках, наприклад, [5, 120; 7, 94-95], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою (;).

Обов’язково необхідно вказати, що матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований.

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи статей підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Відхилений оригінал авторові не повертається, лише надсилається рецензія на доопрацювання.

Сподіваємося на плідну співпрацю.

Редакційна колегія
“Вісника THEU”.

46009, м.Тернопіль, вул. Львівська, 11 “Тернопільський національний економічний університет”, (стаття у “Вісник THEU”). 0352-47-50-76. tneu_visnuk@ukr.net.

Журнал включено до “Каталогу видань України”.

Передплатний індекс журналу “Вісник Тернопільського національного економічного університету” **23622**